Table of Contents

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅਧਿਆਇ LXI ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੈ ਅਧਿਆਇ 5, ਧਾਰਾ 176, ਭਾਗ 13, ਅਤੇ ਅਧਿਆਇ 19, ਭਾਗ 7, ਭਾਗ 121 ।

Title
Author

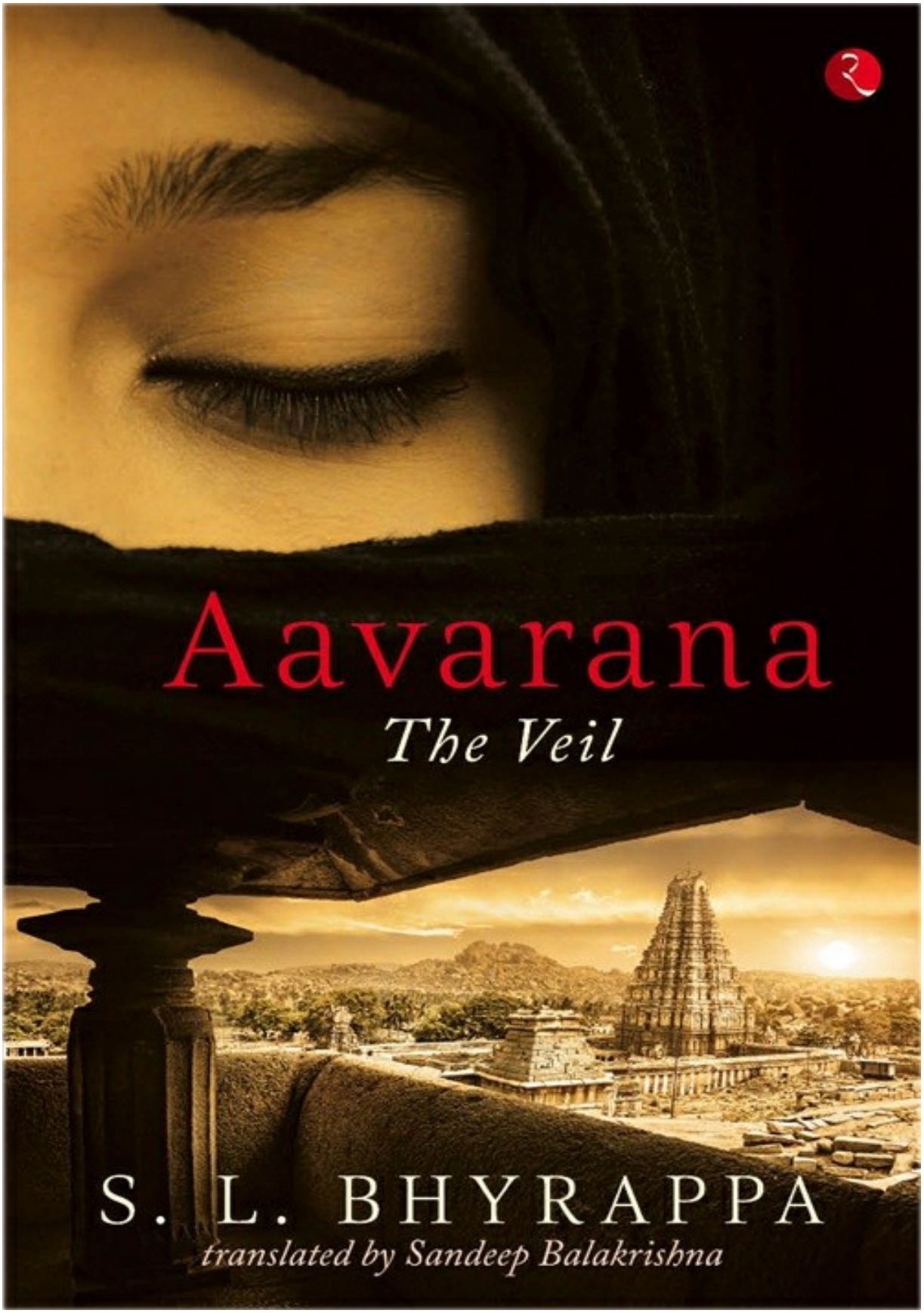
Aavarana
The Veil
S. L. BHYRAPPA
translated by Sandeep Balakrishna

[redacted]

[redacted]. [redacted]. [redacted] [redacted] [redacted]

AAVARANA

The Veil

S.L. BHYRAPPA

Translated by
SANDEEP BALAKRISHNA

RUPA

[redacted]

[redacted] 2014

7/16, [redacted]

[redacted] 110002

[redacted]:

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted] © [redacted] 2014

[redacted] © [redacted] 2014

[redacted]

[redacted]: 9788129131966

[redacted]

[redacted]

ਲੇਖਕ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵੇਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਪਾਰ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਜਾਂ
ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਉਧਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਦੁਬਾਰਾ ਵੇਚਿਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੀ ਪੂਰਵ ਸਹਿਮਤੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਈਡਿੰਗ ਜਾਂ ਕਵਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

[redacted]

~

[redacted]

[redacted]

ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕਲਾਕਾਰ ਹੈ।

ਪਾਠਕ ਵੀ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ - ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਦੋਵਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਢਾਂਚਾ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਪੱਖਪਾਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਿਆਣਪ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸਬਕ ਸਿੱਖਣਾ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਪੰਥ ਅਤੇ ਸਮੂਹ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

— ਐਸ.ਐਲ. ਭੈਰੱਪਾ

1

ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਰਜ਼ੀਆ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਉੱਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਗਦੀ ਰਹੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਛੂਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਗਦੀ ਸੀ ਜੋ ਤੁੰਗਭਦਰਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੰਪੀ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਉਸਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। 'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਆਰਡਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?' ਅਮੀਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਸ 'ਤੇ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੇਯਕੀਨੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਹਵਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਡੁੱਬਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਅਚਾਨਕ, ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਹ, ਉਸ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਵਾਲੀ ਹਵਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਹੁਤ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਪਈ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲ ਇਸ ਸੰਧਿਆ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਕਿੰਨੇ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। "ਚਮਕ ਹੋਰ ਵੀ ਪਿਆਰੀ ਹੋਵੇਗੀ!" ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਰਮ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਰੰਗਾਈ ਵਾਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਨਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੰਗਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ

ਪਸੰਦ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵੀ ਰੰਗਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਜੈੱਟ-ਕਾਲੀ ਮੌਲਾਨਾ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ-ਬੌਧਿਕ ਕਿਸਮ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਕੱਟਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਹੇਅਰ ਸਟਾਈਲਿਸਟ ਵੈਸੇ ਵੀ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਲਈ, ਚਿੱਟੇ ਵਾਲ ਆਕਰਸ਼ਕਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਵੀ, ਪਰ ਔਰਤਾਂ ਲਈ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ ਬੁਢਾਪਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਜਾਏ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਖੈਰ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਜੋੜਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈਣਾ ਬੇਕਾਰ ਸੀ।

ਚਾਹ ਅਤੇ ਬਿਸਕੁਟ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਵੇਟਰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਡਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ ਕਿ ਆਮਿਰ ਜੋ ਵੀ ਆਰਡਰ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ, ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਖਿੜਕੀ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈ। ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਰਜ਼ੀਆ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੇਨੂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਂਦੀ ਸੀ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਆਰਡਰ ਕਰਨ ਲਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੁਣਦੀ ਸੀ। ਆਮਿਰ ਨੇ ਵੇਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ ਤਾਂ ਚਿਕਨ ਪੁਲਾਓ, ਜੇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਚਿਕਨ ਬਿਰਿਆਨੀ।'

"ਅੱਜ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਸਰ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮਹਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਖਾਣਾ ਬਣਾਵਾਂਗਾ, ਸਰ - ਚਪਾਤੀ ਅਤੇ ਆਲੂ ਦੀ ਕਰੀ, ਕੁਝ ਚੌਲ, ਸਾਂਭਰ ਅਤੇ ਦਹੀਂ।"

ਆਮਿਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਬਕਵਾਸਾਂ 'ਤੇ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹਾਂ! ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਮਾਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਾਂ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਾਂ? ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਹਾਂ!'

ਵੇਟਰ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਆਦੀ ਸੀ, ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਮਿਰ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਣਨੀਤਕ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਦਾ, ਅਜਿਹੇ ਵੇਟਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਮਿਰ ਨੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨਾਸ਼ਤੇ ਲਈ ਆਮਲੇਟ ਖਾਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ!'

"ਬਿਲਕੁਲ, ਸਰ! ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੋਸਪੇਟ ਤੋਂ ਅੰਡੇ ਮੰਗਵਾ ਲਵਾਂਗਾ," ਵੇਟਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅਚਾਨਕ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦਿਨ ਭਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਨਹਾਉਣ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਰਜ਼ੀਆ ਅਜੇ ਵੀ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ ਪ੍ਰੈੱਸ ਕੀਤੀ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਡੈਮ ਵੱਲ ਸੈਰ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ,' ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰਿਆ, ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਡੈਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਇੱਕ ਖੂਨੀ ਭੱਠੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਹੰਪੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਹਾਂਨਮ ਸੀ, ਇੱਕ ਬਲਦੀ ਨਰਕ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਜੋਂ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ? ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਹੱਕਾ ਅਤੇ ਬੁੱਕਾ, ਹੰਪੀ ਦੇ ਬੱਕਰੀਆਂ ਦੇ ਚਰਵਾਹੇ ਸਨ। ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ? ਇਹ ਵਿਆਖਿਆ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਜਿਹੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਰਜ਼ੀਆ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਉਹ ਖੋਜ, ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਨ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਸੀ? ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਣ, ਕਲਾਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅਣਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਮੂਡ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹਾਨਾ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ। ਉਸਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਲੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਣ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਕਲਾ ਸੀ - ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਹਿੰਗਾ ਕਾਰੋਬਾਰ - ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੂਡ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਦੀ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਰਜ਼ੀਆ ਦਾ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮਿਰ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਸਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਲਗਾਤਾਰ ਮਾੜਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਹੰਪੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੇਵਕਤੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰੇਗੀ। ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕੀਤੀ। ਹੰਪੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਰਾਦੇ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਹਿਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਹੰਪੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਮਿਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਾਦ ਜਾਗ ਪਈ - ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਅਣਲਿਖਤ ਹੁਕਮ ਕਿ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ: ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮੰਦਰ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ, ਟੁੱਟੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਯਾਦ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ: ਇਸ ਹੁਕਮ ਪਿੱਛੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਰਕ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, ਹਿੰਦੂ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਕੋਈ ਵੀ ਜ਼ੁਲਮ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇਕਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਆਖਰਕਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇੱਕਜੁੱਟ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਹਿੰਦੂ ਕੱਟੜਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਸਬੂਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਸਨ। ਠੀਕ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਅਤੇ ਅੱਠ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ। ਭਿਆਨਕ ਦਿਨ। ਉਹ ਘੜੀ ਜਦੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਚਾਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਪਲ ਜਦੋਂ ਪੂਰਾ ਦੇਸ਼ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਜਿਸਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਮੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ - ਮੈਂ ਅਯੁੱਧਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਪੁਲਿਸ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਗਸ਼ਤ ਦੇ ਨਾਲ। ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਅਤੇ ਅੱਠ ਦਿਨ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਮਸਜਿਦ, ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਉਮੀਦ ਸੀ? ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਲਿਸਿੰਗ—ਜਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ—ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ

ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕੇਗੀ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅੱਜ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਿਰਾਸਤੀ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਇਸਦੇ ਵੱਡੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਦੂਜੀ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕੱਟੜਵਾਦ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਸ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਉਪਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕਜੁੱਟ ਸਨ—ਸਿੱਖਿਆ, ਮੀਡੀਆ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ।

ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੱਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ - ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ
ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਹਾਂ ਜਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹਾਂ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੇ ਤਰਕ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਚੰਗਾ ਹਾਂ... ਅਤੇ... ਖੈਰ, ਉਹ ਵੀ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਇੰਨਾ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰਦਾ।

ਪਰ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ
ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਹੰਪੀ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੌਂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲੀਆ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੰਪੀ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਏ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਣਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਰਜ਼ੀਆ ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ-ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ। ਉਹ ਮਾਹਰ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਦੀ, ਨੋਟਸ ਬਣਾਉਂਦੀ, ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਅਤੇ ਵੌਇਸ-ਓਵਰ ਲਈ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ। ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਂ ਸਟਿਲ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲੈਣ, ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਸਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸ਼ੂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿਆਂਗਾ।

ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਜ਼ੀਆ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹੇ। ਉਸਦਾ ਮੂਡ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਦਾ ਸੁਝਾਅ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੀਮਤੀ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਸਿਰਫ਼ ਮੂਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਉਦਾਸ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਉਦਾਸ... ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਹੰਪੀ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ ਆਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਕਾਰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਈ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰਜ਼ੀਆ ਪੈਦਲ ਹੀ ਖੰਡਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਖੰਡਰ 'ਤੇ ਰੁਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇੱਕੋ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹਿਣਾ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਦਲਣਾ - ਝੁਕਣਾ, ਝੁਕਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ - ਨੇੜਿਓਂ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ। ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਇੱਕ ਚੌਵੰਜਾ ਸਾਲ ਦੀ

ਔਰਤ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ... ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ - ਮੈਂ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਲੰਬੀ ਸੈਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ 'ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਰੌਲਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ: ਇੱਕ ਔਰਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਝੂਠੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਰਜ਼ੀਆ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਮੁੜੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਵਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਰਾਤ ਬੰਗਲੌਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਫੜ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੱਲ੍ਹ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੇਲਗੱਡੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਸਥਾਨਕ ਗਾਈਡ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਹਰੇਕ ਆਈਟਮ ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇਗਾ।'

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ: ਕੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਸੀ? ਉਸਨੂੰ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤਰਕ ਕੀਤਾ, ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਅੰਗ ਲਈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਰਕਪੂਰਨ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਗੈਰ-ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਦੇ ਤਾਜ਼ਾ ਦੌਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ, ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਉਸਦੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਟ ਪਹੁੰਚਾਏਗੀ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਨਾਲ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਗਦੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਡੈਮ ਦੀ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਟੁੱਟ ਰਹੀਆਂ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੱਲ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖਿੜਕੀ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਪਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਅਰਥ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ ਅਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਬੋਲ ਪਈ। 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖਣਾ ਇੰਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਹਰੇਕ ਚਿੱਤਰ ਅਤੇ ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀ ਲਈ ਸਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕਹਾਣੀ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾ ਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ... ਤੁਸੀਂ ਕੈਮਰੇ ਨੂੰ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਆਓ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਨਾ ਦਿਖਾਈਏ; ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਹੰਪੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸ਼ੂਟ ਕਰਨਾ ਵੀ ਅਰਥਹੀਣ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ?'

ਉਸਨੂੰ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ। 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਿਹਾ! ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ! ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿਓ। ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਨਕਲੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ

ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ!'

ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਗ੍ਰ ਨਰਸਿਮਹਾ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਯਾਦ ਹੈ? ਇਸ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪਛਾਣਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਗ੍ਰ ਨਰਸਿਮਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਰਸਿਮਹਾ। ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕਾਰੀਗਰੀ, ਅਨੁਪਾਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਸੰਤੁਲਨ, ਪੇਚੀਦਗੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਲਈ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਿਸਾਲੀ ਹੈ! ਇਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ! ਪਰ ਮੂਰਤੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਕਿਸਨੇ ਤੋੜੀਆਂ? ਅਤੇ ਵਿਜੇ ਵਿਠਾਲਾ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਢਾਹਿਆ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਨਰਸਿਮਹਾ ਮੂਰਤੀ ਵਿਜੇ ਵਿਠਾਲਾ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਡੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਢੇਰ ਭਰੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਗ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਖ਼ਤ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਫਟ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਰਸਿਮਹਾ ਮੂਰਤੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਕਾਂ ਨਾਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਲੂਕ ਮਿਲਿਆ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਇੱਕ ਅਣਸਿਖਿਅਤ ਅੱਖ ਵੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਜੇ ਵਿਠਾਲਾ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਉਹੀ ਦੋ-ਪੜਾਅ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ, ਸਾਈਟ ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੱਚ ਵੀ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ - ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਗੰਭੀਰ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬੇਈਮਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।

‘ਜ਼ਰੂਰ, ਜ਼ਰੂਰ! ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਮੱਧਯੁਗੀ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਸਲ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਹੰਪੀ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਗੀਰੂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ!’ ਅਮੀਰ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ‘ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਸੂਝ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਗੇ। ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਸਾਮਰਾਜ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸੋਨਾ, ਹੀਰੇ, ਮੋਤੀ ਅਤੇ ਰਤਨ ਬੱਲਾ ਵਿੱਚ ਮਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਦੂਜੀ, ਗੂੜ੍ਹੀ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ: ਇਹ ਇੰਨੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੌਲਤ ਕਿਵੇਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਇੱਕ ਜਗੀਰੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਸੀ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਗਾਵਤ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਗ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਜੇਨਗਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਜੇਨਗਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੌਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁੱਸਾ, ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਗੇ।

ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸਦੀ ਚੁੱਪੀ ਉਸ ਤੇਜ਼ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ 'ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿੰਨੀ

ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਲੱਗਦੀ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਗੈਰ-ਲਿੰਕ ਕਰਨ ਯੋਗ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਜਿਸ ਜਮਾਤੀ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੂਰਤੀਕਾਰ - ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ "ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ" ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮੰਦਰ ਬਣਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੜਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਮੰਦਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਡੂੰਘਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹੀ 'ਤੇ ਉਤਰਨਗੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਥੌੜਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਸਾੜ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਤੋੜ ਦੇਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ। ਇੱਕ ਜੇਤੂ ਰਾਜੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਤਰਕਸੰਗਤ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਮੈਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਜੇਤੂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਮੀਰ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਯਾਦ ਹੈ; ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਲਗਭਗ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ, ਨਰਸਾਪੁਰਾ, ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡ, ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ, ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਉੱਚੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੇਠਾਂ ਵਹਿ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਝੀਲ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਸਥਿਤ ਸੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਛੱਲ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖਾਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਸਿੰਚਾਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਸੁੱਕ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲਗਭਗ ਕੋਈ ਭੂਮੀਗਤ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਭੰਡਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਭਰਿਆ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ ਬਾਰਿਸ਼ ਨੇ ਸਾਡੇ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਡੈਮ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਾਲ, ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਸਮੇਤ ਸਾਰਾ ਖੇਤਰ ਭਿਆਨਕ ਸੋਕੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਸੁੱਕ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਰਾਤ, ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਨੇ ਸਾਡੇ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਨਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਡਾਇਨਾਮਾਈਟ ਵਿੱਚ ਧਮਾਕਾ ਕੀਤਾ। ਬੰਨ੍ਹ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਾ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਲੱਕੜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਡੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਵੜਿਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਹਾਰ ਮੰਨਣੀ ਪਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਦੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਲੜਾਈ ਦਾ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਸੀ। ਪਰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਮੇਰੇ ਜੇਤੂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਕਲਾਮਾ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕੇ, ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੇ, ਮੰਦਰ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਲੰਘਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੇਵਤੇ - ਗੱਡੇ ਕੈਂਪਾਮਾ - ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬੈਠਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਰੰਪਰਾ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।' ਰਜ਼ੀਆ ਰੁਕ ਗਈ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸਿਆ। ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਧੜੇ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਖੂਨ ਵਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅੱਜ ਵੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਇਸ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਨੂੰ ਹੰਪੀ ਵਿਖੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਜਮਾਤੀ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣਾ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।'

ਅਮੀਰ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਦਲੀਲਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਦਲੀਲਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨੀ ਪਈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੌਧਿਕ ਉਤੇਜਨਾ! ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ ਧਾਗੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਹਿਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਸਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਸੀ।

ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਦੇ ਭਾਰ ਲੇਟ ਗਈ, ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ ਸਕੀ ਕਿ ਕੀ ਆਮਿਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪੈਟਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਪਛਾਣ ਸਕਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ।

ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ
ਸੀ, ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੂਰਤੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ: ਅੱਧਾ ਮਨੁੱਖ, ਅੱਧਾ ਸ਼ੇਰ ਹੰਕਾਰੀ ਦੈਂਤ, ਹਿਰਨਿਆਕਸ਼ਯਪ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਰਾਕਸ਼ਸ ਦੀਆਂ ਅੰਤੜੀਆਂ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਰਗੇ ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਫਟ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਹੰਪੀ ਦੇ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ...ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਖਾਸ ਮੂਰਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਕਿਉਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਹੰਪੀ ਦੇ ਅਮੀਰ ਖੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋਰ ਟੁੱਟੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਚਿਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਉਸਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਭਰਿਆ, ਉਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਮੰਦਰ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੰਪੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਪਰ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਦੀ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਮੂਰਤੀ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਵਤਾ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਭਗਤ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਦੇਵਤਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ - ਨਰਸੱਪਾ ਗੌੜਾ ਅਤੇ ਨਰਸਿਮਹੇ ਗੌੜਾ। ਪਰ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਤਾਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਜ਼ਿੱਦ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਮੀਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।

'ਅਮੀਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਆਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਬੱਚਾ, ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜਾਂ ਬੱਚੇ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਜਨਮ ਦਿਓਗੇ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਸਮਝ ਜਾਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਪਾਪ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੋਗੇ।'

"ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਪਿਤਾ ਜੀ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਬਕਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋ?" ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

'ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ, ਦੋਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ - ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੱਕ ਬਦਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਹੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝੋਗੇ।'

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਪੱਕੇ, ਚੱਕਰ-ਕੱਤਣ ਵਾਲੇ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ; ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਚੱਕਰ-ਕੱਤਣ ਇੱਕ ਤਪੱਸਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਸਵੇਰ ਉਹ ਜਲਦੀ ਉੱਠਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੋ ਘੰਟੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਕੱਤਦੇ ਸਨ - ਕੱਤਣਾ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸੀ, ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸਦਾ ਟੀਚਾ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ੁੱਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਵਰਗੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਜਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਿਧਵਾ ਰਹਿ ਗਏ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਗਏ ਮਾਰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਂਡੂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਵੱਡੇ ਸਨ, ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ। 'ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ - ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਿਆਹ ਕਰੋ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦਿਓ। ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰੋ। ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਓ।

ਉਹੀ ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਅਮੀਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ, ਮੈਂ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਬੰਗਲੌਰ ਗਈ ਸੀ। 'ਅਮੀਰ, ਕੀ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ?' ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਤੁਰੰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ, 'ਬਕਵਾਸ! ਇਹ ਇੱਕ ਮਿਆਰੀ ਲਾਈਨ ਹੈ ਜੋ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਕੀਤਾ!' ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਪਿਤਾ ਗਲਤ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੋਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਕੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਅਰਥਹੀਣ ਪੂਜਾ ਅਤੇ

ਫਰਜ਼ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹਕੀਕਤ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਝੂਠੇ ਸਨ। ਅਮੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅੰਤਮਤਾ ਸੀ ਜੋ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ... ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਪੁਣੇ ਫਿਲਮ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਰਨਾਟਕ ਤੋਂ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬੰਗਲੌਰ ਬਾਰੇ ਕਿੱਸੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਫਰਗੂਸਨ ਹਿੱਲ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਦੇ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਈਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਲਜ ਜੋੜੇ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੋਮਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਭਰਨ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮੀ ਗੀਤ ਗਾਏ, ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ, ਜਿਸਨੇ ਧਰਮ, ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ।

ਆਮਿਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵੁਕ ਵਕੀਲ ਸੀ! ਅਤੇ ਮੈਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪੂਜਾ ਭਰੀ ਬੇਨਤੀਆਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਐਤਵਾਰ ਅਤੇ ਛੁੱਟੀਆਂ 'ਤੇ, ਅਸੀਂ ਪੁਣੇ ਦੇ ਬੇਨਾਮ ਲਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬਿੱਲ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਰਵਾਹ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਧਿਆਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਨੇੜਤਾ, ਉਸਦੀ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਰੋਮਾਂਚ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦੇ ਅਗਲੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸੀ? ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਥਾਹ ਅੰਤਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ? ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਅੰਤਰ ਇੱਕ ਹਕੀਕਤ ਬਣ ਗਿਆ ਜੋ ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਸਖ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਧਰਮ, ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਰਗੇ ਸਵੈ-ਧੋਖਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਮਿਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਨੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਕਿਉਂ ਸੀ? ਤੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ। ਆਹ! ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ - ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੁਆਰਾਪਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਇਸ ਇੱਕ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨ ਲਈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ: 'ਜੇ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਓਨੀ ਹੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਬਣ ਜਾਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਦਿਓ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮਿਲਣਗੇ। ਮੈਂ ਰਵਾਇਤੀ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਂਗਾ।' ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਿਆ: 'ਇਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਕਲੀ ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਜੇ ਅਸੀਂ ਮੇਰੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਣਾ ਤਰਕ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ?' ਉਹ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਠੀਕ ਹੈ... ਉਮ... ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਲਾੜੀ ਲਾੜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲੇ?' ਉਸਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉਸ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?' ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਕੁੜੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਛੱਡਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ: ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ

ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਹਾਂ... ਸਦੀਵੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਹੋ - ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਨਾਲ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ: ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਿਰਫ਼ ਹਾਲਾਤਾਂ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਬਦਲਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਸਾਡਾ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਹੈ - ਧਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਮਾਜ, ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਫੀਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ। ਉਹ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਉਸਦੇ ਸਾਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਮੀਰ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਦੇ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਲਾਉਂਜ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ, ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਵੱਡੀ ਖਿੜਕੀ ਵੱਲ ਰੀਕਲਾਈਨਰ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਚੰਨਹੀਣ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਮੀਰ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਮੇਰੀ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਮਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ, ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਣਥੱਕ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਂਘ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸ ਘਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰਣਾਇਕ, ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਸੀਹੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ: 'ਤੂੰ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਹੁਣ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਸਗੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ।' ਉਹ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਅਨੁਕਰਣ ਦੇ ਯੋਗ। ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੁਆਰਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ - ਉਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹਿੰਸਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ। ਉਸਨੇ ਜਾਤੀਗਤ ਭੇਦਭਾਵ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ ਭਾਸ਼ਣ ਅਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰਕ ਦਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਯਤਨ ਸਨ, ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਡਰ ਨੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਨੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਖੂਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਨੈਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਇੰਨੀ ਪੁੱਤਰ-ਪੁਰਖੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ... ਅਤੇ ਕਿਸ ਲਈ? ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ? ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਕੀ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ?

ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ - 'ਮੈਂ ਗਰਭਵਤੀ ਹਾਂ, ਪਿਤਾ ਜੀ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਤੁਹਾਡਾ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।' ਵਿਕਲਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਗਲੀ ਬੱਸ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪੂਰਾ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ, ਗਰਭਵਤੀ ਢਿੱਡ ਦੇਖੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੀ ਮਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇੰਨੀ ਸਖ਼ਤ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਰਹਿੰਦੀ? ਕੀ ਉਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਖ਼ਤ ਦਿਲੀ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੀ?

ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਖ਼ਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾਉਣਾ ਪਿਆ - ਕੁਝ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਵੀ ਹਿੱਲਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਸੀ? ਜੇ ਉਹ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੋਪਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਮੀਰ ਦੇ... ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਗਰਭਵਤੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਕੜੀ ਸੀ? ਉਸ ਆਦਮੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਗੋਰੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਅਚੰਮਾ ਸਖ਼ਤ, ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਸਸਤੇ, ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਹਜ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਦੋਸ਼-ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੁੱਟਣ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਘਟਨਾ ਬਣ ਗਈ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਸ਼ਿਪ ਕਾਰਜਕਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਗਿਆ ਸੀ... ਪਰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਘਰ - ਮੇਰੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ - ਕਿਉਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਣੇਪੇ ਦੀ ਇੰਨੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਕਿਉਂ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਸਕੇ?

ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ; ਅਸੰਗਤ, ਜਵਾਬਹੀਣ ਸਵਾਲ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ: ਜੇ ਮਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੱਦੀ ਹੁੰਦੀ? ਜੇ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਜਾਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਕੀ ਪਿਤਾ ਉਸ 'ਤੇ ਝਗੜਾ ਕਰਦੇ? ਹਾਂ, ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ - ਘਰ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਨਿੰਗਵਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ, ਡਿਲੀਵਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਮੀਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ।

ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਮੁਹੰਮਦ (ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇ) ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਇਬਰਾਹਿਮ ਤੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ। ਇਹ (ਬੱਚੇ) ਦਾ ਖੂਨ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਘੋਲ ਹੈ, ਇਹ (ਬੱਚੇ) ਦਾ ਮਾਸ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਾਸ ਦਾ ਘੋਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ (ਬੱਚੇ ਦੇ) ਵਾਲ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਘੋਲ ਹੈ। ਹੇ ਅੱਲ੍ਹਾ! ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ!' ਦਿਭਾ ਰਸਮ ਹੁਣ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਸੁਆਦੀ ਬਿਰਿਆਨੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਲਾਜ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੋਈ, ਮੈਂ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਗਰੀਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਰਵਾਇਤੀ ਹਿੰਦੂ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭੇਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ - ਕੇਲਾ, ਨਾਰੀਅਲ ਅਤੇ ਗੁੜ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁਆਦੀ ਮਿਸ਼ਰਣ, ਅਤੇ ਦਹੀਂ-ਚਾਵਲ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਂਦਾ - ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਅਤੇ ਮਾਸ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਭੇਟ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਪਰ ਉਸ ਰਾਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੇ ਫ਼ੋਨ ਕਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਅਮੀਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਿਸੀਵਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 'ਵਧਾਈਆਂ ਲਕਸ਼ਮੀ! ਓਹ! ਕੀ ਤੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ "ਰਜ਼ੀਆ" ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ? ਆਦਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ, ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਕੁੜੀ। ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਰਜ਼ੀਆ ਹੈਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਕਸ਼ਮੀ ਹੀ ਰਹੇਂਗੀ।' ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਿੱਘ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮਿਲਿਆ ਹੈ... ਖੈਰ, ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁੰਡਾ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਅਤੇ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ, ਗਾਂਧੀ ਸਟੱਡੀ ਸੈਂਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ "ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸ: ਇੱਕ ਤੁਲਨਾ" ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਟੱਡੀ ਕੈਂਪ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਦਾਦਾ ਜੀ ਹਨ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਸੁਣਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਚਾਚਾ ਜੀ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਨਕਲੀ ਅੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹੋ? ਮਨੁੱਖਤਾ ਧਰਮ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਹੈ, ਚਾਚਾ ਜੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ?" ਮੈਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਨਾਰਾਇਣ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰੋ! ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੰਗੀ ਸੀ? ਆਪਣੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿਓ।" ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਹਾਂ - ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਤਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ, ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਧਰਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਗੁਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸਦੀਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਕੰਧ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਹਾਂਗਾ: ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਧਰਮ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਵੈਸੇ ਵੀ, ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਉਸ ਇੱਕ ਗੱਲਬਾਤ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੁੜੱਤਣ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ, ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਧਰਮ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਵਰਗੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ - ਇੱਕ ਕੱਟੜ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਜਿਸਨੇ ਮਾਸ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ - ਨੂੰ ਮੂਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਫ਼ਰਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੇਪਰਾਂ ਅਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿੱਚ, ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਟੀਵੀ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੋਲਦੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਣ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਆਲੋਚਨਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਬੁਣਦੀ ਸੀ: ਕੋਈ ਹੋਰ ਧਰਮ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਜਿੰਨਾ ਬੇਰਹਿਮ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਸਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜੀਵਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ, ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਹੀ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲਿਆ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੀਂਹ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਹੈ ਜੋ ਸੀਮਾ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਸਮਾਨਤਾਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਇਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। 1,400 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਹ ਇਸਦੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਨੋਟਸ, ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ 85 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਬਾਦੀ ਜਿਸ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਧਰਮ ਦੀ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਇੰਨੀ ਸਖ਼ਤ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸਵਾਗਤ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਫੋਟੋ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ 'ਦਲੇਰ ਔਰਤ' ਵਰਗੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਪੇਪਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਹਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੰਗਠਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਸਤੀ ਬਣ ਗਈ, ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ। ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਮੇਰਾ ਸਾਬਕਾ ਧਰਮ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ: ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਜਿਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਉਹੀ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਮਲਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਤੀਰਥ, ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਣੀ! ਹਾ! ਜਿਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਦਲਿਆ ਸੀ ਉਹ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ, ਇਸਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਹਿਲੂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਚਾਅ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ, ਤੇਜ਼। ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ। ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣ ਜਾਂ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਇਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਸੀ: ਇਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਘੱਟ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਹੈ; ਮੈਂ ਜਨਮ ਦੇ ਦੁਰਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਵਾਰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਸਹੁਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਮ ਮੁਸਲਿਮ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ, ਮੇਰਾ ਘਰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਜ਼ਨਾਨਾ। ਜ਼ਨਾਨਾ

ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਲਗਭਗ ਬੰਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਸੀ ਜੋ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਪਹੁੰਚਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਮਰਦਾਨਾ, ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ, ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕੰਧ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਘਰ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜ਼ਨਾਨਾ ਇੱਕ ਆਊਟਹਾਊਸ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮਰਦ ਮਹਿਮਾਨ ਗੇਟ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ 'ਘੋਸ਼ਾ! ਘੋਸ਼ਾ!' ਚੀਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ - ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਧ ਜਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਮਰਦ ਮੈਂਬਰ ਜਾਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੌਕਰਾਣੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਗੇਟ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੇ ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਪਰ ਇਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਮਨਾ ਸਕਾਂ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗੇਟ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ - ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰਦ ਸੀ ਜਾਂ ਔਰਤ - ਮੈਂ ਬਸ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ।

'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ।'

ਮੇਰਾ ਮਿਆਰੀ ਜਵਾਬ ਸੀ: 'ਮੈਂ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਕ੍ਰਿਪਟ
ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ "ਘੋਸ਼ਾ" ਨੂੰ ਬਹਾਨੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'

'ਫਿਰ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿਓ ਅਤੇ ਘਰ ਰਹੋ। ਇਹ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ
ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੋਗੇ ਤਾਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।'

'ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਤ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੋ।' ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ।

ਪਰ, ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਬੇਟਾ, ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਹੋ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ। ਇੱਕ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਗੁਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੰਮ 'ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਨਮੀ ਨੂੰ ਸੋਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਚੂਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਯਮਤ ਕਸਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਹਿਣ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'

'ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ
ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਮਨੁੱਖੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ - ਪਰ ਇਸਦਾ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਤੱਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣਾ
ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ,

'ਜੇ ਤੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁੜੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਬੋਲਦੀ—ਬਿਨਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ, ਹਰ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ। ਤੂੰ ਆਮਿਰ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੋਹਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕਰੀਅਰ ਹੈ। ਤੂੰ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਿਉਂ ਕਰੇਗੀ? ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਕਰੇਗੀ?'

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਆਮਿਰ ਨੂੰ
ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

'ਨਹੀਂ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰੋ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰੋ।'

"ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ" ਸਮਝਾਓ, ਮੈਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

"ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਹੋ ਤਾਂ ਕਾਲਾ ਗਾਊਨ ਪਹਿਨੋ। ਇਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰੇਗਾ," ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

'ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੇਰੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਕਲਿੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕੀ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਲੁਕਾ ਲਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਹ ਕੁਝ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਹੋਵੇਗਾ: ਰਜ਼ੀਆ, ਇਨਕਲਾਬੀ-ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ-ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਨਾਇਕਾ! ਵਧਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ! ਮੇਰੀ ਛਵੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।'

ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹੇ। ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਠ ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰੇਗਾ, ਉਸਦਾ ਪੱਖ ਲੈਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ - ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ - ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੇ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਨੇ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ, ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਜੋਂ ਉੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਰਵਾਇਤੀ ਸੀ।

ਤਬਲੀਗੀ, ਜਿਸਨੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮੁਸਲਿਮ ਪਰਿਵਾਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਾਰੇ ਇਸਲਾਮੀ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਘਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ।

‘ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ? ਉਹ ਇੱਕ ਅਣਆਗਿਆਕਾਰ ਨੂੰਹ ਹੈ!’ ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਤੇਜ਼ ਸੀ।

ਉਹ ਜੋੜਾ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ।

'ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਬਿੰਦੀ—ਸਿੰਦੂਰ— ਲਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?'

'ਮੈਂ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਥਿਤੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਜਾਂ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।'

'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਪੂੰਝਦੇ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ।'

'ਖੈਰ, ਹਿੰਦੂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਿੰਦੀ ਪਹਿਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿੰਦੀ ਪਹਿਨਦੀ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?'

ਇਸਲਾਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਚੀਕਿਆ,

'ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਚਿੰਤਤ ਹਾਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਕਾਫ਼ਿਰ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ!'

'ਕਾਫਿਰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਬਿੰਦੀ ਪਹਿਨਣਾ ਇਸਲਾਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।'

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਤੁਹਾਡੀ ਉਰਦੂ ਗਲਤ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਕੰਨੜ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਰਹੇ ਹੋ।'

'ਮਲਿਆਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਰਦੂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ। ਨਾ ਹੀ ਤਾਮਿਲ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਰਦੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ?' ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ ਜਿੱਥੇ ਨਾਇਕ, ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਬਾਗੀ, ਇੱਕ ਦੁਖੀ, ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਨੂੰ ਘੇਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਨਾਇਕ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤਾ।

‘ਕੀ? ਹੂੰ? ਕੀ? ਕੀ?’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਸਤਾ ਬਦਲ ਲਿਆ।

'ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੀਫ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਕੀ ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ?'

'ਜਿਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਬੀਫ ਖਾਣਾ ਪਾਪ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਪਾਲਣ ਮੈਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਤੱਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਖਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਲਟੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ ਲਈ ਬੀਫ ਖਾਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ?'

ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਅੜਕੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਝਿਜਕੇ। ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਬੋਲੇ: ਦੋ ਸਰੀਰ, ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼।

'ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾਂ ਕਿੱਥੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਸਾਡੇ ਟੈਸਟ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਫ਼ਿਰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਅਜਿਹੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਵਾਲ ਹੋਣਗੇ!'

ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਤੁਹਾਡੀ ਦਲੀਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ! ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ, ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟ ਲਿਆ ਹੈ?'

‘ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਕੀ ਕਿਹਾ?’ ਉਹ ਇੱਕੋ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਚੀਕ ਪਏ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਚਿੱਟੀ, ਵਗਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੂਜੇ ਤਬਲੀਗੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦਲੀਲ ਸਮਝਾਈ, ਜਿਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਲੇਟੀ ਸੀ। ਸਲੇਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਤਬਲੀਗੀ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਚੀਕਿਆ।

‘ਕਿਵੇਂ...ਤੁਹਾਡੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀ ਹੈ
ਤਬਲੀਗੀ ਤੋਂ? ਕੋਈ ਵੀ ਜੋ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕਦੇ! ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਦੇਖਣ ਲਈ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ, ਇਸਦਾ ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ! ਧਰਮ-ਤਿਆਗ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ?’ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ, ਯੂਨਸ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਸਾਹਿਬ? ਤੁਹਾਡੀ ਨੂੰਹ ਲਾਈਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ - ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਕਰਨਾ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ ਭਾਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋਵੇ।’ ਉਹ ਜਾਣ ਲਈ ਮੁੜੇ, ਫਿਰ ਰੁਕ ਗਏ। ‘ਓ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ, ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਹੋ।’ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੀ ਨਜ਼ਰ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਚਲੇ ਗਏ।

ਆਮਿਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। 'ਰੱਬ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦਾਰੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ?'

'ਠੀਕ ਹੈ! ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂ ਜਿਸਦਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਆਮਿਰ?'

'ਉਹ "ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ" ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਕਿਉਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?'

'ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਦੇ ਹੋ? ਕਿ ਮੈਂ ਬੁਰਕੇ ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਆਂ?'

'ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ! ਠੀਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਬਿੰਦੀ ਪਹਿਨਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਘਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿਓ। ਬੁਰਕਾ ਨਾ ਪਹਿਨੋ; ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟੋ ਤਾਂ ਜੋ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ, ਸਿਰ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਢੱਕ ਲਵੇ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬੀਫ ਖਾਓ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ? ਗਾਂ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਾਨਵਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੇਲਾ ਜਾਂ ਬੱਕਰੀ।'

'ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਤਬਲੀਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੋ।'

ਉਹ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹਾਰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਢਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਗਰਮ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹੋਟਲ ਅੰਮਾਨ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟਿਆ, ਇੱਕ ਗੋਸ਼ਟ ਬਿਰਿਆਨੀ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਖਾਧਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਮਕ ਗਈਆਂ। ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਅਮੀਰ, ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਸ਼ਟ ਖਾਧਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘਰ ਵਿੱਚ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਸਮਰਥਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਰਜ਼ੀਆ, ਇਸ ਨਾਲ ਟਾਲਣਯੋਗ ਟਕਰਾਅ ਹੋਣਗੇ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤਬਲੀਗੀਆਂ ਦੇ ਡਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ- ਪਿਤਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੌਜੂਦਾ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਬੀਫ ਖਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ - ਤਾਂ ਉਹ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਦੀਵੀ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਭੋਗਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ?'

ਮੈਂ ਹੁਣ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਉਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਚਲੋ ਵੱਖਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਫਲੈਟ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਬਲੀਗੀ ਦੇ ਡਰ, ਜਾਂ ਸਦੀਵੀ ਨਰਕ ਦੇ ਡਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ।' ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕੱਲੇ ਰਹਿਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਕਰੀਅਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ - ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਘਰ, ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ। ਅਸੀਂ ਖਾਣੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਾਮੂਲੀ ਪਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੰਮ ਲਈ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਮਿਰ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਮਿਰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਬੋਝਲ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਜ਼ਿੱਦ ਕੀਤੀ। ਆਮਿਰ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ।

"ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂਗਾ," ਉਸਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।"

'ਇਸਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ?'

'ਤੁਸੀਂ ਸੰਵਾਦ ਲੇਖਕ ਹੋ।'

'ਆਓ ਇਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣੀਏ!'

‘ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ! ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ...’ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ, ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ, ਮੇਰੀ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਉੱਠਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ।

ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਅਣਗਿਣਤ ਬਹਿਸ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਬੇਰਹਿਮ ਵਿਵਹਾਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਡਰ ਗਈ ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ! ਹੁਣ! ਜੇ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਥੱਪੜ ਮਾਰਾਂ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਮਰਦਾਨਗੀ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ!'

ਉਹ ਉਸੇ ਆਸਣ ਵਿੱਚ ਜੰਮ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਉੱਠਿਆ ਹੋਇਆ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਣ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਕੜ ਢਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਬੈੱਡਰੂਮ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਦੋ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਚੀਕਿਆ: 'ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਪਤਨੀ ਸਿਰਫ ਤਲਾਕ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਤਲਾਕ! ਤਲਾਕ! ਤਲਾਕ!' ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਚਾਲ, ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਉਸਦਾ ਰੁਖ਼ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਤਲਾਕ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੰਬਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਹ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ... ਜਾਂ ਉਡੀਕ ਕਰੋ... ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਸ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਹਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਆਈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਲਾਕ ਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਜੇਕਰ ਪਤੀ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਹੁਣੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕੀ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਗਏ - ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਲਾਕ ਕਹਿਣਾ? ਇਸ ਨਾਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਹੋਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਦੇ ਅੰਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਮੇਰੀ ਚਮੜੀ ਨਾਲ ਬੇਆਰਾਮ ਨਾਲ ਚਿਪਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬੇਚੈਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ, ਡਰ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਹੋਰ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਿੱਗ ਪੈਵਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਮੀਰ ਦੇ ਸਕੂਟਰ ਦੇ ਸਟਾਰਟ ਹੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਕਿਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲਬਾਤ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਗੁੱਸਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ - ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਾਡਾ ਵਿਆਹ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣ ਦੇਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇੱਕ ਦੂਰ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੁਆਰਾ ਕਰੇ। ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੰਵਾਦ ਸੀ। ਉਸਦਾ

ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਰਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਹੀ ਰਸਮਾਂ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਫਿਰ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜੋ ਵਿਕਲਪ ਸੁਝਾਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਦਲੇ ਬਿਨਾਂ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਦੇਖੋ ਲਕਸ਼ਮੀ, ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਖਾਵਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ।'

ਅਤੇ ਹੁਣ, ਤਲਾਕ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਪੀਸ ਲਏ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਅਦਭੁਤ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਸੋਚੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਹੱਡੀ ਵਿੱਚ ਫਸਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਉਸ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਡੇਢ ਸਾਲ ਦਾ ਨਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੇਰਾ ਸਵੈ-ਮਾਣ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਦੂਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ ਜਾਗ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ... ਮੇਰਾ ਪਤੀ, ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਇੰਚ ਦੂਰ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ... ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਕਿ ਔਰਤ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਤਰੀਕਾ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਇਸ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੇਰਾ ਹੰਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ - ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੌਂਦੇ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਰਾਤ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪੀ ਨਾਲ ਕੁਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੋਵੇਗਾ।'

'ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਰਹੀਏ। ਮੈਂ ਤਲਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦੌਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਦੋ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਹਨ। ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਸਮੀਤਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਸੌਂ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਦਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਰਸਮੀਤਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ - ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸੌਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।'

ਮੇਰਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰੋਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਪਰ ਤੁਰੰਤ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਵੱਲ ਭੱਜੀ। ਮੈਂ ਟੁੱਟ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਰੋਈ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਲੈਂਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਹੰਝੂਆਂ 'ਤੇ - ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਉਬਲਦੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਦੁੱਧ ਵਾਂਗ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਬਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਵਗਦਾ। ਮੈਂ ਅਗਲਾ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਬਾਥਰੂਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਨਾ ਰੋਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਸੌਂ ਗਈ।

ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਦੋ 'ਬਾਕੀ' ਤਲਾਕਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਉਸਦੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸਸਤਾ ਫਲੈਟ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਗਤ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਸੀ: ਫਲੈਟ ਲਈ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮ, ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਘਰੇਲੂ ਖਰਚੇ। ਇਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ। ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵਾਂਗੀ ਪਰ... ਨਜ਼ੀਰ? ਨਜ਼ੀਰ ਕਿਸਦਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ - ਦੁਖਦਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ - ਮੈਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨਾ ਘੱਟ ਪਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਜ਼ੀਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਅਨਿਯਮਿਤ ਕੰਮ ਦੇ ਸਮਾਂ-ਸਾਰਣੀ ਦੇ ਕਾਰਨ। ਉਸਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਦਾ ਹੱਕ ਕਿਸਦਾ ਸੀ - ਉਹ ਜਾਂ ਮੈਂ? ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਨਾਭੀਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ? ਮੈਂ ਅਮੀਰ ਦੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜੀ: ਉਹ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਨਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪੰਘੂੜੇ ਕੋਲ ਗਈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਝੁਕ ਕੇ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੁੰਮਿਆ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਇੱਕ ਆਇਤ ਰੱਖਾਂਗੀ।

ਮੈਂ ਹੁਣ ਅਟੱਲ ਤਲਾਕ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਪਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਾ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਲਈ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨੈਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ, ਇੱਕ ਹੱਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ, ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਮਨ ਪੁਣੇ ਫਿਲਮ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਿਆ... 'ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣਾ' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਰਥਪੂਰਨ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ: ਮੈਂ ਇਹ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੋ ਬੇਸਮਝ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਅਸਲੀ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣਾ ਮੂਰਖ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਗੁੱਸੇਖੋਰਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਸਨ। ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣਾ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਡਿਪਲੋਮੇ ਲੈ ਲਏ, ਬੰਗਲੌਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਅਸਲ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਟਾਨ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਸੀ - ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਇੱਕ ਗੋਰੀ ਈਸਾਈ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੱਟੜ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕੌੜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਦਿਖਾਈ ਹਿੰਮਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਇਨਕਲਾਬੀ

ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਕਲ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਉਹਨਾਂ ਜੋੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਮੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਸਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ...ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਸੀ।

‘ਲਕਸ਼ਮੀ! ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਤੂੰ ਕਿੰਨੀ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ! ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ, ਸਖ਼ਤ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਬੰਗਲੌਰ ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ!’ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਸ਼ੌਕੀਆ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਜੱਫੀ ਇੱਕ ਨਿੱਘ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ... ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਤਰਸਯੋਗ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜੋ ਜੱਫੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਧੰਨਵਾਦ, ਅੰਕਲ!’ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ।

'ਚਾਚਾ!' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਦਰਦਨਾਕ ਹਉਕਾ ਛੱਡਿਆ। 'ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਸਿੱਖੋਗੇ? ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਇੱਕ ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹਨਾਂ ਬਦਸੂਰਤ ਬੁਰਜੂਆ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਲੇਬਲ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੇ: ਚਾਚਾ! ਮੈਨੂੰ ਨਾਰਾਇਣ ਕਹੋ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ। ਜਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ।'

'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ" ਸੁਭਾਵਿਕ ਲੱਗਦਾ ਹੈ,' ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

'ਇਹ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਹੈ! ਤਾਂ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ? ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ... ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।'

'ਓਹ ਅੱਛਾ... ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਅਗਵਾਈ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'

‘ਸੱਚਮੁੱਚ? ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ! ਉਹ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਕੌਣ ਹੈ? ਚਾਚਾ! ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਗੋਰੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਦਾ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਫੁੱਲ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖਿੜ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਖੈਰ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਬਣਦੇ ਹਨ।’ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੱਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹਕੀਕਤ ਸੀ। ਇਹ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਭੂਤਕਾਲ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਾਲ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਵਧੇਰੇ ਆਮ ਸੈਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਭੜਕੀਲੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਦਾਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਦਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਜਿਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ,

ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। 'ਲਕਸ਼ਮੀ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ। ਇੱਕ ਵਚਨਬੱਧ ਇਨਕਲਾਬੀ ਜੋ ਵੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅੱਗੇ, ਅਟੱਲ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਦਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਇੱਕ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹਟੋ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਹਾਂ। ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵਰਗ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਇੱਕ ਅੰਤਰ-ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਅੰਤਰ-ਜਾਤੀ ਵਿਆਹ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ!' ਉਹ ਅੱਗੇ ਝੁਕਿਆ, ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਘੁੱਟਿਆ।

ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। 'ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹਾਂ ਅਤੇ ਫਿਲਮ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਵਧਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁਸਲਿਮ ਪਤਨੀ ਵਾਂਗ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ,' ਆਮਿਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ। 'ਪੂਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਰਸਤਾ ਖੁਦ ਰਸਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਲਚਕਤਾ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ "ਪਰਿਵਰਤਨ" ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਜਾਣੋ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭੋ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ "ਪਰਿਵਰਤਨ" ਨੂੰ ਇਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨਕਲਾਬ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਫੈਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਲਈ, ਇਸਲਾਮ ਸਮਾਨਤਾ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝਾ ਕਰੋ। ਜੇਕਰ ਅੱਜ ਕਦੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੈ।'

ਇਹ ਸਮਝ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਾ ਤਰਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੌਕੀਆ ਥੀਏਟਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਫਿਲਮ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ - ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਣ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਕਲਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਚਿੰਤਨ ਲਈ ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਏਕਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਨਿਕਾਹ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਰੈਵੋਲਿਊਸ਼ਨਰੀ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਬੈਨਰ ਹੇਠ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਉਸਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ: ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਿਆਹ। ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਓਪਨ-ਏਅਰ ਥੀਏਟਰ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਭਾਵੁਕ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ (ਹੁਣ ਰਜ਼ੀਆ) ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ

ਵਿਰੁੱਧ ਦਲੇਰਾਨਾ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਛਾਪੀਆਂ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਦੋ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਘਟਨਾ 'ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੰਪਾਦਕੀ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਲਾ ਜਗਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਏਜੰਟ ਵਜੋਂ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

~

ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਮੋੜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ ਸੇਵਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਘਰ ਦਾ ਫ਼ੋਨ ਨੰਬਰ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਫ਼ੋਨ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਨਵਾਂ ਘਰ ਨੰਬਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅਗਲੇ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਪੇਕਿੰਗ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸੋਮਵਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਣਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਫੜਨਾ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਖਪਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਦੇਖੀ, ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

'ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਬਾਗ਼ੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਿਲਮੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ।'

ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹਿਕ ਮੂੰਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਨਾਇਕਾ ਵਾਂਗ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹੋਗੇ?' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਚਿੜਚਿੜਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ, 'ਲਕਸ਼ਮੀ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸੱਚਮੁੱਚ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਭਰਦੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੇ ਮਿਲਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ?'

ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਬਿਤਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ 4.00 ਵਜੇ ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਗਿਆ।

'ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ। ਚਲੋ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣ ਚੱਲੀਏ। ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲੱਭ ਲਵੇਗਾ।' ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬੇਝਿਜਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ।

'ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ...ਤਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੋ? ਸਭ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਬਰਗਦ ਦੇ ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਚੱਲੀਏ? ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਨਿੱਜੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'

ਮੈਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਬੇਅਰਾਮੀ ਦਿਖਾਏ ਬਿਨਾਂ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ...ਉਮ...ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ...ਓਹ ਖੈਰ! ਮੈਂ ਆਮਿਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ...ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕੀੜੇ-ਖਾਧੇ ਕੋਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿੱਚ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸੇ ਕੀੜੇ- ਖਾਧੇ ਕੋਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।'

‘ਸੱਚਮੁੱਚ? ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ! ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ? ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਆਮਿਰ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਸਿਵਲ ਮੈਰਿਜ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਜੋੜੇ ਵਜੋਂ ਮੋਹਰੀ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਬਣ ਜਾਂਦੇ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਹੀ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ 'ਅੰਦਰ ਜਾਣ' ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਹੱਤਤਾ 'ਤੇ ਉਤੇਜਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਝਟਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ।

'ਓ ਹਾਂ ਹਾਂ ਹਾਂ! ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ...ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ...ਹੁਣੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਰਵੇ ਦੱਸੋ। ਕੀ ਗਲਤ ਹੋਇਆ?'

ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀਆਂ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਉਹੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਭਰਿਆ ਰੂਪ ਬੁਲਾਇਆ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੇਟੈਂਟ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਬੋਹੜ ਦਾ ਰੁੱਖ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵਾਂ ਰੂਪਕ ਹੈ? ਮੁੱਢਲਾ ਬੋਹੜ ਦਾ ਰੁੱਖ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹਵਾਈ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਵਾਈ ਜੜ੍ਹਾਂ, ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਛੂਹਣ ਤੱਕ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੌ ਸਮਾਨ ਬੋਹੜ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਹਵਾਈ ਜੜ੍ਹਾਂ ਫੈਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਲਈ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੁੱਖ ਸੈਂਕੜੇ ਜੜ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਰੁੱਖ ਦੀ ਅਸਲ ਜੜ੍ਹ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ, ਲਕਸ਼ਮੀ - ਕੋਈ ਵੀ ਜੜ੍ਹ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜੀ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਫਿਰ, ਹਰ ਹਵਾਈ ਜੜ੍ਹ ਜੋ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭੂਮੀਗਤ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ?'

ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸੂਝ ਨਾਲ ਅਸੀਸ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮਨਮੋਹਕ ਅਤੇ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੁਹਜ ਅਕਸਰ ਸਤਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਬੋਹੜ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ

ਮੇਰੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਮੇਰੇ ਦੁਆਲੇ ਰੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇੱਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਦੋ ਬੁੱਧੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, 'ਲਕਸ਼ਮੀ, ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰੋ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੈ... ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਹੀ ਪਲ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਗਲੇ ਉਸ ਸਾਂਝੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਮੋਹਰ ਹੈ।'

ਮੈਂ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਘੁੰਮਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਇੱਕ ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਸੜ ਰਹੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਟਿਕਾਈਆਂ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਸਰ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਧਰਮ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਨਤਾਵਾਦ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੇ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਧਰਮ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹਾਂ, ਸਰ? ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਹੱਲ ਹੈ?'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਆਤਮ-ਨਿਰੀਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

'ਹਰ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਮਿਰ ਦਾ ਨੰਬਰ ਦਿਓ।'

ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਆਮਿਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਮਿਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਪਿੱਛੇ ਅਸਲ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਕਿਸਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ।

'ਦੇਖੋ, ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਜਾਂ ਬਦਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਹ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ। ਚਲੋ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ ਰਹੀਏ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗੀ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਸਟੂਡੀਓ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਅਨਿਯਮਿਤ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਟੂਡੀਓ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਫਲੈਟ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈਣਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਗੇ - ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਪਤਨੀ ਹੋਵੋਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ।'

ਇਹ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਪਿੱਛੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਮੀਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਜਤਾਉਣ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਇਨਸਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਦਬਾਅ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਮ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੀਤ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁੜੱਤਣ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਪੇਕਿੰਗ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੈਅ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪਰਸੋਂ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸੁੰਨਸਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮੇਰੇ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੇਕਿੰਗ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਚੀਨੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਰੂਸੀ ਮਾਡਲ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਤਮ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਰਥਪੂਰਨ ਇਨਕਲਾਬ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ, ਮਾਓ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਲੈਨਿਨ ਅਤੇ ਸਟਾਲਿਨ ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਦਾਇਰੇ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਯੁੱਗਾਂ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ - ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਮਾਜਵਾਦ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਣ ਕਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਜਨੂੰਨ ਅਟੱਲ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ।

'ਸਰ, ਆਮਿਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਸਾਡੇ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਨਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦਿੰਦੇ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ!'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ। 'ਓਹ ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਆਮਿਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਮੁੰਡਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਸੀ, ਉਸੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ' - ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਕੁਰਸੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ - 'ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਇੱਕ ਬੁਰਜੂਆ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ - ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ: ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਦੇਖੋ, ਆਮਿਰ; ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਥੀਏਟਰ ਅਤੇ ਫਿਲਮ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਮੂਲ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੀ ਝਗੜੇ ਹੁੰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਉਦੋਂ ਕੀ ਕਰਦੇ? ਪਰ ਦੇਖੋ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ! ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਤੁਹਾਡੇ ਤਲਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋ, ਇੱਕ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਹੋ ਜਿਸਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰੈਸ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਸੰਗਠਨ ਤੁਹਾਡੇ ਤਲਾਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣਗੇ - ਉਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਬੇਸ਼ੱਕ ਹਿੰਦੂ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਚਾਲ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ: ਇੱਕ ਵੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੰਗਠਨ ਤੁਹਾਡੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ; ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨਗੇ! ਨਿਰਮਾਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਗੇ। ਤੁਹਾਡਾ ਕਰੀਅਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਹਰ ਕਦਮ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਪਹਿਲੂ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਤਲਾਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਧਾਰਮਿਕ ਲਈ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ? "ਵਿਆਹ? ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹਾਂ - ਇਹ ਉਸ ਆਦਮੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ।" ਲਕਸ਼ਮੀ, ਉਸਨੇ ਆਖਰਕਾਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਤਰਕ ਦੇਖਿਆ... ਉਹ ਨਰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹਾਂ - ਹੁਣ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਜੇਤੂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਗੱਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ।

‘ਧੰਨਵਾਦ...ਧੰਨਵਾਦ, ਧੰਨਵਾਦ...ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ, ਸਰ!’ ਮੈਂ ਝੁਕ ਕੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਿਲਾਇਆ।

'ਇਹ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹੋ ਗਿਆ! ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ "ਸਰ" ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਆਖਰੀ ਵਾਰ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖਾਸ ਹੋ! ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਦੀ ਧੀ ਹੋ। ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਖਾਸ ਹੱਕ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ?' ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

‘ਹਾਂ? ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ!’ ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ।

'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਸਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?'

'ਠੀਕ ਹੈ...ਠੀਕ ਹੈ...ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ। ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚੁੱਪ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਓਹ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ! ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਲੇਨਾਹੱਲੀ ਤੋਂ ਸ਼ਿਵੇ ਗੌੜਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਲਗਭਗ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ।'

ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ - ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ - ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਕੜੀ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਛੇ। ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਭਰਮ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਸਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ? ਸ਼ਾਇਦ। ਮੈਂ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਘੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਠਿਆ।

‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਪਵੇਗਾ… ਹਮ…ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਯਾਨਗਰ ਛੱਡਣ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੋਂ ਬੱਸ ਫੜ ਸਕਦੇ ਹੋ,’ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਚੁੰਮਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਰਿਹਰਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਦਾਕਾਰ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, ‘ਲਕਸ਼ਮੀ…ਤੂੰ…

ਮੈਂ…ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪਿਆਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ…ਮੈਨੂੰ…ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇ…ਕੋਈ, ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ। ਹਮੇਸ਼ਾ।’ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਫਿਰ ਫੜ ਲਿਆ, ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੰਪਰਕ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਸਰ। ਚਲੋ ਚੱਲੀਏ, ਮੈਨੂੰ ਦੇਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ।’

ਕਾਰ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਕੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਲਾ ਲੋਕ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਬੁਰਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ।'

ਮੈਂ ਨਾਲ ਖੇਡਿਆ।

'ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ, ਸਰ। ਸਿਰਫ਼ ਸਿਨੇਮੈਟਿਕ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਹਿਤ, ਸੰਗੀਤ, ਪੇਂਟਿੰਗ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

‘ਇਹ ਮੇਰੀ ਕੁੜੀ ਹੈ!’ ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ। ‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹਾਂ।’

ਮੈਂ ਜੈਨਗਰ ਤੋਂ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਦੀ ਬੱਸ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਇਹੀ ਗੱਲਾਂ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ? ਮੈਂ ਵੀ ਬਰਾਬਰ - ਜੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ - ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਆਮਿਰ ਦਾ ਤਲਾਕ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਮਹਿਲਾ ਮੁਕਤੀ ਲਾਬੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭਾਰ ਹੁੰਦਾ। ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਹਮਦਰਦ ਕੰਨ ਮੇਰੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਜਵਾਬ ਚਮਕ ਉੱਠਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਸਨ।

ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਅਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, 'ਤੁਸੀਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਕਿਉਂ ਬੈਠਾ ਹੋ?'

'ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਨਦੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।'

'ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ।'

'ਖੈਰ, ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੱਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਤੂੰ ਵਾਪਸ ਸੌਂ ਜਾ।'

ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੂੰ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬੋਝ। ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਉਬਾਸੀ ਲਈ ਅਤੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ।

ਪਰ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ, ਵਿੱਠਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਸਨੂੰ ਹੰਪੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਲੇਬਿਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਸਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਸੀ। ਹੰਪੀ ਨੇ ਵੀ ਉਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸੀ।

2

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਸਵੇਰੇ 9.00 ਵਜੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਆਮਿਰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

'ਲਕਸ਼ਮੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਦੁਖਦਾਈ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਦੁਖਦਾਈ ਕੰਮ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਕੁਮਾਰੇਸ਼ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਤੋਂ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸ ਸਕਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ। ਹੁਣ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸ ਵਾਰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਚੱਕਰ ਆਉਣੇ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਉਸਨੇ 'ਓ' ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਈ।

'ਕੀ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਲਕਸ਼ਮੀ?'

ਉਹ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਮ ਘੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਧੂੰਏਂ ਦੀ
ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਾੜਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੀ ਧੁੰਦਲੀ, ਦਮ ਘੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਦਬਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ, ਬੋਲਾ, ਚੁੱਪ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਾਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

‘ਲਕਸ਼ਮੀ…ਲਕਸ਼ਮੀ! ਮੈਨੂੰ…ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖ਼ਬਰ ਖੁਦ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਇਸ ਗੰਭੀਰ ਘੜੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ…ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਉਮ…ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਤੋੜਿਆ ਹੈ? ਪਰ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫ਼ੋਨ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ।’

ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਆਮਿਰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰੋਂ ਇੱਕ ਮੱਧਮ ਕਲਿੱਕ

ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਡਿਸਕਨੈਕਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਰਿਸੀਵਰ ਨੂੰ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਧਰੰਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।

ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੰਝੂ ਲਗਾਤਾਰ ਪਰ ਭਿਆਨਕ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਪਏ, ਉਸਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਉਸਦੇ ਸਾਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਏ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। 'ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਬਣਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ... ਇਸਨੂੰ ਖੋਖਲੇ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਜੀ... ਮੈਂ ਇੱਕ ਨਾਸ਼ੁਕਰੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਹਾਂ! ਨਾਸ਼ੁਕਰੇ। ਇੱਕ ਧੋਖੇਬਾਜ਼!' ਅਚਾਨਕ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੱਥੇ ਉਸ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਵਾਲੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਚੱਕਰ ਆਉਣੇ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਉਸਨੇ ਰਿਸੀਵਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਦਰਦ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਖਲਾਅ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਅਨਾਥ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ। ਉਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਲਤਾ ਉਸ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪੋਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ। ਜੜ੍ਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਸ ਅਤੇ ਖੂਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਮਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ
ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਤਿਮ ਰਸਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਾ ਵੀ ਹੋਣ, ਉਸਦੇ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸਦਾ ਸਾਬਕਾ ਧਰਮ ਇਸਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਧਰਮ ਇਹਨਾਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਿਰ ਰਸਮਾਂ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਸਨ ਸਗੋਂ ਤਬਾਹ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਘਿਓ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ, ਇਹ ਫਿਰ ਵੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰੇਗਾ - ਤਬਲੀਗੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ... ਖੈਰ, ਸਿਰਫ਼ ਤਬਲੀਗੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਗੇ। ਮ੍ਰਿਤਕ ਆਦਮੀ ਇੱਕ ਝੂਠੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਦੀਵੀ ਨਰਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਰਾਖਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਮੈਂ, ਜਿਸਨੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਤਿਮ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ! ਪਰ... ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਮਾਰੇਸ਼ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਜਦੋਂ ਆਮਿਰ ਨੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਉਸ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਸੋਗ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਕੁਮਾਰੇਸ਼ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਜੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ।'

'ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਵਾਂਗਾ।'

'ਨਹੀਂ।'

ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਆਮ ਮਾਹੌਲ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਕੁਨੀਗਲ ਤੱਕ ਬੱਸ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਲਈ ਇੱਕ

ਹੋਰ ਬੱਸ। ਇਸ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਨੀਗਲ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਤੱਕ ਬੱਸ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ, ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕੋਈ ਜੋਖਮ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਗੱਡੀ ਚਲਾ ਕੇ ਉਸੇ ਰਾਤ ਵਾਪਸ ਆਵੇਗੀ,

'ਜਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਵਾਪਸ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਕੂਟਰ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉਸਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਹਾਈਵੇਅ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਇਹਨਾਂ ਅਠਾਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਮੰਗਲੌਰ, ਹਸਨ ਅਤੇ ਚਿਕਮਗਲੂਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੇ ਦੌਰ ਦੌਰਾਨ ਅਣਗਿਣਤ ਵਾਰ ਉਸ ਸੜਕ 'ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ਤੇ ਜਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਕੁਨੀਗਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਰੁਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਜ਼ਿੱਦ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਬਦਲਾਅ ਦੇਖੇ... ਸਮਾਂ ਇੱਥੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸਥਿਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਇੱਕ ਬੋਰਡ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ 'ਸ਼੍ਰੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਰਸਿਮਹਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ'। ਇਸਦੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਆਯੁਰਵੈਦਿਕ ਹਸਪਤਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦੇਵੀ - ਗੱਡੇ ਕੈਂਪਾਮਾ ਦਾ ਮੰਦਰ ਸੀ। ਸਿਦੀਕੰਬਾ, ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਉੱਚਾ ਖੰਭਾ, ਹੁਣ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ, ਸਮੇਂ ਦੁਆਰਾ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਿਦੀਕੰਬਾ 'ਤੇ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁੱਖਣਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਹੁੱਕ ਲਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਦੀਕੰਬਾ ਤੋਂ ਲਟਕਦੇ ਹੋਏ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਝੂਲਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੁੱਖ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸੱਜੇ ਮੁੜਦੀ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਮੰਦਰ - ਉਹ ਦੇਵਤਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ - ਤੀਹ ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਪੱਥਰੀਲੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ, ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਵੱਡੀ ਝੀਲ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਖੇਤ ਵੀ। ਉਸਨੇ ਮੰਦਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਰ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਸੀ। ਮੋਰਟਾਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਵੱਡਾ ਵਰਾਂਡਾ, ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਛੱਤ ਦੇ ਉੱਪਰ ਮਦਰਾਸ ਟੈਰੇਸ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿਹੜਾ, ਮੰਗਲੌਰ ਟਾਈਲਾਂ ਨਾਲ ਛੱਤਿਆ ਹੋਇਆ।

ਘਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਲਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਵਾਰ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚੀਕਿਆ, 'ਕੌਣ ਹੈ?'

ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਂਡੂ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਇੱਕ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਔਰਤ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਾੜੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਿੰਦੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ।

'ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈ?'

'ਇੱਥੇ ਕੌਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?' ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਉਲਟਾ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

'ਅਸੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ?'

ਅਚਾਨਕ ਰਜ਼ੀਆ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਢੁਕਵੇਂ ਜਵਾਬ ਲਈ ਟੋਹਣ ਲੱਗੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੱਚ ਦੱਸਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['

'[[!'

[[[[[[[[, '[[...[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[' [[, [[[, [[, [[[

'[['

[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[-[[[[[[?'

'[[[[[[[[[[[[[[[[['

"[[["

[[[[[[[[[['[[, [[[[[[[[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[, '[[[[[[[[[[?'

'[[[[[[[[?'

[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[['

'[! [[[[[[[! [[, [[, [[[[[[[[[[[! [[[[[[[[[[[[[[[[[[?'

[[, [[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[, [[

'[[[[[[[[[... [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['

[[['[[[

"[[[! [[[[[[[[[[[[[[? [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[, [[[[[!" [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[

[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[['[['[[[[[[[[[[[[[[[[[['[[- [[[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[, [['[[[, '[[[[[[[[[[[[[[[[[[[?'

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['

'[['

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[? [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[['

[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[, [[[[[[[[[[[

"[[[... [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[?"

'[['

'[[['

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[?'

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[... [[... [[[[[[[[[... [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[? [[! [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[

ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ... ਇਹੀ ਅੰਤ ਸੀ। ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ 3:30 ਵਜੇ ਤੱਕ ਜਲਦੀ ਉੱਠਿਆ। ਕੇਂਚੱਪਾ - ਉਸ ਔਰਤ ਦਾ ਪਤੀ ਜਿਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ - ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਠੰਡਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ... ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕੀ।'

'ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹੈ?' ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਨਹੀਂ।'

‘ਹਮਮ।’ ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਖਾਲੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਝ ਲਿਆ ਪਰ ਬੋਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਅਸ਼ਲੀਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਬੋਲੀ।

'ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਦਾ?'

ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਲਗਭਗ ਦੋ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਆਯਾ। ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ।'

'ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੀ, ਬੱਚੇ?' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲਹਿਜੇ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉਸ ਝਿਜਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕੁਮਾਰੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੰਗਲੌਰ ਕਿਉਂ ਭੇਜਿਆ?'

'ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਵਾਰਸ ਹੋ ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਛਾਂਟਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ। ਜੇ ਹੁਣ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਲਦੀ ਕਰੋ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ।'

'ਉਸਨੇ...ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਉਂਦਾ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ?'

'ਖੈਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਜੱਦੀ ਹੈ - ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਸੌ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ, ਦਸ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜ ਗਿੱਦੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਾਗ, ਤਿੰਨ ਏਕੜ ਗਿੱਲੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਅੱਠ ਏਕੜ ਖੇਤੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਉਹ ਘਰ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ

xxxx xx xxxx xxx xx xx xx xxxx, xxx xxx xx xxxx xxx xxxx xx xx xx xxxxx xxx xx xxxxxx, xx xxx xxxxx xxxxxx xxxxx xxxx xxxxxx xxxxxx xxxx xx? xx xxxx xxx xxx xxxxxx xxxx xxxxx xxx xxxx xx xxxx xx xxx xx xxx xxx xxxxxx xxxx xx xxxxxxx xxx xxx xx xxxx xxxx xxxx xxxxxx xx xxxx xxxx xxx xxxx, xxxxx xx xxxxxx xxxx xxx xx xx xxx xxxx, xxx xxxxxx xx xx xxxx xxx xxxxxx xxxx xx xxxxxxx xx xxxxx xx xxx xxxxxx xxxx xxx xxxx xxxxx xx xxxxxxx xx xxxxxxx, xx xxx xx xxxx xxxxx xxx xxx xxx xxxxxxx xxxxxx xx xxx xxxx xxxxx xxxx xxx xxxx xxxx xx xxxx xxxx xx xxx xx xx xxxxx xxx xxxxxxx xx xxxxx xxx xxxxx xxx xxxxx '' xxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxxx xx xxx xxxx xxxx xxx xxxx xxx xxx xxxx xxx xxxxxx xxxx xx xxxxxx xx, xxxxxx xxxxx xx xxxxxx xx xxxx xxxx xxxxxx xxxxx xx xxx xxxxx xx xxxx xx xxxx xxx xx xxxxx xxxxxx xxx xxxxx xxx xx xxx xxxxxx

xxxx xx xxxx xxxxxx xx xxxxxxx xx xxxx xxxx xx xxxxx xxxxxxx xxxx xxxxxx xxxx xxx xxxxx xxxx xxxx xx xxxx xxxxx xxxx xx xxx xx xxx xxxx xxxx xxxx xx, xxxxx xx xxx xx xxxx xx xxxxxxx xxxx xxxx xx xxx xxxxx xxx xx xxx xxxxxx xxxx xxxxxx xxxxxxx xxx xxxxx, xx xx xxxxx xxxxxx xxxxx xx xxxxxx xxxxx xxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxx '' xxx xx xxxxx xxxxx xx xxxx xxxx xx xxxx xxxx xx xxx xxxxx - xxxxx, xxxxxx xxx '' - xxxx xxxx xxxx xxxx xx xxx xxxxx xxxx xx, xxx xx xxxx xx xxxxxx xxxx xxx xxxx xx xx xx xx xx xxxxx xxx xxxxx xx xxx xxxxxx xx xxxx xxx

xxxx xxxx xxxxx, '' xxxxxxxxx xxx xx xx xxxx xx xxxx xxxx xxx xxxxx xxxx xxxx xx xxxxxx '' xxxxx xxx xxxx xxx xxxxxxx xxxx xxx xxxxx xxxx xxx xxx-xxxx xxxxxx xx xxxxxxxxx xxxx xxx xxxx xxx xx xxx xxx xx xxxxx xx xxxx xxx xxxxxxx xxxx xxx xxx xxxx xx xx xx xxx xxxxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxx'

'xxxxx xxxx xx xxxxx xx xx xxx xxxxx xxx xxx xx xxx xxxxxxx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxx xx xx xxxxx xx xxx xxxxxxx xxx xxxx xxxxxx xxxx xxxx xx xxxxxx xxxxx xxx xx xxxx xx xx xxxx xxx xxxx xxxx xxxxxx xxxx xxx xx xxx xxxx xxx xxxx xxx xx xxxx xx, xxx xx xx xx xxxxx xxxx xx xxxx xxxx xxx xx xxxxx xxxxxx xx xxxxx xx xxxx xxx xx xxxxxxx xxxx xx xxx '' xx xx xxxx xxxx xxxxx xxx xxx xxxx xxx xxxxx xxxx xxx xx xxxxxxx xxxxx xxx xxxx xxx xxxxxxx, xxxxxxx xxx xxxx xx xxxxx xx xxxxxxx xxxx xxx xx xx xxx xxx xxxxx, xxx xx xxxxx xxxxxxx xxxx xxxx xxxxxx xx xxxxx xxxx xxx xxxxxx xxxx xxxxxx xxxxx xxx xxxx, xxxxx xxxx xxxx xx xxx xxxxxxxxx xxxxxx xxxx xx xxx xxxxxx xx xxxxxx xxxx xxx '' xxxxxxxxx xxxxxxxx xx...'

xxxx xxxxxx xx xxxx xxxxx xx xxxxx xxxx xxx xx xxxxx xxxx xxx xxx xxxxxx xxxx xxxx xxx xxxx xxxxx xxx xxxx xxx xx xxxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxxx xxxxx xxxx xxxxx xxx xx, xx xxx xxxx xx xx xxx xxxx xxxx xx xxxxx xxx xxxx xxxxxxx xxxxx xxxxx xx xxx xx, xxxxxx xxxx xxxxxx xxx xxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxx xxx xxxx xxx xxxxxxx xxxx

ਕਮੀਜ਼ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਤੌਲੀਆ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਪੁਰਾਣਾ ਤੂੜੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ।

'ਆਹ, ਉੱਥੇ! ਇੱਥੇ ਉਹ ਹੈ, ਕੇਂਚੱਪਾ!' ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਅੱਕਾ, ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਆਏ?’ ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ।

"ਰੁਕੋ, ਲਕਸ਼ਮੀ, ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਲਗਭਗ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਖਾਣਾ ਖਾਓ ਅਤੇ ਫਿਰ ਘਰ ਜਾਓ," ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆਵੇਗੀ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸਥਿਤ ਛੋਟੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਤਾਲਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸੌਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ...ਜੇਕਰ ਉਹ ਅੰਦਰ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਖੜਕਾਇਆ।'

ਇਹ ਕਮਰਾ ਉਸ ਲਈ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਬੈਠਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਘੰਟੇ ਚੱਕਰ ਘੁੰਮਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ, ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵੱਡੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਅਲਮਾਰੀ ਸੱਤ ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਫੁੱਟ ਚੌੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਲਾਈਡਿੰਗ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਤਾਰਾਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਦੀਵਾਨ ਲਗਭਗ ਕੰਧ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਨਰਮ ਸਿਰਹਾਣਾ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਟੱਡੀ ਡੈਸਕ ਲਗਭਗ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਬਿਸਤਰਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਕੰਬਲ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਮੋੜ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ। ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਤਸਵੀਰ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਖੇਪ ਸਰਵੇਖਣ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਕਿ ਚੱਕਰ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੱਚ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਝਾਤ ਮਾਰੀ। ਉਸਨੇ ਕੰਨੜ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਕਈ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇਖੇ, ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ (ਸਲੱਲਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਾਮ) ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਚਾਰ ਜਿਲਦਾਂ ਮਾਰਗੌਲੀਥ, ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਮੁਇਰ, ਮਾਰਟਿਨ ਲਿੰਗਸ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੰਨੜ ਵਿੱਚ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹਦੀਸ, ਅਕਬਰਨਾਮਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹਨਾਮਾ, ਤੁਗਲਕਨਾਮਾ, ਤੁਜ਼ੁਕ-ਏ-ਬਾਬਰੀ, ਇਜਾਜ਼-ਏ-ਖੁਸਰਵੀ, ਮਾਸਿਰ-ਏ-ਆਲਮਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜਿਲਦਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਨ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਮੁਸਲਿਮ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਕਈ ਜਿਲਦਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਝਾਤ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਕਿਤਾਬ ਚੁੱਕੀ ਉਸ 'ਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ, ਜੋ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਪੈਨਸਿਲ, ਅੰਡਰਲਾਈਨ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਨੋਟ ਕੰਨੜ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨੋਟ ਜੋ ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਸਨ, ਪੜ੍ਹਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਰਵਾਨਗੀ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਕੜ ਬਹੁਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ

ਕੁਝ ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਲਮਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਵਿਲ ਡੁਰੈਂਟ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੈੱਟ ਲੱਭਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਖੰਡ ਖੋਲ੍ਹਿਆ - ਉਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਚਿੰਨ੍ਹ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਫ੍ਰੈਂਚ, ਜਰਮਨ, ਜਾਪਾਨੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਸ਼ੈਲਫ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਸਿਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਕਸਫੋਰਡ ਅਤੇ ਚੈਂਬਰਜ਼ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਕੰਨੜ ਅਤੇ ਕੰਨੜ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਤਿੰਨ ਮੋਟੀਆਂ ਨੋਟਬੁੱਕਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਖੋਲ੍ਹੀ - ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹੱਥੀਂ ਕਾਪੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲਫ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਨੈਫਥਲੀਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਫੜੀ। ਉਹ ਕੇਂਚੱਪਾ ਵੱਲ ਮੁੜੀ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ।

'ਇਹ ਨੈਫਥਲੀਨ ਗੇਂਦਾਂ ਇੱਥੇ ਕਿਸਨੇ ਰੱਖੀਆਂ?'

'ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।'

ਉਸਨੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਉਹ ਇੱਥੇ ਸੁੱਤਾ ਸੀ?'

'ਹਮ। ਹਰ ਰੋਜ਼... ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਉਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਛੱਡਦਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ।'

ਉਹ ਤੁਰ ਪਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਖੋਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਇੱਛਾ ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਤਿਆਰ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਵਿਕਲਪਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਘਰ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਤੱਕ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਹੜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਗਊਆਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਸਤੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਵਾਂਗ ਘਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਉਹ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ, ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਬਰਾਂਡੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਪੰਜਾਹਵਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ, 'ਓਏ! ਕੀ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਨਰਸਿਮਹੱਪਾ ਦੀ ਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈਂ... ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਈ ਹੈਂ।' ਉਸਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਪਰ 'ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ'? ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਔਰਤ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ 'ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ' ਕਿਉਂ? ਉਹ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜਤਾ 'ਤੇ ਹੋਏ ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲੇ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਅੱਠ ਜਾਂ ਦਸ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਭੀੜ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਔਰਤ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜੋ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲ ਸਕੇ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਵਰਾਂਡੇ 'ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। 'ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਰਸਿਮਹੇ ਗੌੜਾ ਦੀ ਧੀ ਹਾਂ।'

'ਤੇਰਾ ਮੱਥੇ ਖਾਲੀ ਕਿਉਂ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ? ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਕਦੋਂ ਮਰਿਆ?'

ਇਸ ਵਾਰ, ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਰਜ਼ੀਆ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਂਤ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਪੇਸ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਆਹੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਬਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਦੀ। ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਦੇਖਣਗੀਆਂ ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਕਿ ਜਿਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਬਿੰਦੀ ਪਹਿਨਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਧਰਮ-ਧਰੋਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਸਦੀਵੀ ਨਰਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਬਸ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਨਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।'

ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇੱਕ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਆਦਮੀ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ
ਉਸਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਲ ਲੱਕਵਾ! ਤੁਰਕ ਬਿੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੇ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੁਨੀਗਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ?'

ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਘਿਣ, ਵਿਅੰਗ ਜਾਂ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ: ਇਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿਰ੍ਹਾ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਠਾਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਬਦਲੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੰਡ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਆਮਿਰ ਨੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਦਰਦਨਾਕ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੈੱਟ ਸਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ ਕੌਣ ਸੀ, ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਜਾਤ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਕੁਝ ਖੁਦ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਰਵਾਇਤੀ ਮੱਲੇਸ਼ਵਰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਸਨ। ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੁਆਂਢੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜੋੜਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਠੰਡੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਲਈ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਉਸਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਘਾਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਲਈ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਬਣੇ। ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮੱਲੇਸ਼ਵਰਮ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਚੁੱਪ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਧਾਰਨ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਲਗਭਗ ਰੁੱਖੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਅਚਾਨਕ ਲਗਭਗ ਭੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀੜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਸਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਬੰਗਲੌਰ ਮੈਡਮ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ! ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਹੈ!' ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਿਆ।

ਇਹ ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਲੋੜੀਂਦੀ ਰਾਹਤ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਥੰਮ੍ਹ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੇਲੇ ਦੇ ਪੱਤੇ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਥੰਮ੍ਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਟਿਕਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਰਸੋਈ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅੱਸੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਝੁਕਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ।

"ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਦੋਂ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ? ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ।"

'ਸਾਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੱਸਾਂਗਾ।'

'ਮੈਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

'ਹੁਣੇ ਖਾ ਲਓ।'

ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਅੰਤ ਸੀ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਉੱਠੀ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਧੋਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੇਲੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ, ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਫਰਸ਼ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਬਣਾਏ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਪੂੰਝਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੱਕੜ ਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਹੁਣ ਦੀਵਾਨ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।

'ਬੱਚਾ, ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਛੱਡਣ, ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਕੁਝ ਸਹਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਰੀਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਰੱਬ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ। ਅਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਆਤਮ-ਸੰਜਮ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਦਰਦ, ਗੁੱਸਾ ਜਾਂ ਦੁੱਖ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ?" ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਕੰਬਣੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਰਮ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਮ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਹਾਡਾ ਕਰਮ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।" ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਫੁਸਫੁਸੀਆਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀਆਂ। "ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।" ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੇ ਦੌਰੇ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਗਾਂਧੀ ਸਟੱਡੀ ਸੈਂਟਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ, ਉਹ ਵੈਂਕਟਰਮਨੱਈਆ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸਮਾਜ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੈਂਕਟਰਮਨੱਈਆ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ। ਵੈਂਕਟਰਮਨੱਈਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਰਾਏ ਰੱਖਣਾ

ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਸੱਜਣ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਸੀ। ਵੈਂਕਟਰਮਨੱਈਆ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਖਰੀਦੀ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵਿਆਪਕ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਸੁਝਾਏ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਅਤੇ ਸਮੇਂ- ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿਓ। ਇਹ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਔਖਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਲਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਵੈਂਕਟਰਮਨੱਈਆ ਦੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੰਗਲੌਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕੋਰੀਅਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ।

'ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੰਨੜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਕੰਮ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਤੁਮਕੁਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਲੈਕਚਰਾਰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ। "ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਰਸਿਮਹੇ ਗੌੜਾ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਜਿੱਤ ਬਾਰੇ ਉਸਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੂਝ ਸਾਡੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਦਰਜੇ ਉੱਚੀ ਹੈ।"

ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਰਜ਼ੀਆ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚੁੱਪ ਬੈਠੀ ਰਹੀ, ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਰਹੀ। ਅਚਾਨਕ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚੰਗੀ ਸੀ। ਹੰਪੀ ਅਸਾਈਨਮੈਂਟ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਲ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਹੱਥ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਪੈਂਫਲੈਟ ਵਰਗੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮੱਗਰੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ... ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਦਫ਼ਨ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ?'

'ਦਫਾਨ ਕੀ ਹੈ?... ਓ, ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਕਿੱਥੇ ਦਫ਼ਨਾਈ ਗਈ ਸੀ?'

'ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ...ਇਕੱਲਾ।'

'ਸਾਡੇ ਨਰਸਿਮਹੇ ਗੌੜਾ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰਨ ਤੋਂ
ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਸਸਕਾਰ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਫ਼ਨਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟਿੱਲੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਸਕਾਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ... ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਚਿਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਈ। ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੇ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ

ਬਰਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਬਰਤਨ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਬੇਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਬਰਤਨ ਅਜੇ ਵੀ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸਸਕਾਰ ਤੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਸੰਗਮਾ ਵਿਖੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੂੰ ਸੰਗਮਾ ਭੇਜਾਂਗਾ।'

'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਯਾ, ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਭਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। 'ਬਿਲਕੁਲ। ਤੁਸੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਓ।'

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਘਰ ਪਹੁੰਚੀ, ਉਸਨੇ ਇਕੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਕੇਂਚੱਪਾ ਤੋਂ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਲਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਖੇਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲਾ ਮੁਦੀਗੇਰੇ ਰੰਗੱਪਾ ਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਗਿੱਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਚੱਲੀ, ਨਹਿਰ ਵਰਗੀ ਨਾਲੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਰੁਕ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਲਗਭਗ ਮੱਕੀ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਜੋ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਉੱਚੀ ਖੜ੍ਹੀ ਤੋਤੇ ਵਰਗੇ ਹਰੇ ਪੱਤੇ ਝੂਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਝੂਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਕਦਮ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਇੱਕ ਕਾਂਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਮੁੜਨਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ - ਮੈਨੂੰ ਸੱਜੇ ਮੁੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦੋ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਗੇਟ ਉਸ ਬਾਂਸ ਦੇ ਗੇਟ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ। ਫਾਰਮ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਠਾਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੂਹ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਖੱਬੇ ਮੁੜ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਰ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਟਿੱਲੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਬੇਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਸੀ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝੀਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਛੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਸੀ। ਟਿੱਲਾ, ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੇ ਕਬਰਾਂ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੱਤਵੀਂ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਲੈਬ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰੇ, ਕਬਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਉਸਨੂੰ ਛੂਹਦੀ ਹੋਈ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਟਿਕ ਕੇ ਰਹੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਫਿਰ ਉਹ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਬਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ; ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ, ਨਰਸੇ ਗੌੜਾ; ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਸ਼ਿੰਗੇ ਗੌੜਾ; ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਵੈਂਕਟੇ ਗੌੜਾ; ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ... ਉਸਨੂੰ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤਾਂ ਕੇਂਚੱਪਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

"ਓ ਹਾਂ! ਬਿਲਕੁਲ!" ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਟੱਡੀ ਵਿੱਚ ਵੜਦਿਆਂ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਦੀਵਾਨ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਸਟੱਡੀ ਟੇਬਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।

~

ਕਈ ਘੰਟੇ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਆਖਰਕਾਰ ਬੰਗਲੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਨੌਕਰਾਣੀ, ਅਮੀਨਾ ਬਾਨੋ, ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਅਮੀਨਾ ਬਾਨੋ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਨਹੀਂ। ਰੁਕੋ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ। ਪਿਤਾ ਜੀ... ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਸੋਫੇ ਤੋਂ ਉੱਠੀ, ਫਿਰ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚਾਨਕ, ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਨਰਮ ਗੱਦੇ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਝੁਕ ਗਈ। ਉਹ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤਣਾਅ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਇੱਥੇ ਲੈ ਆਓ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮੋੜਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ ਅਤੇ ਸਕ੍ਰਿਪਟਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਬਚੀ ਹੈ। ਨਜ਼ੀਰ ਦਾ ਕਮਰਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਆਖਰਕਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇਗਾ... ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਮਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਸੀ ਪਰ ਪੈਸੇ ਕਿੱਥੇ ਸਨ? ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ... ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਂਚੱਪਾ ਨਾਲ ਸੰਗਮਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਆ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਂਚੱਪਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ: ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਰਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ, ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੱਲ੍ਹ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਠਾਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਪਿੰਡ ਦੀ ਉਸਦੀ ਫੇਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਯਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬਦਲਾਅ ਬਾਰੇ ਕੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਉਹ ਵੱਡਾ ਢੇਰ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਉਸਦੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਪਕੜ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਲੈਕਚਰਾਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਵੈ-ਕਮਾਈ ਵਿਦਵਤਾ ਲਈ ਸੱਚੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ: ਕੀ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣਾ ਪਿਛਲਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ?

'ਸਨੈਕਸ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਮੈਡਮ!' ਅਮੀਨਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਧਰੋਂ ਆਈ।

ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸੈਂਡਵਿਚ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਮਲੇਟ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਚਾਹ ਪੀਤੀ। ਦੋ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਫ਼ੋਨ
ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ। ਆਮਿਰ।

'ਮੈਂ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ।'

'ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ। ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉੱਥੇ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।'

'ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਧੀ ਵਾਂਗ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਆਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਾਂਗੀ।'

'ਸਾਡੇ ਸਿਨੇਮੈਟੋਗ੍ਰਾਫ਼ਰ, ਗੁਰੂ, ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਦਾ ਸ਼ਡਿਊਲ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਹੈ, ਜੋ ਦਸਵੀਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੰਪੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ, ਸਥਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ... ਕੁਝ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਮੈਂ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਲਈ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਵਾਂ? ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ!'

'ਓਹ!'

"ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫ਼ੋਨ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ।"

ਹੰਪੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਗਰਾ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਖੰਡਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੱਲ੍ਹ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਮੰਦਰ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਮੰਦਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੀਹ ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਮੂਰਤੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ—ਅਜੇ ਵੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਬਣੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਚਨਾ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੰਪੀ ਵਿੱਚ ਉਗਰਾ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੰਦਰ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨਵਾਬ ਜਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਲਗਭਗ ਅਣਇੱਛਤ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਹੰਪੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਲਈ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਭਾਗ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਆਮਿਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਆਮਿਰ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹੰਪੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬੇਲੋੜੇ ਵਿਵਾਦ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਲੱਭੋ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ।'

'ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।'

'ਇਸ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿਓ। ਬੱਸ ਇਹ ਇੱਕ।'

'ਇਹ ਇੰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਭਾਗ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।'

ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣਯੋਗ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੰਗਮਾ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਵਹਾ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਕਾਰ ਲੈ ਲਵਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਦਿਨ ਲੱਗ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਕੂਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਆਮਿਰ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸਦਾ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਸਖ਼ਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ।

'ਮੈਂ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਲਈ ਗੁੱਸੇ ਹੋ?'

‘ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ—ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਧਰਮ ਦੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਸੰਗਮਾ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥੀਆਂ ਡੁਬੋ ਰਿਹਾ ਹੈ... ਇਹ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਨ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।’ ਅਚਾਨਕ ਵਿਅੰਗ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਘੂਰਦੀ ਰਹੀ।

ਤੁਹਾਡੀ ਟ੍ਰੇਡਮਾਰਕ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕਤਾ ਬਾਰੇ ਕੀ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਗਿਆਨਵਾਨ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਪਰਤ ਆਈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

"ਮੈਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲੇਖਕ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਜ਼ੀਆ, ਤੁਸੀਂ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਉਸਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰ ਉਹ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਜੇ ਵੀ ਅਧੂਰੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਲਾਲਚ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਲਈ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਸੂਟਕੇਸ ਵਿੱਚ ਪੈਕ ਕੀਤਾ, ਦੋ ਵੱਡੇ ਕੰਬਲ ਲਪੇਟੇ, ਇਹ ਸਮਾਨ ਬੂਟ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਮੰਮੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਸੀ ਪਰ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲਿਖਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਹ ਆਮ ਵਾਂਗ ਉਸਨੂੰ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦੇਣ ਲਈ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

~

ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਬਿੰਦੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਦੇ ਘਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਈ।

‘ਓਹ! ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਆਈ? ਧੀਏ, ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰ ਲੈ,’ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਆਇਯਾ, ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'

"ਬਿਲਕੁਲ! ਤੂੰ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਹੈਂ।"

'ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।'

'ਕੋਈ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹੋ, ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਚੁਣਦੇ ਹੋ। ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬੀਫ ਖਾਧਾ ਹੈ?'

'ਹਾਂ।'

'ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।'

'ਕਿਵੇਂ? ਮੈਨੂੰ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਪਤਾ...'

'ਰਸਮ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੱਚਮੁੱਚ... ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਰਸਮ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸਦਾ ਸਾਰ ਹੈ: ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸੱਚਾਈ ਵਿੱਚ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਦੀ ਰਸਮ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਦਦ ਕਰਾਂਗਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਇਹ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੋਗੇ।'

ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੰਨਾ ਆਸਾਨ ਸੀ?

"ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਆਯਾ," ਉਸਨੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।"

ਪਹਿਲੇ ਕਦਮ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਖੁਰਾਕ 'ਤੇ ਬਿਤਾਈਆਂ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ, ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਯਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧੀਕਰਨ ਅਗਨੀ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਰੋਹ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੀਫ ਖਾਣ ਦੇ ਪਾਪ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਉਹ ਸੰਗਮਾ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਯਾ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਵਾਲਾ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਘੜਾ ਅਗਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਸੀਟ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੋ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੱਸ ਕੇ ਗੰਢਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਗਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਛਿਮਾ ਵਾਹਿਨੀ ਵਿੱਚ ਨਦੀ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਡੁਬਕੀਆਂ ਲਈਆਂ। ਅਯਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਢੁਕਵੇਂ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਲੰਬੀਆਂ, ਚੌੜੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਉਸਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਅਜੇ ਵੀ ਟਪਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨੇੜਤਾ ਆ ਗਈ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਬੀਫ ਖਾਣਾ ਪਾਪ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਲਾਸੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣ

ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਦੀ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਹੋਰ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਇੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰੀਅਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜੋ ਰਚਨਾਤਮਕ ਰੋਮਾਂਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਰੁਟੀਨ ਨੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਵਾਗਤਯੋਗ ਬ੍ਰੇਕ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਬਣਾਏ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਇਕਾਂਤ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਰਾਹੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰੇਗੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਏਕਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ। ਆਮਿਰ... ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਆਵੇਗੀ... ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ... ਅਮੀਨਾ ਘਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬੰਗਲੌਰ ਆਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

3

ਪਿਆਰੇ ਅੰਮਾਜਾਨ,

ਸਲਾਮ ਅਲੀਕੁਮ, ਬਿਸਮਿੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿਮਾਨ ਉਰ ਰਹੀਮ

ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਪੱਤਰ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅੰਦਰ ਹੋ

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿੰਡ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਹੈ।

ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਦਾਦਾ ਜੀ ਹਨ।

ਪਾਸੇ। ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਪਿਤਾ ਹੈ ਜੋ

ਹੁਣ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ। ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਜ਼ਿੱਦੀ ਆਦਮੀ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਤੋੜ ਲਏ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ

ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਦਾਦੀ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ

ਛੋਟਾ ਸੀ—ਹਿੰਦੂ ਤੰਗ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਰਹਿ
ਰਹੇ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ
ਤੁਸੀਂ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਧਰਮ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ,
ਅੰਮਾਜਾਨ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ੋਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਲਿਖਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਦਰਦਨਾਕ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗਦਾ ਹੈ
ਫ਼ੋਨ ਕਰਨਾ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਅੱਖਰ
ਜੋ ਸਾਊਦੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੈਂਸਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ
ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਲਿਖੋ—ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ
ਸਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੰਤਿਮ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣਾ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਓ
ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਬੰਗਲੌਰ ਵਾਪਸ। ਮੈਂ ਇਹ ਭੇਜਿਆ ਹੈ
ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਜਨਾਬ ਸ਼ਬੀਰ ਖਾਨ, ਜੋ ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਪੱਤਰ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਲਈ ਭਾਰਤ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ
ਇਹ ਪੱਤਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।
ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਊਦੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਰਥੋਡਾਕਸ
ਹੈ
ਅਰਬ ਦੇਸ਼। ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਜਾਂ ਕਠੋਰਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਧਰਤੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਗੰਬਰ (ਸਲੱਲਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਾਮ) ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ! ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਮ ਘੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਹੈ ਜਿੱਥੇ

ਕੋਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟੈਕਸਾਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਸੀ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਸ ਲਈ ਆਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਸਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ - ਮੈਂ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੁੱਗਣੀ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਦੁੱਗਣੀ ਤਨਖਾਹ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਉੱਚ-ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਪੈਟਰੋ ਕੈਮੀਕਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਰੈਂਕਿੰਗ ਮਾਸਟਰਜ਼,
ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਂ: ਮੈਨੂੰ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ
ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕੀ, ਅੰਮਾਜਾਨ, ਤਨਖਾਹ ਟੈਕਸ-ਮੁਕਤ ਹੈ। ਸਾਊਦੀ ਇੱਕ
ਸਵਰਗ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਕੋਲ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਇਹ ਅਮੀਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ
ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ—ਸਿਰਫ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਭੋਜਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੀਰੇ, ਸੋਨਾ, ਗਹਿਣੇ, ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨਵੀਨਤਮ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਯੰਤਰ। ਉਹ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਆਯਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵੇਚਦੇ ਹਨ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਸਤੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੂਰਖ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਅਖੌਤੀ ਉੱਨਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਸਭ, ਅਪਰਾਧ - ਧੋਖਾਧੜੀ, ਧੋਖਾਧੜੀ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਵਰਗੇ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਅਪਰਾਧ ਵੀ
ਜੋ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਸੁਤੰਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ—ਹੈ
ਲਗਭਗ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਚਮਕਦਾਰ, ਮਹਿੰਗੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਖੋਲ੍ਹੋ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕੱਚ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾ ਰੱਖੋ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ
ਜਦੋਂ ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਓ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਵੱਲ ਭੱਜੋ ਜ਼ੁਹਰ, ਅਸਰ ਅਤੇ ਮੁਗਰੀਬ ਦੀ ਨਮਾਜ਼। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਕੁਝ

ਇਹ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ? ਕਾਨੂੰਨ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਹੈ
ਕਲਪਨਾ: ਇੱਕ ਚੋਰ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੰਦ। ਰਹਿਮ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਰੀਅਤ
ਸੋਹਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤਾਂ, ਅਪੀਲਾਂ ਅਤੇ
ਜਵਾਬੀ ਅਪੀਲਾਂ, ਅਤੇ ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਲਾਭ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਦਾ ਬੋਝ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ
ਇੱਥੇ ਦੇਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਾਲਾਂ। ਸਜ਼ਾ ਅਪਰਾਧ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਹੈ,
ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਓਨਾ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਸ
ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਕਾਨੂੰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।
ਅੰਮਾਜਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦਾ ਸਿਵਾਏ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ - ਇਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ - ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ
ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ
ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁੱਟ ਦਾ ਮਾਪ ਦੱਸੋ (ਵਿੱਚ
ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ)। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਸੈੱਟ ਖਰੀਦਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ
ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਨੋ - ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲੱਗੇਗਾ। ਪਰ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਲਿਆਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵਸੂਲੀ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਉਣਗੇ। ਮੇਰਾ ਭਾਰਤੀ
ਸਾਥੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਸਟਮ ਫੈਲੋਜ਼ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ...ਪਰ ਮੈਂ
ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਸਸਤਾ।

ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰਾ ਪੁੱਤਰ,

ਨਜ਼ੀਰ

ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਉਸਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਸਾਰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਮਿਰ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਨਜ਼ੀਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਮੀਨਾ ਬਾਨੋ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਧਦੇ ਕਰੀਅਰ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਂ ਵਜੋਂ ਘਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਮਜ਼ਦੂਰ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬਚਕਾਨਾ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤੇ - ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਚੁਟਕੀ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਤਰੀਕੇ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਟਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਆਮਿਰ ਉਸਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਬੁੱਢਾ ਜੋੜਾ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਦਲਣਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ... ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਆਮਿਰ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਜੇ ਆਮਿਰ ਨੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਨਜ਼ੀਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਦਾਦਾ ਜੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ - ਆਮਿਰ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ
- ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ... ਅਤੇ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਛੋਟੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇਹ ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਸਬਕ ਹੈ।

ਪਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦਿਓ!

4

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤਾਂ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਈ, ਉਸਨੇ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਮਿਰ ਦੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜਲੀਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ 'ਸਲਾਮ ਅਲੀਕੁਮ' ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ

ਨੂੰ ਸਿਨੇਮੈਟੋਗ੍ਰਾਫਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਹਾਇਕ, ਰਘੂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਜਲੀਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਲਿਫਾਫਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਆਮਿਰ ਦੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, ਉਸਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਲਈ ਨਾਸ਼ਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਸੁਆਦੀ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਮਿਰ ਕੰਨੜ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਵੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲਿਪੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਿਆ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵਾਜਬ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਅਮੀਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮ ਪੱਤਰ ਲਿਖੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਉਸਨੇ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਾ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਬੀਬੀ,

ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲਾਂਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ

ਇੰਨਾ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ

ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ! ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ

ਤੁਰੰਤ ਕੰਮ ਕਰੋ। ਇਸ ਵਾਰ, ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕ ਹਨ। ਸਿਰਲੇਖ ਹਨ

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਤਿਮ - ਅਕਬਰ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ: ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੀਰੋ।

ਇਸਦਾ ਘੇਰਾ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਹੈ। ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਨੂੰ
ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ

ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਲਈ

ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ। ਪਰ ਇਹ

ਇਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦਾ! ਹੰਪੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਾਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ

ਗੋਲ ਗੁੰਬਜ਼, ਸਾਰਾਨਾਥ, ਨਾਲੰਦਾ ਅਤੇ ਤਾਜ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ

ਮਾਹਲ। ਪਰ ਬੀਬੀ, ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੀ।

ਇਹ ਨਾਟਕ। ਤੂੰ ਇਹ ਕਰੇਂਗਾ, ਠੀਕ ਹੈ?

ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਸਾਲ ਯਾਦ ਹਨ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸੀ?

ਕਾਸ਼ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾ ਸਕੀਏ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਥੀਏਟਰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ ਜੋ

ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕਦੋਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ

ਬਹੁਤ ਵਿਅਸਤ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਨਾਟਕਾਂ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ

ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ—ਸਕ੍ਰਿਪਟਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕਰਨਾ, ਸਟੇਜ ਕਰਨਾ

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਓ, ਫਿਰ ਹੋਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿਓ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ? ਅਤੇ

ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤ ਹੈ

ਇਹ। ਪਰ ਹੁਣ, ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਬੰਗਲੌਰ ਆਓ ਅਤੇ ਮਿਲੋ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ,

ਆਮਿਰ

ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਥੀਏਟਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਣ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੁਣ ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਖੇਤਰ ਸੀ - ਜਿਵੇਂ ਤੈਰਾਕੀ, ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੇ। ਸਕ੍ਰਿਪਟਾਂ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ? ਅਤੇ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੋਕਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਿਓ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਿਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਸਕਾਂਗੀ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਬੰਗਲੌਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। 'ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਕੈਂਸਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੋ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁਨਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਮੇਤ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਆਣਪ ਦੇਖੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਹ ਆਵੇਗਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰੋ।' ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਥਪਥਪਾਈ ਕੀਤੀ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਆਮਿਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦਾ ਸ਼ਡਿਊਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।

‘ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਝੂਠਾ ਹੈਂ, ਆਮਿਰ...ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਬੰਗਲੌਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਟੂਡੀਓ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਡਣਾ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਈ ਹੈ। ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰਲਾ ਮੁਸਲਿਮ ਪਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ?’ ਉਸਨੇ ਛੇੜਛਾੜ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਝਿੜਕਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚੁੱਕ ਲਵੇਗਾ, ‘ਜਾਂ ਗੁੱਸਾ ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਛੁਪਾਉਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਹੈ?’ ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਗਈ।

ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਾਪਸ ਆਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿੱਚੋਂ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਰੇ ਸਮੱਗਰੀ ਲੱਭਦੀ ਹੋਈ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਟੀਪੂ ਬਾਰੇ ਨੋਟਸ, ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਹਵਾਲਾ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲੱਭਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੰਗਲੌਰ ਗਈ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਿਤਾਇਆ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਸਮੱਗਰੀ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਨੋਟਸ ਬਣਾਏ। ਆਮਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਅਮੀਨਾ ਬਾਨੋ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਰਾਮਨਗਰਮ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਾਪਸ ਆਈ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਨੋਟਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਟੀਪੂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਕੰਮ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਦਰਅਸਲ ਉਸ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਖੋਜ, ਉਸਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਮੈਸੂਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਰੰਗੇ ਗਏ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮੈਨੂੰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੰਚਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਣਗੇ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਉਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲਿਖਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿਰਲੇਖ - ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ: ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੀਰੋ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਦਾਗ਼ ਸ਼ਾਸਕ, ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ, ਵਜੋਂ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਟੀਪੂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਬਾਰੇ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਫੰਡਿੰਗ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੀ ਅਦਭੁਤ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇੱਕ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣਾ ਤਕਨੀਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪਲਾਟ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਬਣਾਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹੀ ਸੰਵਾਦ ਬੋਲਣ ਦਿਓ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਟੀਪੂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਗੁੰਝਲਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਕਨੀਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ, ਉਸਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ। ਮੈਨੂੰ ਅਮੀਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ।

ਪਿਆਰੇ ਆਮਿਰ,

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ

ਤੁਹਾਡੀ ਬੀਬੀ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਖਿੱਚੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਏ

ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਮਿਲੋ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਅਕਸਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਓ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਓ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦੇ ਜਵਾਈ ਹੋ। ਮੈਂ
ਇਹ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਵੰਡਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਰਵੱਈਆ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ
ਇਹ ਅੰਤਰ। ਇੱਥੇ ਆਓ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ
ਸਮਝੋ ਮੇਰਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ।
ਪਰ ਹੁਣ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ
ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਹੈ
ਇੱਕ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕਲਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ
ਨਾਟਕ "ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ" ਲਈ ਟੀਪੂ 'ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਲਿਖਾਂ। ਹਰ ਨਵੀਂ ਸਮੱਗਰੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਉਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੰਚਨ ਕਰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੰਗਲੌਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਪਰ ਲਿਖਣਾ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ।
ਆਮਿਰ, ਕੁਝ ਲੇਖਕ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੰਨੜ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ
ਪੁਰਾਣੇ ਮੈਸੂਰ ਖੇਤਰ ਨੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਈ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ
ਡਿਗਰੀਆਂ। ਕੀ ਮੁਖੌਟੇ ਹੇਠ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ?
ਰਚਨਾਤਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ? ਮੇਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ
ਲੇਖਕਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ
ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਸਮੇਂ, ਮੈਂ ਇਸੇ ਸਮੂਹ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਜੋ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ

ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ, ਅਸੀਮਤ ਕਲਾਤਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਾਰੇ ਚੀਕਦਾ ਹੋਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ
ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ—ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ—ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ। ਅਸੀਂ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਕਲਾਤਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਾਡਾ ਹੱਕ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਆਲੋਚਕ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਉਹ ਗੈਂਗਸਟਰਵਾਦ ਸੀ - ਅਸੀਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਾਡਾ
ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤਰੱਕੀ ਸੀ, ਸਾਡਾ ਦਵੰਦਵਾਦ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਬਣ ਗਿਆ
ਲਾਜ਼ੀਕਲ ਰੀਜ਼ਨਿੰਗ, ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸਾਡੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਸੀ ਅਤੇ
ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਅੰਤਿਮ ਬਚਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ, ਖੈਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਸੀ
ਇਹ ਸਭ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੋਇਆ ਫੈਲਾਉਣਾ
ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸੰਸਕਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੰਨਾ ਹੈ
ਝੂਠ ਨੂੰ ਸੱਚ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ, ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ।
ਟੀਪੂ ਦੀ ਨਾਇਕ ਵਜੋਂ ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ
ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੇ ਗੀਤ ਜਿਵੇਂ ਭਟਕਦੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੇਂਡੂ,
ਅਨਪੜ੍ਹ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਗਾਇਕਾਂ ਨੇ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਉਸਤਤ ਗਾਈ, ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ। ਇਹ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸੀ
ਇਤਿਹਾਸਕ ਟੀਪੂ ਦਾ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ। ਅਮੀਰ ਮੁਸਲਿਮ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸੁਣਨ ਲਈ
ਸੁਲਤਾਨ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ,
ਕੋਈ ਵੀ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਿਆ ਸੀ

ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਖੇਡਦਾ ਹੈ
ਉਸ ਸਮੇਂ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਜੋਂ ਵਡਿਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਨਾਟਕਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੀਪੂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਣ ਗਿਆ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ। ਇਹ ਰੁਝਾਨ
ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਮਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ। ਸਾਡੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ, ਵੋਟ ਬੈਂਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਕਲਾਕਾਰ, ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ...
ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਬਹਾਦਰ ਟੀਪੂ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸੱਚਾ ਇਤਿਹਾਸ
ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਟੀਪੂ ਦੀ ਕਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਾਨ।
ਦੇਖੋ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਮਿਟਾਉਣ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ
ਤੱਥ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਠੋਰਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਸਾਡੇ ਉੱਘੇ
ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਟੀਪੂ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਕ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਵਜਾਇਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਛੁਪਾਇਆ ਕਿ ਜੰਗੀ ਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਪ੍ਰਥਾ। ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ, ਇੱਕ ਜਰਨੈਲ ਅਧੀਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹਰਾ ਕੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ।
ਅਸਾਮ। ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਪੈਸੇ ਮੰਗੇ ਅਤੇ ਲੈ ਲਏ
ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਧੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਵਜੋਂ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਜਾ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਆਇਆ
ਜੋੜ। ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਨੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ—
ਬੁਰਹਾਗੋਹੇਨ, ਬੋਰਗੋਹੇਨ, ਗਾਡ ਗੋਨੀਆ ਫੁਕਨ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਪਾਤਰਾ ਫੁਕਨ-
ਜੰਗੀ ਕੈਦੀਆਂ ਵਜੋਂ। ਸਾਕੀ ਮੁਸਤਦ ਖਾਨ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਮਾਸਿਰ-ਏ- ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਆਲਮਗਿਰੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਇਤਿਹਾਸ, 5 ਵੀਂ ਅਲ ਹਿਜਰਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। 1072.5, ਜੋ ਕਿ ਜਨਵਰੀ 1603 ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਓਰੀਐਂਟ ਲੌਂਗਮੈਨ,
1979, ਪੰਨਾ 108)। ਜਦੋਂ ਖੁਰਮ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ
ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ - ਆਪਣੇ ਪੋਤਿਆਂ, ਦਾਰਾ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ - ਕੈਦੀਆਂ ਵਜੋਂ।
ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਨਹੀਂ: ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ, ਹਰ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਨੂੰ
ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ।
ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਭਾਵ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ - ਪੁੱਤਰ ਸੀ
ਇੱਕ ਮਹਿਮਾਮਈ ਬੰਧਕ, ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਕਬਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਹੋਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਏ - ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜਪੂਤ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ
ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਧੀ - ਇੱਕ ਪਤਨੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਕ
ਸਥਾਈ ਬੰਧਕ, ਸੱਚਮੁੱਚ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਇਸ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ, ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁਤਬਾ। ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਪਵਾਦ ਸੀ। ਉਹ
ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਹਰ
ਅਜਿਹੇ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੌਰਨਵਾਲਿਸ, ਜਿਸਨੇ
ਟੀਪੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਕ ਬਣਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਜੋ
ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ, ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗੋ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਸੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼, ਉਹ ਮਰਾਠਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚੁੱਪ ਕਿਉਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਉਹੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼? ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ
ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਮਰਾਜੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ
ਕੰਨੜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਚੈਂਪੀਅਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਮੂਹ ਹੈ
ਜੋ ਟੀਪੂ ਨੂੰ 'ਕਰਨਾਟਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ' ਅਤੇ 'ਸੱਚਾ ਪੁੱਤਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ
ਕੰਨੜ'। ਕੰਨੜ ਰਾਜ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਜਦੋਂ
ਵੋਡੇਯਾਰ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਨੇ ਮੈਸੂਰ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਟੀਪੂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਹੈਦਰ ਅਲੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਜਰਨੈਲ ਸੀ, ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ
ਵੋਡੇਯਾਰਾਂ ਨੇ ਮੈਸੂਰ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਟੀਪੂ ਨੇ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲੀ,
ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੰਨੜ ਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਤੁਸੀਂ
ਇਹ ਅੱਜ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਮਾਲੀਆ ਰਿਕਾਰਡ ਵਰਤੋਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੀ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ - 'ਵੈਂਕਟ ਗੌੜਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਰਸਿਮਹੇ
'ਗੌੜਾ' ਨੂੰ 'ਨਰਸਿਮਹੇ ਗੌੜਾ ਬਿਨ ਵੈਂਕਟ ਗੌੜਾ' ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ 'ਖਤਾ', 'ਖਿਰਦੀ', 'ਪਹਾਣੀ' ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, 'ਖਾਨੇਸੁਵਰੀ', 'ਗੁਦਾਸਤਾ' ਅਤੇ 'ਬਾਰਾਨਮੂਨਾ', ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਹੈਂਡਓਵਰ
ਟੀਪੂ ਦੇ ਸਮੇਂ। ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਨਹੀਂ—ਟੀਪੂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਅਤੇ ਕਸਬੇ: ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀ ਸੁਲਤਾਨਪੇਟ ਬਣ ਗਿਆ, ਕਾਲੀਕੋਟ ਬਣ ਗਿਆ
ਫਾਰੂਕਾਬਾਦ, ਚਿਤਰਦੁਰਗਾ ਫਾਰੂਕ ਯਬ ਹਿਸਾਰ, ਕੂਰ੍ਗ ਬਣ ਗਿਆ
ਜ਼ਫਰਾਬਾਦ, ਦੇਵਨਹੱਲੀ ਯੂਸਫਾਬਾਦ, ਦੀਨਿਗੁਲ ਬਣ ਗਏ
ਖਲੀਲਾਬਾਦ, ਗੁੱਟੀ ਫੈਜ਼ ਹਿਸਾਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਗਿਰੀ ਫਲਕ-ਇਲ-
ਆਜ਼ਮ, ਮੈਸੂਰ ਨਜ਼ਰਾਬਾਦ, ਪੇਨੂਕੋਂਡਾ ਫਕਰਾਬਾਦ ਬਣ ਗਿਆ,
ਸੰਕ੍ਰਿਦੁਰਗਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਾਬਾਦ, ਸਿਰਾ ਰੁਸਤਮਾਬਾਦ ਬਣ ਗਿਆ ਸਕਲੇਸ਼ਪੁਰ ਮੰਜਰਾਬਾਦ ਬਣ ਗਿਆ - ਕੀ ਇਹ ਟੀਪੂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ?

ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ?
ਪਰ ਟੀਪੂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਮੇਂ-ਸਤਿਕਾਰਤ ਮਿਸਾਲ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ
ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕ: ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਹਿੰਦੂ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸਲਾਮੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਚਟਾਗਾਂਵ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ
ਮਥੁਰਾ ਵਿੱਚ ਕੇਸ਼ਵ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਰੱਖਿਆ।
ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਵਾਰਾਣਸੀ ਜਾਂ ਕਾਸ਼ੀ ਮੁਹੰਮਦਾਬਾਦ ਬਣ ਗਿਆ।
ਹੋਰ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ: ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਬਣ ਗਈ,
ਆਗਰਾ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਬਣਿਆ, ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਬਣਿਆ, ਬਿਦਰ ਬਣਿਆ।
ਜ਼ਫਰਾਬਾਦ ਬਣ ਗਿਆ, ਕਡਪਾ ਨੇਕਨਾਮਾਬਾਦ, ਕਲਪੀ ਬਣ ਗਿਆ
ਮੁਹੰਮਦਾਬਾਦ, ਖੰਡੌਥ ਵੀ ਮੁਹੰਮਦਾਬਾਦ, ਪ੍ਰਯਾਗ ਬਣ ਗਏ
ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕੋਲ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।
ਇਹ ਸੂਚੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਅੱਠ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ ਪੰਨੇ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ
ਨਾਮ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਨੋਟ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ: 'ਇਹ ਸੂਚੀ ਹੈ
ਅਧੂਰਾ। ਆਦਰਸ਼ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ
ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਸੰਕਲਨ ਕਰੋ
ਮੁਸਲਿਮ ਸਮੇਂ ਨਾਮ ਬਦਲੇ ਗਏ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਾ ਖੰਡ
ਰਾਜ। ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਦਿੰਦੇ
ਇਹ ਇੱਕ ਇਸਲਾਮੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਪਰ ਮੌਜੂਦਾ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਬਦਲਣਾ ਓਨਾ ਹੀ ਘਿਣਾਉਣਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ
ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ, ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ। ਆਮਿਰ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨੋਟਸ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ
ਅਜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ।

ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ।
ਪਰ ਵਾਪਸ ਟੀਪੂ ਵੱਲ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ'।
ਇਹ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਟਾਈਪ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਟੀਪੂ ਖੁਦ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁਪਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ
ਗੋਪਨੀਯਤਾ। ਕਰਨਲ ਵਿਲੀਅਮ ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ
ਚੌਥੀ ਮੈਸੂਰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ,
ਇਹ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਸ਼੍ਰੀਰੰਗਪਟਨਮ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਦੇ ਟਾਇਲਟ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੇ।
ਟੀਪੂ ਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਨੌਕਰ ਹਬੀਬੁੱਲਾ ਨੇ ਟੀਪੂ ਦੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪਛਾਣ ਲਈ। ਕਿਰਕਪੈਟ੍ਰਿਕ ਨੇ ਖੁਦ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦਾ ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ।
ਲੰਡਨ ਸਥਿਤ ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਮੂਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ
ਅਨੁਵਾਦ।
ਟੀਪੂ ਖੁਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸਬੂਤ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਿਰ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ
ਟੀਪੂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ, ਅਮੀਰ: ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਮੌਲਵੀ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਸੁਪਨੇ; ਟੀਪੂ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਮੱਕਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ
ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਅਰਬ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ'; ਟੀਪੂ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਹੈ
ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਗੈਰ-ਇਸਲਾਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸਲਾਮੀਕਰਨ।

ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਹੈ। ਟੀਪੂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ
ਕਰਦਾ।
ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕਿ ਈਸਾਈ (ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼) ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ
ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਪੂਰਵਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ
ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਪੂਰਵਜ
ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ! ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ
ਇਹੀ ਪੇਪਰ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਜਵਾਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਟੀਪੂ, ਜਿਸਨੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਅਤੇ ਕੂਰਗ ਲਈ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ
ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ
ਮੈਸੂਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਟੰਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚਲਾਕ ਸੀ
ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਥੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ - ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ
ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ। ਇੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ - ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ
ਤੀਜੇ ਮੈਸੂਰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਵਿੱਤੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ 1791 ਦਾ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ — ਉਸਨੇ ਸ਼੍ਰਿੰਗੇਰੀ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਮੱਠ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡਾ
ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ-ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਇਸਨੂੰ ਟੀਪੂ ਦੇ ਗੈਰ-ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ
ਉੱਤਮ ਗੁਣ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਬੂਤ ਹਨ: ਟੀਪੂ
ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਫਗਾਨ ਰਾਜਾ ਜ਼ਮਾਨ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਖਲੀਫ਼ਾ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ
ਤੁਰਕੀ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਬਦਨਾਮ ਵਿੱਚ
1796 ਵਿੱਚ ਮੈਸੂਰ ਮਹਿਲ ਦੀ ਬਰਖਾਸਤਗੀ, ਉਸਨੇ ਪੂਰੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ

ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਨਮੋਲ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਿੰਦੂ ਤਾੜ-ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ,
ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਲਣ ਵਾਂਗ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ।
ਸਿੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ 'ਸੁਧਾਰ' ਉਸਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ
ਹੈ
ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ। ਮਾਲਾਬਾਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੋਲਦੇ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।
ਮਲਿਆਲਮ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੇ ਤਮਿਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ
ਤਾਮਿਲ। ਟੀਪੂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ, ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ
ਇਹ ਟੀਪੂ ਦੇ ਇਸ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਹੀ ਰਹਿਣ
ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ।
ਇਹ ਪੱਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, ਮੈਂ ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਜੋ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈ
ਉਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ
ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਜੇ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਸਾਰੇ
ਇਹ ਟੀਪੂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ, ਕੱਟੜਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਮੂਲ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਰਹਿਮ ਅਣਦੇਖੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੈਂ ਖੋਜ ਕਰਾਂਗਾ, ਓਨਾ ਹੀ
ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬੇਰਹਿਮ ਪੱਖ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੂਚੀਬੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਥੇ ਹਨ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਸਮਝੋਗੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਲਿਖਾਂ
ਟੀਪੂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਾਇਕ ਵਜੋਂ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਾਟਕ, ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਾਂਗਾ
ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ।
ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਆਮਿਰ।
ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪਿਆਰ,

ਬੀਬੀ

ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਲਈ, ਇਹ ਉਸਦੀ ਕਲਾ ਪ੍ਰਤੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਲਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬਰਾਬਰ ਭਾਵੁਕ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਸਕੇ, ਕੁਝ ਵੀ ਲੁਕਾ ਸਕੇ... ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੋਵੇਂ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਮਿਰ ਕੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆਉਣਾ ਅਜੀਬ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੰਗਲੌਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। 'ਤੁਹਾਡਾ ਪੱਤਰ ਮਿਲਿਆ' ਜਵਾਬ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਚੁੱਪ ਝਿੜਕ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਣਗਹਿਲੀ।

ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਬੰਗਲੌਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਘਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਭਾਰ ਬਾਰੇ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਕੇ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦਾ ਸਬਰ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਖਿੱਚੀ, ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੁਬਾਰਾ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

"ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਨਾਟਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ," ਉਸਨੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।"

'ਪਰ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਤਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ,' ਉਹ ਲਗਭਗ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਚੀਕ ਪਈ।

'ਇਹ ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ!' ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਕਿਹਾ।

'ਓਹ, ਮੈਂ ਕਲਾਤਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਪਰ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕੰਮ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਪਲ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ।'

'ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਹਾਡੀ ਨਫ਼ਰਤ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਧ ਗਈ ਹੈ!'

'ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਤਰਕਹੀਣ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਲਾਕਾਰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਕਲਾ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ - ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਕਲਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਕਲਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ਵਿੱਚ ਛੁਰਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।'

ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਉੱਚਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਜੋ ਚੰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਆਮਿਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿਗਰਟ

ਜਗਾਈ। ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਉਹ ਉਸ ਮੂਰਖ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤਨੀ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉੱਥੇ, ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹਾਂ! ਉਹ ਉਸ ਨਰਕ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਤ ਵੀ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਿੰਦੀ ਪਹਿਨਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ... ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਓਹ! ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਸੀ। ਆਮਿਰ, ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਔਰਤ ਦਾ ਪਤੀ... ਲਾਹਣਤ! ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਰਮਨਾਕ... ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਏਗਾ। ਉਹ ਹੁਣ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਸਾਹਿਬ, ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਹੈ," ਅਮੀਨਾ ਬਾਨੋ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਇਆ।

"ਠੀਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਘਰ ਜਾਓ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿੱਚ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਰਜ਼ੀਆ ਉਸ ਕੋਲ ਆਈ। 'ਆਓ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ।'

"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ," ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਈ, 'ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਦੂਰੋਂ ਆਈ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ...'

"ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ ਅਤੇ...ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੋ," ਉਸਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੰਮ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਭੁੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਖਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰੀ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੰਗਮਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਡੁੱਬਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਉਸਦੀ ਬੰਗਲੌਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫੇਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਤੇ ਆਮਿਰ ਅਜੇ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਹੀ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੜੀ ਪਰੋਸਣ ਲਈ ਭਾਂਡੇ ਦਾ ਢੱਕਣ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਪਰ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰੁਕ ਗਈ - ਉਹ ਦੇਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੜੀ ਬੀਫ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਅਮੀਨਾ ਨੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਕੱਟਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕੋਮਲਤਾ ਤੱਕ ਪਕਾਇਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਇਸਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਣਾ ਸੀ।

'ਅਮੀਰ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੁਆਦ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਬੀਫ ਹੈ?'

'ਕਿਉਂ?'

'ਮੈਂ ਹੁਣ ਬੀਫ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ।'

ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ, ਤਾਅਨੇ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, 'ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਪਿਛਾਂਹਖਿੱਚੂ ਕਦਮ ਕਿਉਂ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ?'

ਉਸਨੇ ਤਾਅਨੇ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇਕਲੌਤੀ ਧੀ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਵਹਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਨੂੰ ਬੀਫ ਖਾਣ ਦੇ ਪਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਇਹ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਬੀਫ ਨਹੀਂ ਖਾਵਾਂਗੀ।'

ਉਹ ਬਸ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਦੂਜੀ ਦਲੀਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਤਣਾਅ ਭਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬੀਫ ਖਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, 'ਤੁਸੀਂ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ?' ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸੇ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰੇਗਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਠੀਕ ਹੈ! ਪਰ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਸ ਖਾਣਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਗਾਵਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜੇ ਲਈ ਬਹਿਸ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪਖੰਡੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦੇ।'

ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ, ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਅਤੇ ਕੇਂਚੱਪਾ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਪਕਾਦੇ ਸਨ।

'ਅਮੀਰ, ਤੂੰ ਸਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਮਾਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੂਹਿਆ। ਅਤੇ ਹਾਂ, ਭੋਜਨ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪਸੰਦ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਆਲਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਵਰਗੀ ਵੀ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਇੱਕ ਉੱਚ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਮਾਸ ਖਾਣਾ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ, ਉਦੋਂ ਵੀ,' ਉਸਨੇ ਅੰਤਮ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

'ਓਹ? ਜੇ ਅਸੀਂ ਖਾਣੇ ਵਰਗੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਵੱਖਰੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋ?'

'ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹੋ।'

'ਪਰ ਰੱਬ ਨੇ ਜਾਨਵਰ ਇਸ ਲਈ ਬਣਾਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਸਕੇ। ਠੀਕ ਹੈ?'

'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਰਕ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹੰਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'

ਗੱਲਬਾਤ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੜੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਉਸਦਾ ਖਾਣਾ ਸਿਰਫ਼ ਦਹੀਂ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਬਹਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਉਸ ਰਾਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ - ਅਸੀਂ ਬਸ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੋਲ ਲੇਟ ਗਏ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਖਾਣੇ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਮਿਲੇ ਅੰਤਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਡਾਇਨਿੰਗ ਟੇਬਲ ਵੱਲ ਘੂਰਦੀ ਰਹੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਅਮੀਨਾ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੀ ਪਕਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕੱਲੇ ਖਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਉਦਾਸ ਸੀ, ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਗਈ, ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਈ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੀ ਨਵੀਂ ਮਿਲੀ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ। ਹੰਪੀ... ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਮੂਰਤੀ, ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਹੁਣ, ਟੀਪੂ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਉਸਦੀ ਚਿੱਠੀ... ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਸਖ਼ਤ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ?

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਧ-ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਖਿੜਕੀ ਦੇ ਪਰਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਖਰਕਾਰ ਕਦੋਂ ਸੌਂ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਇਕੱਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ, ਡਾਇਨਿੰਗ ਟੇਬਲ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਆਮਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਨਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੱਧਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਆਮਿਰ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਭਾਰ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਸੌਂਦੇ ਸੀ?'

ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। 'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਅਮੀਨਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਬਣਾਏ।'

'ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਖੁਦ ਦੱਸਾਂਗੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ: ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਸੌਂਦੇ ਸੀ?'

ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਉਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੋੜ ਲਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਔਰਤ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ।'

‘ਅਮੀਰ! ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਅਸ਼ਲੀਲ ਹੈ! ਕੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈਂ? ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਪਤਨੀ ਹਾਂ।’ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਿੱਖੀ ਸੀ, ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ।

‘ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਅਸ਼ਲੀਲ ਬੋਲਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।’ ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ‘ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ: ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਔਰਤ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਵੱਖ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ।’ ਉਸਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਜਿੱਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘਬਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ।

5

ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਕੇਂਚੱਪਾ ਰਜ਼ੀਆ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਲਿਫਾਫਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਜ਼ੀਆ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡਾਕਘਰ ਸੀ।
'ਤੁਹਾਡਾ ਇੱਥੇ ਡਾਕਘਰ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਹੈ?'
'ਸੱਤ-ਅੱਠ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਅੰਮਾ।'
ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ। ਉਸਨੇ ਲਿਫਾਫੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਕੰਨੜ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵਾਪਸੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਪੱਤਰ ਕੱਢਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।
ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਲਕਸ਼ਮੀ,
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ। ਉੱਥੇ ਸੀ
ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੌਕਾ
ਸਾਲ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਨਾਮ ਦੇਵਾਂ? ਕੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਵਾਂ ਜਾਂ ਤੈਨੂੰ ਰਜ਼ੀਆ ਬੁਲਾਵਾਂ? ਮੇਰੇ ਲਈ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ ਹਨ।
ਮੈਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਆਮਿਰ
ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।
ਸ਼ਨੀਵਾਰ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ
ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ
ਹੰਪੀ ਦੇ ਖੰਡਰ ਦੇਖੇ, ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਏ ਹੋ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ
ਫਿਰਕੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਝੂਠਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ

ਭਾਵਨਾਤਮਕਤਾ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਹੀ ਹੈ
ਸਕ੍ਰਿਪਟ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਜੋੜਾ ਸੀ - ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ
ਇਕੱਠੇ ਕਰੀਏ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਹ? ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਪਿਆ
ਹੰਪੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ? ਮੈਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹਾਂ...ਨਹੀਂ! ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਹੰਪੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਇਤਿਹਾਸ—ਪੂਰੇ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ—ਹੈ
ਇਹਨਾਂ 'ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ' ਦੀਆਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਿਆਨ ਕਰੋ। ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ; ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ, ਪਰ ਉਹ ਭਟਕਣਾ ਸਨ, ਬਦਲੇ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸਨ।
ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਵੀ ਓਨੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿੰਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ
ਤੁਸੀਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਵੋਗੇ
ਜਾਣੋ ਕਿ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਨੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇਖੇ
ਸ਼ੈਵ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬਰਬਰ ਝਗੜਾ।
ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਖੂਨ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਗੜੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖੰਡਰ ਹੋਏ ਮੰਦਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ - ਸਾਰੇ, ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ
ਹਨ।
ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਰਸਿਮਹਾ ਅਤੇ ਵਿਜੇ ਵਿਠਾਲ ਮੰਦਰ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਨ
ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਚੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਜੋ
ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਮੰਦਰ ਅਜੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਵੀ ਝਰੀਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ? ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਸ਼ਿਵ ਹੈ,
ਸ਼ੈਵ ਸੰਪਰਦਾ ਦਾ ਦੇਵਤਾ। ਇਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਵੈਸ਼ਨਵ ਪੈਰੋਕਾਰ

ਤਿਰੂਪਤੀ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਸਮਰਥਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ
ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੈਵਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਸਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਤਿਰੂਪਤੀ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ
ਦੇਖੋ, ਕੀ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ
ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ੈਵਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ? ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ,
ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੱਕ ਚੱਲਿਆ।
ਸੌ ਸਾਲ। ਗ਼ਰੀਬ ਸ਼ੈਵ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਕਦੋਂ
ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਥਾਨ ਦਿਖਾਏ ਜੋ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ
ਵਿਜੇਨਗਰ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ। ਇਹ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ
ਵਿਜੇਨਗਰ ਦੀ ਅਥਾਹ ਦੌਲਤ ਹੜੱਪਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਅਟੱਲ ਸੀ।
ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਂ ਸੀ-
ਸ਼ੈਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਖੀ ਕਰਨਾ
ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਫਿਰਕੂ 'ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ' ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਉਹ
ਇਸ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ-ਮੂਰਤੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਓ।
ਮੈਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਨਵੀਂ ਦਿਲਚਸਪੀ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਠੋਸ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਗੇ
ਤੁਸੀਂ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹਾਂ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਇਹ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਹੈ
ਸਿਰਫ਼ ਵਿਜੇਨਗਰ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਕਰੋ ਭੁੱਲ ਜਾਓ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਟੀਚਾ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ

ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵੱਲ ਮਨੁੱਖਤਾ।

ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ,

ਐਨ.ਐਸ.ਐਨ.

ਉਸਨੇ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਮੋੜਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਸੋਚਿਆ। ਇਹ ਟ੍ਰੇਡਮਾਰਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਨੁਕਤੇ ਸਨ ਜੋ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸੋਚਿਆ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ, ਅਚਾਨਕ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਨੋਟਸ ਯਾਦ ਆਏ। ਫਿਰ ਇਤਿਹਾਸ ਕੀ ਸੀ? ਉਸਨੇ ਚਿੱਠੀ ਵਾਪਸ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਸਟੱਡੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਇੱਕ ਨੋਟ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਇਤਿਹਾਸ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਮਨ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਹੰਪੀ ਜਾਂ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਲਗਭਗ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਯਕੀਨਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਿਜੇਨਗਰ ਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚੋਂ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਬਾਰੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰਤ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਣਗੇ। ਸੀਵੇਲ ਦਾ "ਏ ਫਾਰਗੌਟਨ ਐਂਪਾਇਰ" ਤੀਜੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲਫ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰਲੇ ਰੈਕ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿੱਥੇ ਦੇਖੀ ਹੈ? ਆਹ! ਹੰਪੀ ਵਿੱਚ। ਪਰ ਕਿੱਥੇ? ਅਤੇ ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ। ਇਹ ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਮੰਦਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਤੰਗ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਵੱਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਧੀਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਵੈ-ਕਮਾਈ ਗਈ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ "ਏ ਫਾਰਗੌਟਨ ਐਂਪਾਇਰ" ਦਾ ਕਵਰ ਪੇਜ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਡੱਬਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਨੋਟ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ 'ਤੇ ਵਾਧੂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਈ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੋਲਡ ਕੀਤੇ, ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇਖੇ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ - ਅੱਠ ਜਾਂ ਦਸ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਨੋਟ ਜੋ ਪੂਰੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਸਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਇੱਕੋ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਆਂਢੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਰਿੱਟੀ ਅਤੇ ਬੀ. ਗੋਪਾਲ ਦੀ "ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਕਰਨਾਟਕ"; ਐਨ. ਵੈਂਕਟਰਮਨੱਈਆ ਦੀ "ਦ ਦਿੱਲੀ ਸਲਤਨਤ"; ਸੂਰਿਆਨਾਥ ਕਾਮਥ ਦੀ "ਏ ਕੰਸਾਈਜ਼ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਕਰਨਾਟਕ"; ਪੀ.ਬੀ. ਦੇਸਾਈ ਦੀ "ਕਰਨਾਟਕ ਥਰੂ ਦ ਏਜਸ"। ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ? ਅਤੇ ਮੈਂ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਦੋ ਟੂਰਿਸਟ ਕਿਤਾਬਚਿਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹੰਪੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨੋਟਸ ਦੇ ਨਾਲ।

ਆਪਣੇ ਡੈਸਕ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ "ਏ ਫਾਰਗੋਟਨ ਐਂਪਾਇਰ" 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਨੋਟਸ ਪੜ੍ਹਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।
ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਕੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੋਈ ਟੀਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਜੋ
ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਤਰਕ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਧਿਐਨ
ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਟੀਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਿੱਚ ਖੁਦਾਈ ਕਰਨਾ
ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰ
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਤੱਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ
ਤਰਕਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕਸਾਰ ਹੋਣਾ ਇੱਕ ਮਿਹਨਤੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ,
ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ
ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ, ਜੋ ਹੁਣ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਇਤਿਹਾਸ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਹੰਪੀ ਦੇ 'ਇਤਿਹਾਸ' ਦੇ ਬਰਾਬਰ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੰਪੀ ਦਾ
ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਵੈਸ਼ਨਵ ਅਤੇ ਸ਼ੈਵ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹਿੰਸਕ ਝਗੜੇ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਅਤੇ
ਕਿ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ
ਸਬੂਤ, ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਾਹ ਹੋਈਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ
ਮੰਦਰਾਂ
ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤਾਕਤਾਂ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਥਿਤ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ
ਤਿਰੂਪਤੀ ਵਿਖੇ ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਨੇ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਸ਼ੈਵਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਇਆ ਸੀ
ਲੰਬੇ ਸਾਲ। ਸ਼ੈਵਾਂ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਰਾਜਿਆਂ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ। ਇਹ 'ਇਤਿਹਾਸ' ਚਿੱਟਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਚਾਲ ਹੈ
ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕੀ ਹਨ?
'ਇਤਿਹਾਸ' ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਲੋਕ ਮਾੜੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ - ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਦੇ ਲੋਕ
ਕਰਨਾਟਕ ਅਤੇ ਸ਼ੈਵ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਅਜਿਹੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਭੰਨਤੋੜ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਝੂਠਾ ਹੈ।
ਆਪਣੇ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ, ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ
ਵੈਸ਼ਨਵ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦੋਵਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਕਿਵੇਂ ਕੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਸਕ ਨੇ ਦੂਜੇ ਸੰਪਰਦਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ? ਕੀ ਕਿਸੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਨੇ
ਸ਼ਾਸਕ ਆਪਣੇ ਸ਼ੈਵ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਲਗਭਗ ਸਭ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ
ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹੰਪੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਬਿਤਾਏ ਅਤੇ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦਾ ਆਮ ਖੇਤਰ ਪੈਦਲ। ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਹੱਥ
ਨਿਰੀਖਣ ਜਾਰਜ ਮਾਈਕਲ ਅਤੇ ਫਿਲਿਪ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਹੀ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ
ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਜੇਨਗਰ: ਆਰਕੀਟੈਕਚਰਲ ਇਨਵੈਂਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ
ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ। ਕੰਮ ਦੇ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ
ਹੰਪੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ। ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਸੂਚੀ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਹਵਾਲਾ:
ਚੰਦਰਮੌਲੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ—ਪਲੇਟਾਂ 20, 21—ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ। ਸੌਮਿਆ ਸੋਮੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ—ਪਲੇਟਾਂ 67, 68, 69—ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ। ਲਿੰਗ-ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ—ਪਲੇਟ 329— ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ।
ਚੰਡੀਕੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ—ਪਲੇਟਾਂ 352, 353—ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ।
ਵੀਰਭੱਦਰ ਮੰਦਰ ਕੰਪਲੈਕਸ—ਪਲੇਟਾਂ 390, 391, 392—ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ। ਹੇਮਕੁਟ ਪਹਾੜੀ (ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਮੂਲ' ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼) ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਮੰਦਰ— ਪਲੇਟ 520—ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ। ਮੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸ਼ੈਵ ਸੰਤ-ਕਵੀ, ਚਾਮਰਸਾ ਦੀ ਗੁਫਾ ਅਤੇ ਚਟਾਈ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੰਤਸ਼ਯਾਨ ਮੰਦਰ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ — ਮੱਲੱਪਨ ਗੁੜੀ — ਹੋਸਪੇਟ-ਹੰਪੀ ਸਟ੍ਰੈਚ 'ਤੇ ਵਿਗਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋਮੇਸ਼ਵਰ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਹੋਸਪੇਟ-ਅਨੇਗੋਂਡੀ

ਹਾਈਵੇਅ 'ਤੇ, ਸ਼ਿਵ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੋਮੇਸ਼ਵਰ ਗੁਫਾ-ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਮੰਦਰ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ 'ਰਾਜਿਆਂ' ਗੁਫਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਥਿਤ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ ਸਾਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ - ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਮਚਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਵਾਹਨ, ਨੰਦੀ ਮੂਰਤੀ, ਅਨਾਥ ਪਈ ਹੈ।
ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅੰਸ਼ਕ ਸੂਚੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਗਲਤ ਹੈ ਸ਼ੈਵ-ਵੈਸ਼ਨਵ ਟਕਰਾਅ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ
ਇਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦਾ। ਇਹ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ
ਸ਼ੈਵ-ਵੈਸ਼ਨਵ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਬੂਤ
ਟਕਰਾਅ! ਇਸ ਲਈ, ਰਵੱਈਏ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਅਤੇ
ਵਿਜੇਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ:
1. ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਮੰਦਰ ਦਾ ਮੀਨਾਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਦੇਵਰਾਏ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵੈਸ਼ਨਵ।
2. ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਜੇ ਵਿਠਾਲਾ ਮੰਦਰ ਕਿਸ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਦੇਵਰਾਯ ਦੂਜਾ, ਇੱਕ ਸ਼ੈਵ।
3. ਰਾਮਚੰਦਰ ਮੰਦਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਮੰਦਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਪਰਿਵਾਰ, ਨੂੰ ਦੇਵਰਾਯਾ ਪਹਿਲੇ, ਇੱਕ ਸ਼ੈਵ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ
ਸੀ। ਵਿਜੇਨਗਰ ਵਿਖੇ ਰਾਮਚੰਦਰ ਮੰਦਰ, ਅੰਨਾ ਐਲ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿ-ਲੇਖਕ।
ਡੱਲਾਪਿਕੋਲਾ ਅਤੇ ਜੌਨ ਐਮ. ਫ੍ਰਿਟਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।
ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਮੰਦਰ ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ
ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵਾਜਬ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢੋ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਯਤਨ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ
ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖ ਸਕਣ
ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਦੇਵਤੇ।

~

ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਉਪਲਬਧ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨੋਟਸ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨੋਟਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਜੋੜੀਆਂ। ਉਹ ਬੰਗਲੌਰ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ 'ਵਾਧੂ ਪੜ੍ਹਨ' ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੜ੍ਹੀਆਂ। ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਹੋਸਪੇਟ ਲਈ ਰੇਲਗੱਡੀ ਫੜੀ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਹੰਪੀ ਜਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੈਦਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਦਿਲ ਦਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਇਸ ਸੁਪਨੇ ਵਰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬੰਗਲੌਰ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ।

'ਸਰ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਪੱਤਰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਵਿਜੇਨਗਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਸ਼ੈਵ-ਵੈਸ਼ਨਵ ਟਕਰਾਅ ਬਾਰੇ ਜਿਸਨੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ?'

ਉਸਦੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਵਿਰਾਮ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। 'ਕੀ...ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?'

'ਤੁਹਾਡੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ...ਯਾਦ ਹੈ ਸਰ? ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ...'

‘ਓਹ! ਲਕਸ਼ਮੀ, ਲਕਸ਼ਮੀ! ਤਾਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਕਲਾਕਾਰ ਖੋਜ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਣ? ਕਲਾ ਮੁਰਝਾ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੁਰਝਾ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋ। ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਕ ਗਈ ਹੈ? ਇਹ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ, ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ... ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਮਨਪਸੰਦ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ! ਦੇਖੋ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬਰਲਿਨ ਲਈ ਫਲਾਈਟ ਫੜਨੀ ਪਵੇਗੀ... ਕਿਸੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖੋ! ਮੈਂ ਪੈਕਿੰਗ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ, ਠੀਕ ਹੈ? ਅਲਵਿਦਾ!' ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਫ਼ੋਨ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ।

~

ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਗਈ। ਉਹ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਕੱਲੀ ਸੋਚਣ ਲਈ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨੋਟਸ ਸਮਝ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖੰਡਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ - ਸਟੀਕ, ਤਿੱਖਾ, ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਸਹੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਾਂਗ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਨੜ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ, ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੇਦਾਗ਼ ਹੈ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਰਜ਼ੀਆ ਕੁਇਰਿਸ਼ੀ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ। ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ। ਸਮਾਨਤਾਵਾਦੀ। ਹਿੰਮਤ, ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ, ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੁਮੇਲ। ਲੇਬਲ, ਉਹ ਸਾਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ। ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਰੈਲੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਨਾਅਰੇ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਪਿਛਲੇ ਨਾਲੋਂ ਤਿੱਖਾ ਸੀ... ਸ਼ੋਅਪੀਸ... ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਸੀ। ਨਸ਼ੀਲਾ... ਖਾਲੀ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ? ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ। ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਅਰਿਆਂ, ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂਤਕਾਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ। ਭੂਤਕਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਅਸਲ ਸਵੈ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਸਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਦੇਖਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪੀਲੀਆ ਹਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੇ ਅਸਲ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਟੀਚਾ' ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਲੋਕ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਦੁੱਗਣੇ ਹੰਕਾਰੀ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਤਰੱਕੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਮਾਜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਛੋਟਾ, ਸੰਕੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੈਤਿਕਤਾ, ਵਿਚਾਰ, ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੁੜ ਵਿਆਖਿਆ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਕਈ ਦੇਸ਼ ਪਰਮਾਣੂ ਬੰਬਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹਨ, ਲੋਕ ਦੂਜੇ ਗ੍ਰਹਿਆਂ 'ਤੇ ਵਸਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ... ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਟੀਚੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਆਖਰੀ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਹੱਸ ਪਈ।

ਮੈਂ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦੀ ਜੋ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਤਾਬ ਹੋਵੇਗੀ; ਇਹ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹੀ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ, ਵਿਆਖਿਆ, ਤਰਕ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ - ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਲੱਖਣ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਜ਼ਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਡੇ

ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਥਿਰ, ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਮਰਪਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮਨ ਵਿਧੀਗਤ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੋਲਦਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਕੋਲ ਕਲਪਨਾ, ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ... ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰੂਪਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਅਰਥਹੀਣ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ... ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਰਥਹੀਣ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਹਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਟਨੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ
ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਮੈਂ ਗਲਪ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਜੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ, ਫੋਟੋਆਂ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਫੀਲਡਵਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਅਤੇ ਮੈਂ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ...

6

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸਾ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਸੜਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਸੜੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜਾਗਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੌਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਸੁਪਨਾ ਅਚਾਨਕ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਗਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਕੀ ਮੇਰਾ ਮਨ ਬਿਮਾਰ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਸਰਬ-ਜਾਣਕਾਰ ਹਾਜੀ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਉਹ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ... ਅਰਬ, ਮਿਸਰ, ਸੀਰੀਆ, ਇਰਾਕ, ਤੁਰਕੀ, ਫਲਸਤੀਨ, ਖੁਰਾਸਾਨ, ਈਰਾਨ, ਤੁਰਾਨ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ... ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਜਾਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਪਰ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਿਹਨਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਡਿਊਟੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਬਾਅ ਅਤੇ ਜਾਸੂਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਪਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਰੇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ, ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਲਈ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ।

ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦਇਆ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ - ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹਾਂ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿਵੇਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਲਣ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਹਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, 'ਜਲਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅੱਗ। ਅੱਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਨਰਕ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਰਕ ਦਾ ਡਰ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਗਦੇ ਹੋ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸੌਂਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਨਰਕ ਦਾ ਡਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ (ਸਲੱਲ੍ਹਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਾਮ) ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਕਿਰਪਾ ਅਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕਰੋ। ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੜ੍ਹੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਰਬੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਓਹ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ। ਕੋਈ ਵੀ ਜੋ ਅਰਬੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ... ਸਿਰਫ਼ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ... ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਇਸਦੇ ਸਾਰ, ਇਸਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ। ਦੇਖੋ, ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਾਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਪਰ ਅਰਬੀ ਰੱਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਪੈਗੰਬਰ (ਸਲੱਲ੍ਹਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਾਮ) ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਰ ਵੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮੂਲ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਨਰਕ ਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਡਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੜਫਾਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਹਰ ਲਾਈਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ, ਹਾਜੀ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਦੱਸਾਂਗਾ ਜੋ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਮੰਦਰਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਮੀਨਾਰ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ।'

'ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਧਰਮ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਲਾਮ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਧਰਮ, ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਹੈ।'

ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ... ਮੈਂ ਹਾਂ... ਮੈਂ ਹਾਂ... ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਹਾਂ... ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਪਿਛਲਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਸਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਇਸਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹਰਾਇਆ

ਜਾਂਦਾ? ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਧੀਰਜਵਾਨ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦੇ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਵਿਧੀਪੂਰਵਕ ਸਮਝਾਇਆ: 'ਖਵਾਜਾ ਜਹਾਂ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਇਸਲਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਹੱਜਾਜ, ਗਜ਼ਨੀ, ਗੌਰੀ, ਮਾਮੁਲਕ, ਖਲਜੀ, ਤੁਗਲਕ, ਸੱਯਦ, ਲੋਦੀ, ਮੁਗਲ... ਸੂਚੀ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਹੈ... ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਉਹ ਮੱਖੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਰ ਗਏ...ਖੈਰ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ "ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੰਦੂ" ਪਰ ਮੈਂ ਗਲਤ ਸੀ - ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ "ਹਿੰਦੂ" ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹੋ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਛੇੜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਫੌਜ, ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ, ਹਾਰ ਗਏ ਅਤੇ ਫੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਥਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਜੋ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇਵੀ-ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਚਮਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲੇਮਾ - ਉਹ ਜੋ ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਰ ਮੁੰਨ ਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਸਿੰਦੂਰ ਅਤੇ ਕੇਸਰ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ - "ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਹੀ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ..." ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੀ ਹੈ?'

ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ ਨਿਕਲ ਆਈ ਸੀ, ‘ਸੱਤਯਮੇਵ ਜਯਤੇ ਨਨੁਰੁਤਮ’।

‘ਕਾਫ਼ਿਰ! ਕਾਫ਼ਿਰ! ਇਹ ਕਾਫ਼ਿਰ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਫ਼ਿਰ ਜ਼ਬਾਨ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਉਚਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ!’ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, ‘ਵੈਸੇ ਵੀ, ਉਹ ਕਾਫ਼ਿਰ ਉਲੇਮਾ ਸਹੀ ਹਨ। ਸੱਚ ਹੀ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਲਾਮ ਸੱਚ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋ?’ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੱਥ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਚੌੜਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਹਾਜੀ ਹਮਦੁੱਲਾ ਦੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ - ਇਹ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਠੋਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਅੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਬਣਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਾਨਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਿਰੁੱਧ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ, ਉਦੈਪੁਰ, ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਜਗੀਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਨਸਿੰਘ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ: ਅਕਬਰ ਅਜਿੱਤ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਵੀ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾ ਦੇਵੇਗਾ ਉਹ ਅਜੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਸੁਣੀ, ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਕਬਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਨੌਕਰ ਬਣਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਲਦੀਘਾਟੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਆਲੇ

ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਲਗਭਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਾਂਗ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ... ਸਾਰਾ ਸਿੰਧ, ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਭੇਦ ਅਰਾਵਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪਿਆ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਲੁਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਈਵੇਅ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਰਣਨੀਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਲਈ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਇਸਦੇ ਵਜੂਦ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਗਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੁਕਮ, ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ 'ਸੱਦਾ' ਸੀ। ਜੋ ਅਣਕਿਆਸਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਯੁੱਧ-ਸਿਖਿਅਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਟੱਕਰ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਉਡਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕੂਟਨੀਤਕ ਸਨ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਰਗੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੂਖਮ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਰਪਾ ਹੇਠ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਕੀੜੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਵੀ, ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ-ਖੂਨ ਵਾਲਾ ਰਾਜਪੂਤ ਯੋਧਾ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੂਖਮ ਜਵਾਬਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ, ਜੋ ਹੁਣ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਘੇਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੰਦੂ ਸਨ - ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਪੂਤ ਕਿਸਾਨ, ਜਾਟ ਅਤੇ ਮਾਲਵੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਦੀ ਪੂਰੀ ਘਾਟ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ - ਉਹ ਮੁਸਲਿਮ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੜਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਇੱਕ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਲਵਾਰਧਾਰੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ। ਬਾਕੀ - ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅੱਧੀ ਫੌਜ - ਅਫਗਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਅਫਗਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਲੜਾਈ ਕਿਉਂ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਬੇਵੱਸ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਲੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਟਿਕ ਸਕੇ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਉਹ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀਆਂ, ਜਰਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ, ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਪਾਸਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਵੜ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਤਿੰਨ ਵਿਕਲਪ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਹੈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣਾ, ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿੰਨੇ ਹੋ ਸਕੇ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਯੋਧੇ ਦੀ ਮੌਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਦੂਜਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਦੇਣਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾ ਲਈਏ। ਆਖਰੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣਾ, ਆਪਣੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਝੁਕਣਾ, ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਅਤੇ

ਉਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣਾ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਚੁਣਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਉਹ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਹਰੇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਨਾ ਚੁਣਨ ਦਿਓ। ਇਹ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਟਾਲਣ ਯੋਗ ਮੌਤਾਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਲੜਦੇ ਅਤੇ ਮਰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਇਕੱਠੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਓ ਜਲਦੀ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀਏ।

ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼, ਵਿਜੇਂਦਰ ਸਿਮਹਾ, ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗਰਜਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਝ ਗਏ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਅਸੀਂ, ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਇੱਕ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ...'

ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ,

'...ਔਰਤਾਂ ਬਲਦੀਆਂ ਚਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸਮੂਹਿਕ ਜੌਹਰ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਣਗੇ, ਅਤੇ "ਹਰ ਹਰ ਮਹਾਦੇਵ" ਦੇ ਗਰਜਦੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਨਾਲ, ਮੌਤ ਦੇ ਢੁਕਵੇਂ ਨਾਇਕਾਂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦੇਣਗੇ!'

'ਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜੌਹਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ?'

'ਮਹਾਰਾਜ, ਰਾਣੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫੜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਰਜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਗੇ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚ-ਦਰਜੇ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡਰ ਸਾਡੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਡੀਆਂ ਆਮ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਮ, ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਬਣ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਣ ਜਾਂ ਫੜੇ ਜਾਣ, ਉਹੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਗੇ - ਉਹ ਸਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ ਜਾਂ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਜੋਂ ਜੀਉਣਗੇ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਲਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉੱਥੋਂ, ਉਹ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਗੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕੁਸ਼ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਦੂਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਲੜਾਈ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਰਨਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੈ।'

ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ: ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਾਂਗੇ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਹਰੇਕ ਰਣਨੀਤਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਕਮਾਂਡਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸਦੀ ਇੱਕ ਸਮਰਪਿਤ ਯੂਨਿਟ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏਗਾ ਪਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਜਹੂਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਾਂਗੇ। ਮੇਰੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਾਤਾ, ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ, ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ, ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ - ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ

ਔਰਤਾਂ ਜੌਹਰ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁੱਕੀ ਲੱਕੜ ਸਟੋਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੇਵਤੇ, ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮਹਿਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਨਵੀਂ ਦੁਲਹਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਚਿਤਾ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਉਬਾਲਾ ਦਿੱਤਾ... ਮੇਰੀ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਦੇਵੀ, ਇੱਕ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨਾਲ। ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰਾਜਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਗੁੱਸਾ ਉਦੋਂ ਦੁਖ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣ। ਇਹ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ ਪਈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰ ਕੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਖੁਸਰੇ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਇਆ।

ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦ੍ਰਿੜ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ - ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਅਧੀਨਗੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਸਾਡਾ ਪੂਰਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਕੇ। ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਸਹਿਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਕੀ ਕੀਤਾ ਸੀ: ਅਸੀਂ ਬੈਠੇ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਹ ਜੜ੍ਹਤਾ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁਸਰੇ ਵਰਗੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ। ਪਰ ਫਿਰ, ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜ ਨੇ ਸਮਾਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕੀਤੀ। ਉਹੀ ਜੜ੍ਹਤਾ। ਮੌਤ ਦੀ ਉਹੀ ਬੇਵੱਸ ਉਮੀਦ, ਜਿਵੇਂ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਫਾਂਸੀ 'ਤੇ ਬੱਕਰੀਆਂ ਕਤਾਰਬੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੈਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਫੇਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਬ੍ਰਹਮ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਤੋਂ ਆਖਰੀ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਲਈ... ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸਦੀ ਮਿਠਾਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲਈ... ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇੰਨਾ ਬੇਤੁਕਾ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰਸ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਣਉਚਿਤ ਭਾਵਨਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਫੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ 'ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ। ਕੀ ਅਭਿਮਨਿਊ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਾਇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ? ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਭਿਮਨਿਊ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਠੋਸ ਰੱਖਿਆ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਤਿੰਨ ਸੌ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੇਰ ਲੈਣਗੇ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤਿਆਰ ਇੱਕ ਸੌ ਘੋੜਸਵਾਰ ਮੰਦਰ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਰਣਨੀਤਕ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਲੁਕ ਕੇ ਉਡੀਕ ਕਰਨਗੇ। ਮੰਦਰ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਹੋਰ ਸੌ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਵੱਡੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣਗੇ।
ਬਾਕੀ ਦੀ ਫੌਜ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਡੀਕ ਕਰੇਗੀ। ਮੰਦਰ ਦਾ ਹਰ ਇੰਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ।

ਹਮਲਾਵਰ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਗੇ ਪਰ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਮੇਰੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਘਾਤ ਲਗਾ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਮਹਿਲ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸਲੇਟੀ ਧੂੰਏਂ ਦੀਆਂ ਹਲਕੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ - ਜੌਹਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਕੀਰਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮੈਂ 'ਹਰ ਹਰ ਮਹਾਦੇਵ' ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਟਕਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਠਦੇ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਪੂਰੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਬਹਾਦਰੀ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਜਿੱਥੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਦੱਸਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ, ਕ੍ਰਮ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿਤਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਾਣੀ, ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਆਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾ ਸਕੀ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਸੰਘਣਾ, ਕਾਲਾ ਭਾਫ਼ ਵਰਗਾ ਪੁੰਜ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਬ੍ਰਹਮ ਮਾਂ, ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਜਵਾਨ ਪਤਨੀ, ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਮਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜਿੱਤ ਵੀ ਗਏ, ਹੁਣ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਜਿੱਤ ਵੀ ਮੌਤ ਸੀ। ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਆਖਰੀ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ!

ਅਚਾਨਕ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ 'ਹਰ ਹਰ ਮਹਾਦੇਵ' ਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹਵਾ ਭਰ ਗਈ। ਆਹ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ! ਜਿਵੇਂ ਅਚਾਨਕ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੰਗ ਦੇ ਚੀਕਾਂ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਭਗ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਅੰਦਰ ਸੀ! ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਆਪਣੀ ਹਥੇਲੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰੀ। ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਸੁਭਾਅ ਦੁਆਰਾ ਭੱਜਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੰਦੇ ਕੁੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਸਥਿਰ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗਣਨਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਮਹਿਲ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਮੰਦਰ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸੀ, ਵਿਜੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਮਿਆਨ ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ, ਇਸਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਿੜ ਵਾਲੇ ਹੈਂਡਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਘਾਤਕ, ਚਮਕਦਾਰ ਲੰਬਾਈ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਉਡੀਕ ਕਰੋ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਟੁਕੜੀਆਂ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ, ਮਾਣ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਇੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਤਲਵਾਰ ਫੜਨ ਨਾਲ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਹਿਲ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਚੀਕਾਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜੰਗ ਪੂਰੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਬਹਾਦਰ ਪਿਤਾ, ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਯੋਧਾ, ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਹੀਰੇ ਨਾਲ ਹੱਥੀਂ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਝੂਲਾ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਥੁੱਕਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਮੁੜਿਆ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਇੱਕ ਦੂਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। 'ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰੋ! ਮੈਂ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਤ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਗਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਯੋਧੇ ਦੇ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਮਹਿਲ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਜੌਹਰ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ।'

ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕੰਬ ਗਈ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਬਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ? ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸੀ। ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਵੀ ਗਰਭ ਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਉਸੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਚਾਰ ਬਾਹਾਂ - ਹਰੇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੰਖ, ਚੱਕਰ, ਗਦਾ ਅਤੇ ਕਮਲ। ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਂਤ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੋ ਹੋਰ ਹਮਰੁਤਬਾ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਸ਼ਿਵ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੇ ਸਨ।

ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਆ ਰਹੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ। ਮੈਂ ਘੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਬੀ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਭਿਆਨਕ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਅਫਗਾਨ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਖਸ਼-ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ। ਜੰਗ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਧੀਆ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਚੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਕਲੀ। ਮੈਂ 'ਹਰ ਹਰ ਮਹਾਦੇਵ' ਦੀ ਗਰਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਝਿਜਕਿਆ ਅਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਪਰ ਉਹ ਜਿੱਤ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੰਗੀ ਤਕਨੀਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਸਟੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਫਾਇਦਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ, ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਫਾਇਦਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮੈਨੂੰ, ਤਾਜ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਫੜਨ ਦੀ ਇੱਕ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਯੋਜਨਾ ਸੀ ਜਾਂ ਇਹ ਅਚਾਨਕ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਲੱਗ-ਥਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਨਿੱਜੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ - ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਵਿਜੇ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੈਰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ, ਆਪਣਾ ਛੁਰਾ ਮਿਆਨ ਤੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਸਕਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਈ ਹੱਥ ਮੈਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੇਰਾ ਚਾਕੂ ਦੂਰ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹਿਲਟ, ਮੇਰਾ ਹਾਰ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ - ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ - ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਹਟਾ ਲਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਰਿੱਛ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਲਈ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਹੱਥੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਚਾਨਕ ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕੰਨ ਪਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। ਤਾਂ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਹੋਏ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ... ਮੈਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਗੁਆ ਬੈਠਾ। ਮੈਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਕਦੇ ਰੁਕਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ

ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਢੇਰ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਕੁਝ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੀਹ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਅਚਾਨਕ, ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸੱਤ ਤੋਂ ਅੱਠ ਯੋਧੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਗਤੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ - ਉਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕਸਾਰ ਬ੍ਰੀਚ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ। ਅਚਾਨਕ, ਭਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਸੀ - ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਰਾਜ ਦੇ ਦੇਵਤੇ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਉਹ ਦੇਵਤਾ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਉਲਟੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸੀ - ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ - ਟੁਕੜੀ ਦਾ ਆਗੂ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਮਨਸਬਦਾਰ ਸੀ, ਹਜ਼ਾਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ, ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਤੱਥ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਮੋਟਾ, ਮੋਟਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਛਾਤੀ ਬਹੁਤ ਚੌੜੀ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਬੇਰਹਿਮ ਅੱਖਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੋਟੀਆਂ ਭਰਵੱਟੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਹੋਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤਲਵਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਬਾਇਸਨ ਦਾ ਸਿਰ ਇੱਕੋ ਝੂਲੇ ਨਾਲ ਵੱਢਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਸਕਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕੈਦੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖਿੱਚਦਾ ਗਿਆ, ਮੇਰੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ। ਇਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਾਸਾ ਕੱਢਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਾਇਸਨ ਫੜਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਅਰਥਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਬਾਇਸਨ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦੇਵਤੇ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਨੱਕ ਤੁਰੰਤ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੇਅਦਬੀ 'ਤੇ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੋਹਰ ਲਗਾਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀ ਨਰਕ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਉਸ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹ ਉਸ ਅਜੀਬ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਜੋ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। 'ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਲਿਆਇਆ,' ਉਸਨੇ ਤਾਅਨਾ ਮਾਰਿਆ, 'ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂਰਖ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਨਾ ਕਰਕੇ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਇਆਵਾਨ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਮਰਦਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਜਾਣਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਕੈਦੀ ਹੋ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜੀਓਗੇ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣੋਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਵੀ ਬਣ ਜਾਓਗੇ! ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ, ਮੂਰਖ! ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ... ਇੱਥੇ!' ਉਸਨੇ ਗਰਜਿਆ,

xxxxx xxxxxx xxx xxxxxxx xxxxx, 'xxx xxx!' xxx xxxxxx xxx xx xxx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxx, xxx xxx xx xxxxxx

xxxxxx xx xxxxx xxxxx xxx xx xx xx xxxxxxx xxxxxx xxx xxxxx xxx xxxxxx xxxxxx xxxxxxx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xx - xxx xxxxxxxx xxxxx xxxxxxxxx xx xxx xx xxx xxx xx xxxxx xxxxxxx, xxxxxx, xxxxx xxxxx xxx xx xxxxxx xxxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xx xxxxx xx xxxxxx - xxxxxx, xxxxxx, xxxxx, xxxxx - xxx xxxxxxx xxx xxx xxxxx xx xxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxxxx xxx xxx xxxxx xxx xx xxxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxxxxx xx, xxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xx: xxxxxxx xxx xxxxx xx xxxxxxx xxxxx xxx xxx xx xxxxx xxx xxx xxxxx xxxxx xx xxx xxxxxx xxx xxx xx xxxxxx xxx xx xxxxx xxx xx xx xxxxx xxxxx xxxxxxxxx xxx xxxxxx xxxxxx xxxxxx, 'xxx xxxxxx xxxxxxx xxxxx xxx!'

xxx xxx, xxx xxxxxx xx xx xxxxxx xxxxx xxxxxxxx xx xxxxxx xx xxxxx xx xxxxx xxxxxx xxx xxx xxxxxx xxxxxx xxxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxxxx xx xxxxxxx xxx xxxxxxx, xxxxxx xxxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxxxx... x, xx xxxxx xxx xxx xxxxxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxxxx xxxxxx xx xxxxx xx xxx xxxxx xxxxxxxx xxx xx xxx xx... xxxxxxx xx xx xxxxxxx, xxxxxxx xx xxx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxx xx, xxx xxxxx xxxxx xxxxx xx xx xxx xxxxxxx xxxxxxx xxxxx xxx xxxxxx xxx xxx xxxxx xxxxxx xxx, xxxxx xx xxxxxxx xx xxx xxx xxxxxxx xxxxx xx xxx xxxxx xxxxxx xxx, xxxxxx xxxxxx xxxxx xxxxx xxxxx 'xx xxxxxxx xxxxx xxxxxx xxx xxxxx xxxxx xx - xxx xx, xxx xxxxx xxxxx! xx xxxxxxx xx xxxxxxx xxxxxx xx xx xxx xxxxx, xxxxxxxxx xxx xxxxx xx? xxx xxx xxx xxxxxxx xxxxx xxxxxx xxx xx xx xxxxx xxx xxx xx xx xxxxx xx?

xx xx xxx xxxxx xxxxx xx xxxxxx, xxxxxx xxxxxxx xxxxx xxx xxxxx xx? xxx xx xxx, xxx xxxxxxxxx xxxxxxx xxxxxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxx xxxxxxx xxxxxx xx xx, xxxxxxxx xxx xx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxx, xx xxxxx xxx xxxxxx xx xx xxxxxx xxxxxxx xxx xx xx xxxxx xxxxx xxxxxxxxx xx xxxxxx xxxxx xx? xxx xx xxx xxxxxxxx xxx 'xx xxx xxxxxx xx, xxxxxxxx xxxxx xxx xxx xx xxx xxxxx xx? xx xx xxxxx, xx xxxxxxxx xx xxxxx xxx xxxxxxx, xxxxxxxx xxx xxxxxxxx, xxxxxxxxx, xxxxxx xxx xxxxxxx xx xxxxxxxx xx xxx xxx xxxxx xxxxxx, xxx xxxxx xxxxxxxx xxx xxxxx xxxxxxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxx xxxxxxx xxxxxxx xx - xxx xxxxx xxx xxxxx xxxxxx xx xx xxxxxx xxx xxxxx xx xxx xxxxxxxx xxx xxx xxxxx xxx, xxxxxx xxxxx xx xxx xx xx xxxxx xx xxx xx xxx xx xxx xx xxxxxxx xxxxx xx xxxxxx xxx xxxxx xxxxx xx xxxxxx

xxxxx xxx, xxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxx xxx xxxxxx xxxxx xxxxxx xx xx xxx xxxxx xxxxxxx xx xxxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxx xxx 'xx xxxxxx xxxxx, xxx xxxxxxx xxxxxx xxx xxx xxxxxxxx xx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxx xx xxxxxxx xxxxxx xxx xxxxx xxxxxxx xxx-xxxxxxx xxxxxx 'xx xxx xxxxxx xxx xxxxxx 'xx xxxxxxx xxx xxx xx xxxxxx xxxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxx xxx xxx xxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxx xxx xx xxxxx, xxxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxx xxxxxxx xx xxx xx xx xxxxxx xxxxx 'xx xxxxx xxxxx xxx...xxxxxx xx xx xxxxxxx xxx xxx xxxxxxxxx xx? xxx xx xxx xxxxxx xx

ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੈਂ ਉੱਠੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ? ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤਰ ਨਾਲ ਮਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੈਲਾਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੌਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਮਨਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

'ਮਨਸਬਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਆ
ਜਾਵੇਗਾ,' ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਰਸਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਰਤੀਪੁਣੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਖਾਧਾ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੋਮਲ ਹਰਕਤਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਤੇਲ ਨਾਲ ਜਗਦੀਆਂ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਨਰਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੰਬੂ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਮਨਸਬਦਾਰ ਮੇਰੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪੱਟ ਮੇਰੇ ਪੱਟਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਂ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਆ ਗਈ।

‘ਡਰ ਨਾ,’ ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਂਗਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ‘ਤੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ। ਇਹ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਰਾਜ਼ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਹਰ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੇ ਗੱਦੇ ਉੱਤੇ ਸੌਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੂਹਦਾ ਹੈ। ਕਾਸ਼ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੁੰਦੀ...’ ਉਸਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ, ‘ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉੱਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਗੀਤ ਰਚੇ ਹੁੰਦੇ। ਤੂੰ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈਂ! ਅਤੇ ਕੀ ਜਵਾਨੀ! ਖਿੜਨ ਦੀ ਕਗਾਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਲੀ ਵਾਂਗ! ਸੋਲਾਂ? ਸਤਾਰਾਂ? ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਹੈ? ਓਹ! ਪਰ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧੰਨ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਸੰਪੂਰਨ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਮਿਲਿਆ ਹੈ! ਕੀ ਤੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਪਤਲੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ?’ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦਬਾਏ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, ‘ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰਾ ਹੈਂ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ!’ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਸੋਨੇ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, ‘ਇਹ ਤੇਰਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਆ ਜਾ। ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ,' ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਦਬਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਘੋਰ ਘਿਣਾਉਣੀ ਅਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੀਕਿਆ, ਮੁੱਕੇ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਟੱਲ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੜਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹਿੰਸਕ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਕਲਾਕਾਰ ਜੋ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁੱਸਾ ਪ੍ਰੇਮਪੂਰਣ ਖੇਡ ਦੀ ਤਾਲ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਲਈ, ਮੇਰੇ ਵਿਰੋਧ ਇੱਕ ਪੱਕੀ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਵਰਗੇ ਸਨ ਜੋ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਨਕਾਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਇਸਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਕੋਮਲ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਿਆਮਲਾ... ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦੋਵੇਂ ਨਰਮ, ਨਿਹਾਲ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ

ਭਰਪੂਰ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਬਿਤਾਇਆ ਪੂਰਾ ਸਾਲ ਸਵਰਗ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ: 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਵੀ ਨਾ ਕਹੋ।' ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਓ। ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਂ।' ਉਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮੀਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਮੁਕ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਮਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨਾਲ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਵਿਗੜਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ... ਉਹ... ਉਹ ਔਰਤ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ, ਮੈਨੂੰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੀ ਔਰਤ ਕਿਵੇਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਮਲ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ... ਕੀ ਇਹ ਘਿਣਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮਰਦ ਇੱਕ ਔਰਤ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਲੁੱਟਮਾਰ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਵੇ? ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲੰਘਣਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ।

ਪਰ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਲਟੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ।

~

ਏਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਸਵੇਰੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਲੈਣ ਦੇ ਕਮਰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਲਈ ਦੋ ਹੋਰ ਹਫ਼ਤੇ ਲੱਗਣਗੇ। ਇਹ ਇਕਸਾਰ ਸੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਫਲਦਾਇਕ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੋਨਾ, ਹੀਰੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨੀ ਪਈ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮੋਹਰਾਂ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਲੁੱਟੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਇਸ ਦੌਲਤ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਘੰਟੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਮੂਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਵਾਲੀ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਤੁਰੰਤ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਮੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਲੰਬਿਤ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਸੀ - ਇੱਕ ਰਸਮ ਜੋ ਮੇਰੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਡਰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ, ਮੇਰਾ ਡਰ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਸੀ - ਦਰਦ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਲੜਾਈ-ਸਿਖਿਅਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਤੀਬਰ ਦਰਦ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਮ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਦ ਰਹਿਤ ਸੀ ਪਰ ਡਰ ਮੈਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

'ਡਰ ਨਾ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਖਰੀ, ਅਮਿੱਟ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋ! ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਰਸਮ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ। ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ... ਬਹਾਦਰ ਬਣੋ,' ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜ਼ੁਹਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ, ਮੈਂ ਖਤਨਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਸੁੰਨਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਫੀਮ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਚਬਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮੁਸਲਿਮ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਾ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅਸੀਂ ਇੱਕੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇੱਕੋ ਦੀਨ ਤੋਂ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਆਖਰੀ ਅੱਖਰ ਤੱਕ ਇੱਕੋ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਸਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਤੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਦੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਉੱਤਮ ਟੀਚੇ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਖਤਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਈ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ: 'ਡਰ ਨਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁੰਨਤ ਦਾ ਇੱਕ ਫਾਇਦਾ ਦੱਸਾਂਗਾ ਜੋ ਮਨਸਬਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਵਧੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਚਾਲੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਥਕਾਵਟ ਵੱਲ ਧੱਕ ਸਕਦੇ ਹੋ! ਮੈਂ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਇਬਰਾਹਿਮ ਨੇ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ? ਦਰਅਸਲ, ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਰਸਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਸੁੰਨਤ-ਏ-ਇਬਰਾਹਿਮ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਪੈਗੰਬਰ ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।'

ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਨਸਬਦਾਰ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਦਰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਅਜੇ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਰਦ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ, ਮੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਵਾਰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਸੋਗ ਨਾ ਕਰਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ, ਇੱਕ ਸਮਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਕਿਲ੍ਹਾ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਮੇਰੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਮਿਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕਈ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਥਕਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਹੋਰ ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ - ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਅਪੀਲ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚਾਰ ਔਰਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭਰਪੂਰ ਆਨੰਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਵਾਂਗਾ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜ਼ਨਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸੀਮ ਆਨੰਦ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ - ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਰਮ ਵਿੱਚ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੁੰਦਰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਦਾ ਆਨੰਦ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੀਵੇਂ ਦਰਬਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਜਾਗੀਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ - ਉਸਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੇਠ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜ਼ਮੀਨ। ਹਰੇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਹਿਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਕੁਆਰਟਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਨਾਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਰੀਆ ਕਾਨੂੰਨ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਪਤਨੀਆਂ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ

ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਰ ਪਤਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਤਲਾਕ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਜੇ, ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਨੀਆਂ ਰਖੇਲਾਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਰੱਖਣ ਦੀ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਦਰਬਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਨਾਨਾ ਦਸਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੰਗ ਦਾ ਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਟੈਕਸ ਵਸੂਲਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਉਸ ਦਰਬਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਖਿੱਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਮੀਰ ਜਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰ ਜਾਂ ਮਨਸਬਦਾਰ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਵੇਲੀ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਵੱਡੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ, ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਹੀਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦਮੀ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਹਿਣੇ, ਕੱਪੜੇ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ, ਆਖਰੀ ਭਾਂਡੇ ਤੱਕ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਉਸਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੁਝ ਦਇਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਇਸ ਬੇਰਹਿਮ ਅੰਤਮ ਨਤੀਜੇ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਹਿਲ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਨ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਮੁਕ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹੇ। ਜਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਉਹ ਵਧਦੇ ਗਏ, ਓਨੀਆਂ ਹੀ ਛੋਟੀਆਂ ਕੁਆਰੀਆਂ ਉਹ ਲੱਭਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਤੇਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਿਹੜੇ ਡਾਕਟਰ ਕਾਮੋਧਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਵੰਡਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੰਗ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਰਈਸ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਰਈਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅੱਖ ਮਾਰਨਾ ਜਾਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਇਸ ਦੋਹਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਗਾੜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ, ਨਾ ਕਿ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਾਲ।

ਮੈਂ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਸਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਨ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਰਾਤ ਭਰ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਘਾਟ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਉਪਲਬਧਤਾ। ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਝੱਲਿਆ ਉਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉੱਥੇ, ਉਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਦੋਹਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਇੱਕ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੱਥ ਬਣ ਗਈ। ਦਰਅਸਲ, ਦਿੱਲੀ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਜੋ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਭਾਲਦੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਹੁਣ ਦੂਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ, ਡਰਪੋਕ, ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਘਿਣਾਉਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਹਿਮ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੇਰਾ ਸੁਪਨਾ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਅਹੁਦਾ ਦੇਣ ਲਈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਨੀਵੇਂ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਸੀ, ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਚਕਨਾਚੂਰ

ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਵਜੋਂ ਮਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਦਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ।

ਪਰ ਮੇਰੀ ਅਸਲ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਣਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਨਸਬਦਾਰ ਏਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣੇ ਹਵੇਲੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕੱਪੜੇ ਵਾਲੀ ਕਾਮਨਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਏਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਜਾਂ ਤੁਰਕੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿੱਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਏਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ, ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਬੁਖ਼ਾਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੋ ਲੋਕ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਤੇਜਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਤੇਜਨਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਂ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ...ਪਰ...ਇਹ ਅਪਵਿੱਤਰ ਸੀ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਹਰ ਦੋਸਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਾਂ - ਉਤੇਜਨਾ ਦੇ ਓਨੇ ਹੀ ਵਿਗੜੇ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਜਿੰਨੇ ਵਿਗੜੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਆਦਤ ਪਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਲਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਚਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜਨਗਣਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਮਨਸਬਦਾਰ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦੇ ਨਿਯਮ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਸਨ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਰਮਿਟ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬਿਨਾਂ ਪਰਮਿਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਜਨਗਣਨਾ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਘੋੜਸਵਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੜੇ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਦੋਸਤ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਸੀ? ਮੈਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਮੈਂ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕੀਮਤੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੰਮਾ ਜਾਗਣਾ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਸੀ - ਸਵਾਲ, ਜੋ ਆਮ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਗਣਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਆਲੂਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਛੋਹਣ ਵਾਲਾ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਚਾਲ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਅਨੁਕੂਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁੱਛਣਾ ਵਿਅਰਥ ਸੀ: ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੋਸਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ,

ਮੈਂ ਅਬਦੁਲ ਖਾਦਰ, ਇੱਕ ਅਮੀਰ, ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਮ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੰਨਾ ਤੀਬਰ ਹੈ? ਸੱਚਮੁੱਚ? ਮੈਂ...ਮੈਂ...ਮੈਂ ਅੱਜ ਇਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'

ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਝਲਕਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਇਆ ਹਾਂ? ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ...ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ! ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ। ਅੱਜ ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਦੇਖੋ! ਮੈਂ ਉਸੇ ਪਲ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਇੱਥੇ ਜਲਦੀ ਆ ਗਿਆ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ।'

'ਪਰ ਕਿਉਂ? ਮੈਂ...ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ...ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ, ਮੈਂ ਵੀ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਹੈ।'

"ਹੁਣ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਰੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਮਲ ਪਿਆਰ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਖਾਸ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ... ਤੁਸੀਂ... ਤੁਸੀਂ... ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਖੁਰਦਰੀ ਕਠੋਰਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਸੁਮੇਲ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਗਦੇ ਵਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਓਨੀ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਰਹੋਗੇ।"

ਮੈਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ, ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸੁੰਦਰ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੈ। ਪਰ...ਪਰ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਕ ਮਿਲਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਮੈਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਰਸ਼ਕ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸੁਆਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੁਣ ਉਲਝਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ।

~

ਇੱਕ ਦਿਨ, ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਤੁਰਾਨੀ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਰਦਾਰ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਘਰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ ਪੈਂਤਾਲੀ ਸਾਲ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨੱਕ ਤਿੱਖੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਚਿੱਟੀ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਉਸਦੇ ਦੁੱਧ ਵਾਲੇ ਗੋਰੇ ਰੰਗ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਲਾਮ ਅਲੀਕੁਮ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਪਜਾਮਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਢਾਈ ਵਾਲੀ ਕਮੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਅੱਧਾ ਕੋਟ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਲੀ ਟੋਪੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਦੋ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਓ।'

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬੁਲਾਇਆ। ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਤੁਰਾਨੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਨਸਬਦਾਰ ਹੈ, ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਤੁਰਾਨੀ। ਮੁਜਰਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਦਿਖਾਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਲ ਤੋਂ, ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀਮਤ ਜਾਣਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਦਇਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀਮਤ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮਰਦ ਗੁਲਾਮ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਨ। ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ! ਮਨਸਬਦਾਰ ਓਨਾ ਹੀ ਉਦਾਰ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਦਇਆਵਾਨ ਹੈ।'

ਇਹ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਭੁੱਲਣਾ, ਮੈਂ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਘਰ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਬਕ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ 'ਤੇ ਛਾਪਿਆ ਸੀ - ਮੈਨੂੰ ਗਾਵਾਂ, ਬੱਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖਰੀਦਿਆ ਅਤੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਤੁਰਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹੀ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਜਾਂ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਦੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ - ਇਹ ਗੁਲਾਮ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤੇਜ਼ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿਣਗੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਮੜੀ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਤਸੀਹਾ ਨਹੀਂ ਸਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖੇਗਾ। ਮੈਂ ਦੋਵਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।

~

ਮੈਨੂੰ ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘੋੜੇ ਸਨ।
ਉੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਤਬੇਲੇ ਦੇ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਕਈ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗੋਲ ਗੋਲੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

'ਇਸਨੂੰ ਨਿਗਲ ਲਓ,' ਦੋ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਭੌਂਕਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਫੀਮ ਸੀ।

‘ਪਰ ਕਿਉਂ?’ ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਉਵੇਂ ਕਰ! ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ!'

ਮੈਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਝਿਜਕਿਆ, ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੇਚੈਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੰਨਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਿਗਲ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਲਾਸ ਪੀ ਲਿਆ।

'ਸਾਡੇ ਪਿਛੇ ਆਓ.'

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪੂਰੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸੌਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਿੱਥੇ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੌਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਲੇਟਿਆ, ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਧੁੰਦਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਅਫੀਮ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਤੱਕ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਸਭ ਕੁਝ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਚਿਮਟੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਲੰਬੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਿਡੌਣੇ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਦੋ ਭਾਰੇ ਆਦਮੀ ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ... ਹੁਣ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਦਬਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ, ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਭਾਰੀ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪੈਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਏ, ਹਰੇਕ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ, ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਲੱਸਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਸਨ, ਲੋਹੇ ਵਾਂਗ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦਰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਪਜਾਮਾ ਹਟਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਹਵਾ ਦਾ ਇੱਕ ਧਮਾਕਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾਪਣ ਵਿੱਚ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਮਰ ਹੇਠਾਂ ਨੰਗਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਮਜ਼ਬੂਤ ਲੱਕੜ ਦੇ ਚਿਮਟੇ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਮਟਿਆਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ ਹਨ। ਭਿਆਨਕ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਹਿਸਟਰੀਕਲ ਚੀਕ ਕੱਢੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ੁੱਧ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਰੋ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਚਿਮਟਿਆਂ ਦੀ ਜਕੜ ਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਗੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਟੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਪਸੀਨਾ ਮੇਰੇ ਰੋਮਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਕਰਾਹਟ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ। 'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ... ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ... ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ... ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ... ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ... ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਨਹੀਂ!' ਚਿਮਟਿਆਂ ਦੀ ਘਾਤਕ ਜੱਫੀ ਹੁਣ ਹੋਰ ਵੀ ਸਟੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹਰ ਕਰਾਹਟ ਦੇ ਨਾਲ ਕੱਸਦੀ ਗਈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਹੁਣ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਏ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਫੱਟ! ਫਰਰਰੈਟ! ਮੇਰੀ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਉੱਠੇ ਤੇਜ਼ ਦਰਦ ਦੇ ਅਣਕਿਆਸੇ ਧਮਾਕੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਸੁਣਿਆ, ਜੋ ਇੱਕ ਲੱਖ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਰਿਆਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਲਾਪਨ ਆ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਲਗਭਗ ਕੁਝ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਜਾਂ ਹਫ਼ਤੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲੇ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਅਰਧ-ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ। ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਸੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਾਂ ਸੋਜ ਘੱਟ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਕੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਬਹੁਤ ਢਿੱਲਾ ਚਿੱਟਾ ਪਜਾਮਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਢਿੱਲੀ ਚਿੱਟੀ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਬੋਲਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੱਥ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦਰਦ ਸਹਿਣਯੋਗ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋ। ਮੈਂ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਮਰੋ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਮਰਦੇ ਹਨ।'

‘ਪਰ ਮੇਰਾ ਇਲਾਜ ਕਿਸ ਬਿਮਾਰੀ ਲਈ ਹੋਇਆ ਸੀ?’ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਓਹ! ਤਾਂ, ਤੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਸੀ! ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਹਿਜੜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੈਨੂੰ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਰਾਜ਼ ਦੱਸਾਂਗਾ: ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪਸੰਦ ਕਮਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਅਮੀਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਤੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਖਾਣਾ ਖਾ ਸਕਦੀ ਹੈਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈਂ।'

ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਫੀਮ-ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਚਿਮਟੇ ਦੇਖੇ ਸਨ, ਇਹ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ, ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਗਊ ਰੱਖਿਅਕ ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੋਦਣ ਲਈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਚਿਮਟੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਖੋਦਣ ਵਾਲੇ ਬਲਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਵਾਂ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਾਂ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਗਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।

ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਣੀ ਗਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਯਾਦ ਆਈ।
ਇਹ ਲੋਕ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਵੀਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਪੁੰਸਕ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਪੁੰਸਕਤਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਆਏ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਗਿਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ - ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਗੜੇ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਰਗੇ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ - ਉਹ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਸੀ - ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਨਸਬਦਾਰ ਤੁਰਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦਿਆਲੂ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਿਜੜਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।'

'ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ?'

'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਰ ਜਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪੈਸੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਨੁਕਸਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਯੋਗ ਹੋ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਸਨਮਾਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?'

ਮੈਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅੱਧੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ, ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅਸਲ ਮਤਲਬ ਕੀ ਸੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਫੀਮ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਪਰ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਦੇ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਲਈ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਕਿਹੜਾ ਦੇਵਤਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ? ਹੋਰ ਸਮੇਂ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਨੇ ਇੱਕ ਜੇਤੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦੀ?

~

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਗੁਪਤ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਹਿਜੜਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਮੋਇਨੁਦੀਨ ਦੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੋਇਨੁਦੀਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਇਜਾਜ਼ ਦੇ ਹਵੇਲੀ ਨਾਲੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਗੁਣਾ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਕਿਉਂ, ਇਸਨੇ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਵੀ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ!

ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਧਾਰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸੀ। ਇਹ ਸਨਾਤਨ ਜਾਂ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਨੇਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਰ ਫੈਸਲੇ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਖਰਚ ਅਤੇ ਟੈਕਸਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ - ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਆਦਮੀ, ਔਰਤ, ਬੱਚਾ, ਕੁੜੀ, ਮੁੰਡਾ, ਅਪੰਗ ਜਾਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਿਲਾਸਤਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸੀ।

ਪਰ ਇਹ ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਜੰਗੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਜਿਹੀ ਟੁਕੜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਕਰਨਾ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਗ੍ਰਾਂਟ, ਜਾਗੀਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਮਾਲੀਏ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਟੈਕਸ ਵਧਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਣਸੁਣੇ ਟੈਕਸ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਕਿਸਾਨ ਇਹ ਨਵੇਂ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਲਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇੱਕ ਮਨਸਬਦਾਰ ਇੱਕ ਜਗੀਰੂ ਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਅਦਾਲਤ ਤੱਕ ਸਿੱਧੀ ਪਹੁੰਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਉਸਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਗਿਣਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਾਗ਼ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਉੱਚੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਫਾਰਸੀ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਫੈਸ਼ਨ ਸੀ। ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਲੰਘਣ ਅਤੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਵਰਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਜਾਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਖਾਸ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ - ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਜੋ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਜਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਫਟੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਗਹਿਣੇ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਟੇ, ਤੇਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੰਗਣ ਵਾਲੇ ਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਸੂਰਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਸੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ - ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰਦ ਸਨ ਜਾਂ ਔਰਤ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਵਜੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਦੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ! ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਸਨ, ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਢੰਗ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਨਰਮ ਰੇਸ਼ਮ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਚਮਕਦੇ ਸੋਨੇ, ਹੀਰੇ, ਮੋਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰੂਬੀ ਨਾਲ ਬਣੇ ਬਾਰੀਕ-ਬਰੀਕ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵਾਲੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਲੜੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਕਿਰਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਦਾਗ਼ ਚਮੜੀ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੂਹਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਤਨੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਪਤਨੀ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਵੀ ਜਵਾਨ, ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੁਟੀਨ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲਕਣ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਬਿਸਤਰੇ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਮੁਲਾਇਮ ਅਤੇ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਮਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇਲਾਂ ਨਾਲ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਲਕਣ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਤਾਪਮਾਨ 'ਤੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਪਾਣੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਿੱਤਾ, ਤੇਲ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਗੜਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਤਰ ਲਗਾਇਆ, ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸਦੇ ਗਿੱਲੇ ਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਭਾਫ਼ ਲਗਾਈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਜੋ ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੁਭਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਉਹ ਬੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਨਪਸੰਦ ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਨੱਚ ਕੇ ਉਸਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੋਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਲਗਭਗ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ, ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਵੱਲ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦੱਸਿਆ। ਨੌਕਰ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿਲਾਸੇ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਦਿਨ, ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਬੇਗਮ ਜਮੀਲਾ ਬਾਨੋ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਬੇਗਮ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਡੇ ਝੂਲੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ, ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ, ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨਰਮ, ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸਟਰੋਕਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਚਾਰ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੇ ਅਤਰ ਲਗਾਇਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਮੂਹ ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਪੱਖਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿਖਾਏ ਕਿ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਟੁਕੜੀ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਚਾਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਮੂਹ ਸੰਗੀਤ 'ਤੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮਾਲਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਦੇ ਬੱਦਲਵਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕੀਤਾ। ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਪਲ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ, ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਉਸਦੇ ਹਥੇਲੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹਿਲਾਈਆਂ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੇਸ਼ਰਾ ਬਾਈ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨ੍ਰਿਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਨਮਾਨ ਜੋ ਜਮੀਲਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਖੁਦ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਉੱਠਿਆ। ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਜੋਂ ਸਮਝਦਿਆਂ ਤੁਰੰਤ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ, ਕੇਸ਼ਰਾ ਬਾਈ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।

ਬੇਗਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੁਣ ਸੌ ਚਾਕੂਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ 'ਤੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸਵਾਲ ਕਰਨਾ ਵੀ ਘਾਤਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੋੜੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ, ਤਲਾਕ ਸੁਣਾ ਦਿੰਦਾ। ਕੁਝ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਕੇਸ਼ਰਾ ਬਾਈ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਨ੍ਰਿਤਕੀ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਜੋ ਅਚਾਨਕ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਉੱਠ ਗਈ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਤਲਾਕ ਸੁਣਾ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲਵੇਗਾ। ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਨੌਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਾਹੀਦ ਕੰਚਨੀ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ।

ਨਾਹੀਦ ਨੇ ਖੁਦ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਉਦੋਂ ਦੱਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਚੰਗੇ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਾਹੀਦ ਕੇਸ਼ਰਾ ਬਾਈ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਸੀ... ਨਹੀਂ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੇਸ਼ਰਾ ਬਾਈ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਨਾਹੀਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੂੰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਨੰਦ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਬੇਗਮ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਇਸਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਸਜ਼ਾ ਸੀ। 'ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ, ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਭੋਜਨ ਖਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਮਾਸ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਕਰੀ ਅਤੇ ਮਿਠਾਈਆਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਮਲ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੋਟੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖੋ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਭੱਜਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਨੱਚਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਧਨੁਸ਼ ਵਾਂਗ ਲਚਕਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਕ ਸਾਡੀ ਇੱਛਾ ਕਰੇਗਾ? ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੱਪ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ

ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਜ਼ਹਿਰ ਵੀ ਉਲਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਈਰਖਾ। ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਜ਼ੈਨਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ। ਚਾਰ ਬੇਗਮਾਂ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਬਵੰਜਾ ਨੌਕਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੋਲਾਂ ਕੰਚਨੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਚਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਤੂ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀਆਂ ਵਜੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਨ। ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਨਿਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਦੁਆਰਾ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਹੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬੇਗਮਾਂ ਵਾਂਗ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੁਝ ਸਹਾਇਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਚ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮਾਲਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਕਿਸਮਤ ਸਮਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਭੋਜਨ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਪਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪਕਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਕਾਰਾਂ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਪਕਵਾਨ ਉਸ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਮਾਹਰ ਸ਼ੈੱਫਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਵਰਗੀ ਕਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਦਾਲਚੀਨੀ, ਅਦਰਕ, ਇਲਾਇਚੀ, ਬਦਾਮ, ਸੌਂਫ, ਧਨੀਆ, ਮਿਰਚ, ਜੀਰਾ, ਕਾਜੂ, ਮੇਥੀ, ਕੋਪਰਾ ਅਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੇਟ ਭਰੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ ਭੁੱਖਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਸ਼ੈੱਫਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਨਖਾਹਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਗ੍ਰੇਡੇਸ਼ਨ ਸਨ - ਰਸੋਈਏ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਠਾਈਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸਨ, ਬਿਹਤਰ ਕਮਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਨਸਬਦਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਇੱਕ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਵਾਰੀ- ਵਾਰੀ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੰਚਨੀਆਂ ਬੇਗਮ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕੰਚਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਫੈਲਾਅ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ, ਮਹਾਵਤਾਂ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖਾਧੇ ਗਏ ਭੋਜਨ ਨਾਲੋਂ ਬੇਅੰਤ ਬਿਹਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਜੋ ਵੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਉਸ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਖੁਦ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਬੇਗਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਚਿਆ ਵਾਧੂ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤਾਲੂ ਇਸ ਸੁਆਦ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਨੌਕਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਡਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਸੀ।

ਉਸ ਜ਼ੈਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਚੌਦਾਂ ਖੁਸਰੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਬੀਸੀਨੀਆ ਨਾਮਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਲੇ ਵਰਗਾ ਕਾਲਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਸਰਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਨਾਜ਼ਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁੱਖ ਖੁਸਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਵੰਡਦਾ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਜ਼ੈਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਆਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਨਸਬਦਾਰ ਉਸ 'ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਾੜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ। ਬੇਗਮਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਰਾ ਜ਼ੈਨਾਨਾ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ।

ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖੁਸਰੇ ਨੂੰ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਖੁਸਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਪਰ ਇੱਛਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਨਾਜ਼ਰ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਡਰਾਉਣੇ ਨਾਜ਼ਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਵਿਭਚਾਰ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਸੀ। ਪਰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਮਾਮਲਾ ਮਨਸਬਦਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਬੇਗਮ ਸੁਲਤਾਨਾ ਬਾਨੋ ਕੋਲ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਔਰਤ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜ ਵਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੋਜ਼ਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ, ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨਸਬਦਾਰ ਖੁਦ ਸੀ। ਉਹ ਢਿੱਲੀ ਅਤੇ ਮੋਟੀ ਸੀ, ਜ਼ਿੱਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਮਰ ਉਸ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ, ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦੋਸ਼ੀ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਕੇਸ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਛੱਡਣੀ ਪਈ। ਖੁਸਰੇ ਨੂੰ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਾਜ਼ਾਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦਿਆ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਬਾਕੀ ਬਾਰਾਂ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਸਨ—ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਦੋ ਮਾਲਵੇ ਤੋਂ ਸਨ। ਚਾਰ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਤੋਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਦੇ ਦਰਦ ਦੀ ਕੋਈ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕੁੜੱਤਣ ਦਿਖਾਈ। ਉਹ ਮਨਸਬਦਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਛੇ ਗੌੜਾ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵੇਚੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਈ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਆਸਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਜਾਇਜ਼ਤਾ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਭੋਜਨ, ਕੰਮ ਅਤੇ ਨੀਂਦ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਖੋਜ 32 ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੂਰਪੀਅਨ ਯਾਤਰੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੂਕੀ ਅਤੇ ਬਰਨੀਅਰ ਦੇ ਯਾਤਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ - ਕਿਤਾਬਾਂ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਛਪੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਨੋਟਸ ਬਣਾਉਣੇ ਪਏ। ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਆਇਆ... ਕੀ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ? ਇਹਨਾਂ 32 ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨੋਟ ਪੜ੍ਹਿਆ:
ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ, ਮੁਗਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੇਨਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ
ਗੁਲਾਮ ਵਪਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਹਿਜੜਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ।
ਰੂਸ, ਇਥੋਪੀਆ, ਕਾਕੇਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਗੁਰਜਸਟਨ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ
(ਅੱਜ ਜਾਰਜੀਆ)। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿਜੜੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ, ਪਿਛੋਕੜ, ਅਤੇ ਉਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਚਿੰਗ ਦਿੱਤੀ
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਚੱਟਣ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ। (ਬਰਨੀਅਰ। ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 1656–1668।) (ਏ.ਵੀ. ਸਮਿਥ ਦੁਆਰਾ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ, ਆਕਸਫੋਰਡ, 1934, ਪੰਨੇ 144–45।)
ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਫਿਰ ਨੋਟ:
ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਫਰਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ,
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰੋ ਨਾਜ਼ਰ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ
ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਪਤ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਅਫੀਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ
ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਤਸਕਰੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ,
ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇਹਨਾਂ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਇਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮਪੂਰਨ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ। ਅਜਿਹੇ
ਖੁਸਰਿਆਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। (ਪੇਲਸਾਰਟ, ਫ੍ਰਾਂਸਿਸਕੋ।)
ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਇੰਡੀਆ, ਡਬਲਯੂ.ਐਚ. ਮੋਰਲੈਂਡ ਅਤੇ ਪੀ. ਗੇਲ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਵਾਦਿਤ, (ਕੈਮਬ੍ਰਿਜ 1925, ਪੰਨਾ 99।)

ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸਪਲਾਈ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ।
ਮਰਦਾਨਾ।—ਇਕ ਹੋਰ ਨੋਟ (ਕੇ. ਐੱਸ. ਲਾਲ: ਮੁਗਲ ਹਰਮ, ਪੰਨਾ 158-59,
184–85, 187–88.)
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇੱਕ ਹਿਜੜੇ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਮੁੱਖ ਜੇਲ੍ਹਰ ਨਿਯੁਕਤ
ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਆਗਰਾ ਜੇਲ੍ਹ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਤੁਜ਼ੁਕ-ਏ- ਵਿੱਚ ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਜਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਅਕਬਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: 'ਇਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿਲਹਟ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ
ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਨਿਰਭਰਤਾ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰਿਵਾਜ ਸੀ
ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸਰੇ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਲ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਥਾਂ (ਮਾਲ-ਵਾਜੀਬੀ)। ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ
ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੱਦਾਂ, ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਕੁਝ ਬੱਚੇ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਨਨ ਤੋਂ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ।' ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬੰਗਾਲ
ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ,
ਉੜੀਸਾ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ। ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਗਿਆ।
ਪੂਰੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਮਨਾਹੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ
ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਆਰਡਰ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਅਨੁਸਾਰ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਕਿਉਂਕਿ
ਰਾਜਪਾਲਾਂ ਨੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਸੀ
ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਅੱਗੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਈਅਦ
ਖਾਨ ਚੁਗਤਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਬਾਰਾਂ ਸੌ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੀ ਤਸਕਰੀ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਪੈਸੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ

ਇੱਕ ਆਮ ਗੁਲਾਮ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਗੁਣਾ। ਭਾਰਤੀ ਹਿਜੜੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਨ
ਸਿਰਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸਫਹਾਨ ਅਤੇ ਸਮਰਖੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਪੁੰਸਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।
ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੇ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਪੁੰਸਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਅਭਿਆਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ।
ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ, 1659 ਵਿੱਚ ਗੋਲਕੌਂਡਾ ਸ਼ਹਿਰ (ਅੱਜ ਦਾ ਹੈਦਰਾਬਾਦ)
ਲਗਭਗ 22,000 ਨਪੁੰਸਕਤਾ ਦੇਖੀ ਗਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ
ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਸਿਆਣਪ: ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗੈਰ-ਨਪੁੰਸਕ ਮੁੰਡੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਟੈਕਸ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਵੇਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਏਗਾ ਕਿ ਭਵਿੱਖ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣਗੀਆਂ।
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਬਤੀਸ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਖੋਜ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਨਾਵਲ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਸਮੱਗਰੀ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੋਵੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਉਪਲਬਧਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਪ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਕੰਮ ਨੂੰ ਉਸ ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਕਾਦਮਿਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਨੋਟਸ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਕੇ:
ਕਈ ਹਿਜੜੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜਰਨੈਲ ਬਣੇ। ਸੁਲਤਾਨ ਬਲਬਨ ਦਾ
ਵਜ਼ੀਰ, ਮੰਤਰੀ ਇਮਰੂਦੀਨ ਰੇਹਾਨ; ਅੱਲ੍ਹਾ-ਉਦ-ਦੀਨ ਖ਼ਲਜੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲ,
ਕੁਫ਼ਰ ਹੱਜਰ ਦੀਨਾਰੀ; ਅਤੇ ਕੁਤੁਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਮੁਬਾਰਕ ਖਲਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ, ਖਦੌਸ਼ਾ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿਜੜੇ ਸਨ ਜੋ ਸੱਤਾ ਦੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ।
1394, ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਰੀ, ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਖੁਸਰੇ, ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਖਵਾਜਾ ਜਹਾਂ ਮਲਿਕ ਸਰਵਰ, ਮਲਿਕ-ਉਸ-ਸ਼ਿਰਕ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ
ਉਸ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜੌਨਪੁਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ
ਜੌਨਪੁਰ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਲਿਕ ਸਰਵਰ ਨੇ ਇੱਕ ਧਮਾਕੇਦਾਰ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ

ਮੁਹਿੰਮ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋਲ ਨੂੰ ਘੇਰਦੇ ਹੋਏ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ
(ਅੱਜ ਦਾ ਅਲੀਗੜ੍ਹ) ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਤਿਰਹਟ ਤੱਕ। ਇਹ
ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਸ-ਸ਼ਿਰਕ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜ, ਨਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਸਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੁਸਰਿਆਂ
ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਨਸਬਦਾਰ ਅਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ,
ਇਹ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਐਤਮਾਦ ਖਾਨ ਜਾਂ ਐਤਬਾਰ ਖਾਨ (ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਦਰਬਾਰੀ)। ਐਤਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ
ਬਾਬਰ ਅਤੇ ਹੁਮਾਯੂੰ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਕਬਰ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦਾ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਇੱਕ ਹੋਰ ਐਤਬਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ
ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਮਨਸਬਦਾਰ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਿਗਰਾਨ ਬਖਤਾਵਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਏ. ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੱਕ
ਹਜ਼ਾਰ ਮਨਸਬਦਾਰ। ਮਾਣੂਕੀ ਨੇ ਚਾਲੀ ਨਾਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ
ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਨਾਜ਼ੀਰ ਦੇ ਖਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਦਰਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ। ਇਹ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਦਰਜੇ ਵਧਾਏ ਹੋਣਗੇ
ਆਪਣੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਭਿਆਨਕ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ
ਮਰਦਾਨਗੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਅਪਵਾਦ ਸਨ। ਹਰ ਹਿਜੜਾ ਨਹੀਂ
ਸਮਰਾਟ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਪਰ ਤੁਰੰਤ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੂਝ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ: ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣਾ।

~

ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਸੁਲਤਾਨਾ ਬਾਨੋ ਬੇਗਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਅਣਆਗਿਆਕਾਰੀ ਅਤੇ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਸੁਲਤਾਨਾ ਹਰ ਨਵੇਂ ਨੌਕਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਜੋ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਾਜ਼ਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਮੁਖੀ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੇਰੇ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਹਰ ਬਾਰੀਕੀ ਬਾਰੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ ਆਪਣੇ ਝੂਲੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਰਮ ਸਿਰਹਾਣੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਖੁਸ਼ਖੁਸ ਘਾਹ ਦੇ ਪੱਖੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਜੂਟ ਦੇ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤਾਲਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੱਖਾ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ - ਜੋ ਕਿ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਜ਼ ਚੌੜੇ ਸਨ - ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧੂਪ ਦੀ ਸੋਟੀ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਨੇੜੇ ਗਿਆ ਪਰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਸਲਾਮ ਅਲੀਕੁਮ ਕਿਹਾ, ਫਿਰ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਮੁਜਰਾ ਕੀਤਾ।

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਸਰੇ ਹੋ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਇਲਾਜ ਹੋਇਆ ਹੈ?' ਬੇਗਮ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਪਰ ਮਾਣਮੱਤੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਮੇਰਾ ਇਲਾਜ ਹੋਇਆ। ਮਨਸਬਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦਿਆਲੂ ਸਾਹਿਬਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਇਆ," ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸੀ?'

'ਹਾਂ।'

'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਝੂਠੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਸਮਤ ਨਾ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਗਏ ਹੁੰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਰੀ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ?'

ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ...ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੌ ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਕਿਉਂ? ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਆਲਮਗੀਰ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਹੁੰਦੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਹੁੰਦੇ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮਨਸਬਦਾਰ ਜਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣੇ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਦੇਵਤੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜ਼ਨਾਨਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਿਜੜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਸੀ। ਕਿਉਂ? ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਪਿਛਲੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਿੰਸਕ ਪਰ ਬੇਵੱਸ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਣਗੇ। ਬੇਗਮ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੇ ਇਸ ਫਿਊਜ਼ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਫਿਰ ਫਟ ਗਿਆ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ।

ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗੀ, ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜ ਵਾਰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ?'

'ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ।'

'ਕਰ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿਜੜੇ ਮਨਸਬਦਾਰ ਅਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਤੂੰ ਕਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੀ। ਤੇਰਾ ਆਚਰਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਬੋਲੀ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।'

ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ - ਨਵੀਆਂ ਕੰਚਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਣਪਛਾਤੇ ਅੰਤਰਾਲਾਂ 'ਤੇ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਫਿੱਕਾ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਮਨਸਬਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਬੇਦਾਗ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮਨਸਬਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਆਚਰਣ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਹਰ ਮਿੰਟ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਦਤਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਬਲਦੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਲਈ ਬਦਨਾਮ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੈਤਾਨਪੁਰਾ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤਖਤ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਪਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਮੀਰ, ਸੂਬੇਦਾਰ, ਮਨਸਬਦਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰਈਸ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਥੇ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਪਰ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਾ ਕਰਨ।

ਬੇਗਮ ਸੁਲਤਾਨਾ ਬਾਨੋ ਹਰ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਾਨਾ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਇੱਕ ਫੇਰੀ ਉਸ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵੀ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਛੋਟੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਖਿੜਕੀ 'ਤੇ ਫਲੈਪ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅੱਠ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੇ ਖੁਸਰਿਆਂ, ਚਾਰ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਚਾਰ ਪਿੱਛੇ, ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਪਿਛਲਾ ਗਾਰਡ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਰ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦੇ ਸਨ। ਦਸ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ, ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਕਾਲੇ, ਆਕਾਰਹੀਣ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ- ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਦਿਨ, ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਜਾਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਸਾਡੇ ਦਲ ਦੀ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਗਾਰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ ਹਾਂ। ਮਹਿਲਾ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਮਹਿਲਾ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਪਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਖੁਸਰਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਗਾਰਡ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਅਸੀਂ ਖੱਬੇ ਮੁੜੇ ਅਤੇ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਲਾ ਗਾਰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਨੌਕਰ ਅੱਗੇ ਗਏ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲੇ ਖੁਸਰੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਾਂ। ਮੋਇਨੁਦੀਨ ਦਾ ਜ਼ਾਨਾ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਝੌਂਪੜੀ ਸੀ। ਅਣਗਿਣਤ ਮਹਿਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗਮਰਮਰ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਹਰ ਇੱਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਮਹਿਲ ਇੱਕ ਬੇਗਮ ਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਛੋਟੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਦੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਗਿਣ ਸਕਦੇ ਹੋ ਪਰ ਇੱਥੇ, ਹਰ ਬੇਗਮ ਕੋਲ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਫੌਜ ਸੀ ਜੋ ਲਾਲ, ਹਰੇ ਅਤੇ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹਾਰ ਅਤੇ ਚੂੜੀਆਂ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਜ਼ੇਨਾਨੇ-ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਦਰਜੇ ਅਤੇ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲਿਆ - ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਸਾਲ ਬਿਤਾਉਣ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ।

ਸੁਲਤਾਨਾ ਬੇਗਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤੀਜੀ ਬੇਗਮ, ਰਾਣੀ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਦੋਸਤੀ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਣੀ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਜੋ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਰਜਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭਰਾ, ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਗਲ ਤਖਤ ਲਈ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸਦਾ ਅੰਤ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਹਾਰ ਅਤੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਰਾਣੀ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਰਾਣੀ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਵਿਵਹਾਰ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਿਣਾਉਣਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜੋ ਕਿ ਖੁਦ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ, ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਿਆ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਬਖਸ਼ੀਸ਼, ਇੱਕ

ਟਿਪ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨਾ ਬੇਗਮ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਣੀ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਿੰਗਾ ਹਾਰ ਜਾਂ ਚੂੜੀ ਜਾਂ ਰੂਬੀ ਅਤੇ ਮੋਤੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਨਪਸੰਦ ਰਾਣੀ ਲਈ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਉਸਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਹੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ, ਮੈਂ ਸੁਲਤਾਨਾ ਬੇਗਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਮਹਲ ਸਾਹਿਬਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀਆਂ। ਸੁਲਤਾਨਾ ਬੇਗਮ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਹਲ ਸਾਹਿਬਾ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੁਣ ਸੱਚਮੁੱਚ ਧੰਨ ਹੈ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉਹੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ, ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਦਿਖਾਓ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀਓ, ਇਸਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਝ ਕੇ।

ਰਾਣੀ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ, ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਲਗਭਗ ਚਮਕਦਾਰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ... ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਾਨਾ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਸ ਸੀ! ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਦੋ ਦਿਨ ਇਸ ਨਵੇਂ ਮਿਲੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਕਾਤਲਾਨਾ ਇਕਸਾਰਤਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਦੋਸਤ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੰਚਨੀਆਂ, ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਬੇਅੰਤ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਭੇਤ ਰੱਖੇ। ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉਹੀ ਸਨ। ਸ਼ਰਾਰ। ਈਰਖਾ। ਨਿੰਦਿਆ। ਚਿੰਤਾ।

ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਾਨਾ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਜਾਣਾ ਆਸਾਨ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ... ਇੱਕ ਖਾਸ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗੱਪਾਂ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਦਰਿਆ ਰਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਫੈਸਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਆਮ ਜਾਂ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ - ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਰਜਿਤ ਗੁਪਤ ਕਮਰੇ - ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੁਪਤਤਾ ਵਿੱਚ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜ਼ਾਨਾ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੀਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਚੋਣਵੇਂ ਸਮੂਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸਖ਼ਤ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ। ਇੱਕੋ ਖੁਸਰੇ ਲਈ ਕਈ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਘੁਸਪੈਠ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣਾ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਕੋਈ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

7

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਤੋਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ਖੈਰ, ਸਭ ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ। ਪਰ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਪਤਨੀ ਕਿਉਂ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ - ਦਫਤਰਾਂ, ਉਸਾਰੀ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ, ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ? ਮੈਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਜੋ ਮੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦਾ ਬੋਝ ਸਾਂਝਾ ਕਰੇ: ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣਾ, ਧੋਣਾ, ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਮੀਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਾਂ, ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਇਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਆ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਬੱਸ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੀ ਡਰਾਈਵਿੰਗ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ, ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਮਿਰ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਪਰ... ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੰਗਲੌਰ ਜਾਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹੰਪੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਲਈ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੰਕਾਰ 'ਤੇ ਲੂਣ ਛਿੜਕਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀ ਫੀਡਬੈਕ ਮੰਗੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਹਾਇਕ ਰਾਮਾਮੂਰਤੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ।

ਤੁਹਾਡੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਦੂਜੀਆਂ ਸਵੈ-ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਚਾਲ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ—

ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼—ਅਤੇ ਉਸੇ ਹੀ ਧੋਖੇ ਦੀ ਬਦਬੂ। ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ,

ਇਹ ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਕੰਮ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਕਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ

ਅਤੇ ਹੰਪੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਲੰਮਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ

ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਇਰਾਕ, ਈਰਾਨ, ਅਰਬ, ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਵਿੱਚ ਤਬਾਹੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਸ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਇੱਕ ਤੱਥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਆਪਣੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਛੁਪਾਇਆ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਹੀ ਸੀ

ਤੁਹਾਡੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ: ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ

ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾ ਬਣਾਉ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਰਾਮਾਮੂਰਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ

ਹੋਰ ਕੰਮ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ।

ਕੀ ਮੇਰਾ ਪੱਤਰ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ਾਬ ਵਾਲਾ ਸੀ? ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਦੱਸਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਸੁਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

~

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਹਾਰਕ ਸੀ - ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਅਖ਼ਬਾਰ ਏਜੰਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਬੰਗਲੌਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਕ ਪੜ੍ਹੇ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਤੀਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਸੀ। ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਮੈਂ ਕੁਨੀਗਲ ਰੁਕਿਆ, ਬੱਸ ਸਟਾਪ 'ਤੇ ਨਿਊਜ਼ਸਟੈਂਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਏਜੰਟ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਰੰਭਾ ਬੱਸ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤਿੰਨ ਕੰਨੜ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਰਾਜੰਨਾ ਦੇ ਹੋਟਲ ਤੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ਗੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਕਵਰ-ਕਵਰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ: ਰਾਮ ਜਨਮ ਭੂਮੀ - ਰਾਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ - 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਖੈਰ... ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਲੇਖਕ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਲਗਭਗ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਹੀ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ! ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲੰਬੇ ਲੇਖਾਂ ਅਤੇ ਰਾਏ ਟੁਕੜਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਜਵਾਬ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਾਫ਼ੀ ਅਨੁਮਾਨਯੋਗ ਸੀ: ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਮਾਨਾਂਤਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੜਕਾਊ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ 'ਰਾਮ ਭਗਤ' ਕਿਹਾ।

ਕਰਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੰਨੜ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸ਼ੀਟ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨੇ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮਸਜਿਦ ਢਾਹੁਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗਰਜਿਆ। ਦੋਸ਼ੀ ਅਜੇ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਛੂਹਿਆ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀਆਂ ਦਾ

ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ 6 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਓਪਨ-ਏਅਰ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ਇੱਟ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੰਚਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਪੜ੍ਹੇ। ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਸਕ੍ਰਿਪਟ 'ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਾਮਾਮੂਰਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸੀ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ 'ਬਰਾਬਰ ਮਸ਼ਹੂਰ' ਕਾਂਤਰਾਜ ਹੇਮਮਾਦੀ ਦੁਆਰਾ, ਰੋਸ਼ਨੀ 'ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ' ਰੰਗਮੰਚ ਕਲਾਕਾਰ ਤੇਜਨਾਥ ਦੁਆਰਾ, ਅਤੇ ਸਟਾਰ ਕਾਸਟ 'ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੇਤੰਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ' - ਅਨੁਰਾਧਾ, ਮੀਨਾ, ਵੈਂਕਟ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲਾਈਨ-ਅੱਪ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪੈਰੇ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੀ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸੇ ਭੀੜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਾਮਾਮੂਰਤੀ, ਕਾਂਤਰਾਜ ਹੇਮਦੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੰਚਨ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੇਕ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ - ਖੈਰ, ਹਿੰਦੂ ਇਸਨੂੰ ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ, ਰਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮੂਹ ਇਸਨੂੰ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ - ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਯਾਦ, ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਾਟਕ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਹੜੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਗੇ ਜੋ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿਲਾਈ ਗਈ ਸਿੱਟੇ ਨੂੰ ਘਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਨਗੇ... ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਨਾਟਕ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਨਾਟਕ ਦੇਖਣਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੇਗਾ। ਮੈਂ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਖੁਦ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮੀ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਾਵਲ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ) ਸਮਾਨ ਮਾਪਦੰਡਾਂ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਮਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਤਮ-ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੀ - ਕੀ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਨਾਟਕ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੈਨੂੰ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਵੇਖੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੋਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੰਗਲੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਮੀਨਾ ਬਾਨੋ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਨਾਟਕ ਦੇਖਣ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਟੋਸਟ ਖਤਮ ਕੀਤਾ, ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਅਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਓਪਨ-ਏਅਰ ਥੀਏਟਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਹ ਅੱਧਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਚਿਹਰੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਮੇਰੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ:

"ਰਜ਼ੀਆ? ਆਹ! ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਸੀ! ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ! ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ?"

ਰਤਨਮਾਲਾ। ਲਗਭਗ ਮੇਰੀ ਉਮਰ। ਬੀਈਐਸ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਲੈਕਚਰਾਰ। ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ। ਸਟੇਜ ਸਰਕਟ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਤ।

'ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ?'

'ਮੈਂ...ਸੁਣਿਆ...ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ
ਚਲੇ ਗਏ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ...ਪਛੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੰਦੇ, ਦਲਦਲੀ ਅਤੇ ਗੰਦੇ ਟਾਇਲਟ! ਹਾਂ! ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਦੋ ਮਾੜੇ ਦਿਨ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ...ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ?'

'ਬਿਲਕੁਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜੋ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।'

'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਫਾਈ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ? ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖੋ। ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਿਆ ਜਾਂ ਰੰਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕਿਉਂ ਗਏ ਸੀ?'

ਉਹ ਮੇਰੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਹੜਬੜਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ?'

'ਓਹ! ਤੁਸੀਂ ਰਾਮਾਮੂਰਤੀ ਦੇ ਗੁੱਟ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ? ਖੂਨੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਚੱਟਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ...ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਇਹ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ...ਓਹ! ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਪਤੀ ਅਸਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਹੈ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ "ਉਨ੍ਹਾਂ" ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਕਾਂਤਰਾਜ ਹੇਮਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਹੈ।'

‘ਇਸਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ?’ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਝੁਕਦੇ ਹੋਏ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ।

'ਉਹ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾਇਰੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ!'

'ਖੈਰ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ
ਹੋਇਆ ਹਾਂ,' ਮੈਂ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

'ਕੀ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਮਿਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਹੋ?'

‘ਨਹੀਂ! ਇਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਅੰਦਰਲੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ।’ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਥੇਲੀ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਚੋੜਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਗੁਪਤਤਾ ਦੀ ਸਹੁੰ ਹੋਵੇ।

'ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੀ ਫੰਡਿੰਗ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'

ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਢੋਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜੋ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਮੱਧਮ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਟੇਜ ਚਮਕਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾ ਉੱਠਿਆ।

ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਤਕਨੀਕ ਚੁਣੀ ਸੀ - ਇੱਕ ਅਦਾਲਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਜਿਰ੍ਹਾ। ਇਹ ਤਕਨੀਕ ਅਜੇ ਵੀ ਨਵੀਂ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਪ੍ਰਯੋਗਾਤਮਕ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ। ਰਾਮਮੂਰਤੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਰਚਨਾਤਮਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਲਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਤਿਆਰ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਦਿਓ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤਕਨੀਕ ਦੱਸੋ, ਉਹ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਲਾਈ ਕਰੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਔਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਨਾਟਕ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਪੰਜ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਹੋਈ: ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਪੋਪ, ਇੱਕ ਮੱਧ-ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਲਿਤ। ਇਹ ਪੰਜ ਵਕੀਲ ਰੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਐਲਾਨਕਰਤਾ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜੱਜ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ, ਜੱਜ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ,

'ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ!'

ਇੱਕ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਸੱਜੇ-ਪੱਖੀ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਰਦਾਰਾਂ
ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਜੱਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜੱਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਪੈਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਦੋਸ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ।

‘ਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ੀ ਉੱਤੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਟਾਂ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਉਕਸਾਉਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ?’

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਜੱਜ ਦਾ ਭਾਸ਼ਣ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀਹ ਲੋਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਜੱਜ ਦੀ ਸੀਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਆਮ ਨਾਗਰਿਕ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਅੱਠ ਅਦਾਕਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਦੋਸ਼ੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਮੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਲੰਕਾਦਹਨ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਹਨੂੰਮਾਨ (ਪਵਿੱਤਰ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਦੋਸਤ) ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ।

ਹੁਣ ਬੋਲਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ - ਹਿੰਦੂ ਪੋਪ - ਦੀ ਸੀ।

'ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਸਾਰ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ,' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, 'ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜ ਕੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਲੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੇ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਨਹੀਂ:

ਤੁਸੀਂ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ, ਬ੍ਰਹਮ ਆਤਮਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਇੱਟ ਬਣਾ ਕੇ ਇੱਕ ਅਧਰਮੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ!'

ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਰਾਮ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਲਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨੱਥੂਰਾਮ ਗੋਡਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਸੀ, ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਸਨ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ, ਮੇਰੇ ਭਰਾਵੋ, ਉਸ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨੱਥੂਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਬੁਰਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੇਰੇ ਭਰਾਵੋ, ਪਰ ਮੈਂ ਲੜਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹੀ ਬੁਰਾਈ ਸ਼ਕਤੀ ਜਿਸਨੇ ਨੱਥੂਰਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ-ਧਰਮੀਆਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਘਰ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਤਮ-ਨਿਰੀਖਣ ਕਰੋ, ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਓ। ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟ ਦਿਓ। ਮਾਫ਼ੀ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸਜ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਮਾਣਯੋਗ ਜੱਜ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਾਂਗਾ।'

ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਹਿਲਾ ਵਕੀਲ, 'ਅਸੀਂ, ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ, ਗਿਆਨਵਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਔਰਤਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਏਜੰਡੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਬੁਰੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ ਪਰ ਨਹੀਂ! ਰਾਮ ਦੁਆਰਾ ਸੀਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮਾਮਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਮਾਇਣ ਮੌਜੂਦ ਹੈ! ਤੁਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਉਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੱਧੀ ਆਬਾਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਾਮ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਇੱਕ ਔਰਤ ਕਦੇ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ! ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਧਰਮ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਜਿੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ! ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿਓ!'

ਜੱਜ ਦੀ ਸੀਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੇ ਹੁਣ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਸੁਣੋ! ਸੁਣੋ!'

ਜੱਜ ਨੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਚੀਕਿਆ, 'ਚੁੱਪ ਰਹੋ! ਇਹ ਅਦਾਲਤ ਹੈ!'

ਦਲਿਤ - ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੱਬਿਆ-ਕੁਚਲਿਆ ਵਰਗ - ਹੁਣ ਬੋਲਿਆ। 'ਰਾਮ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਦੇ "ਪਾਪ" ਲਈ ਇੱਕ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ! ਕਿਉਂ? ਤਾਂ ਜੋ ਰਾਮ ਸਮਾਜ ਉੱਤੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਬਣਾਈ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਪਿਛਾਖੜੀ ਚਰਿੱਤਰ ਲਈ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਜੋਂ ਪੂਜਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਰੀਅਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ! ਇਸ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰੋ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਣੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ, ਮੁਲਜ਼ਮ ਹਕਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਬੇਵੱਸੀ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਅੰਤਰਾਲਾਂ 'ਤੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਨੂੰ ਰੋਕਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਗਵਾਹੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਦਰਾਂ-

ਅਨੇਕ ਕਲਾਕਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਉਮਾ ਭਾਰਤੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਅਦਾਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾ ਵਕੀਲ ਨੇ ਰਣਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਵੈ-ਧਰਮੀ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ, 'ਓਹ? ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ, ਇੱਕ ਔਰਤ, ਰਾਮ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸੀਤਾ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਸੀ...' ਇਸ ਨਾਲ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਉਲਟੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਬੇਸ਼ਰਮ ਸੀ...ਪਰ...ਖੈਰ, ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਦਾਕਾਰੀ ਵੀ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਸ਼ੌਕੀਆ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਨਕਾਰਦਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਮਜ਼ਾਕ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਅੰਤ ਤੱਕ ਦੇਖਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ...ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸ਼ਾਇਦ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੱਖ ਕਠਪੁਤਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ...ਆਹ, ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੈ! ਅਮੀਰ ਹੇਠਾਂ ਚਾਰ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਦਾ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣੇਗਾ। ਮੈਂ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਘਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਆਟੋਰਿਕਸ਼ਾ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਾ ਲਵੇਗਾ।

ਨਾਟਕ ਦਾ ਅੰਤ 'ਦੋਸ਼ੀ' ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੋਸ਼ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਮਲਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਸਟਾਲਿਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਭੀੜ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ। ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਸੌਖਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ ਇਕੱਠੇ ਘਰ ਚੱਲੀਏ, ਆਮਿਰ।' ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸਨੇ ਭੀੜ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ?'; 'ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ?'; 'ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ?'; 'ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹੋ!'

ਆਮਿਰ ਨੇ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਤੌਲੀਏ ਨਾਲ ਸੁਕਾ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੱਲ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਂਗਲਾਂ ਘੁਮਾਉਂਦਿਆਂ। ਰਤਨਮਾਲਾ ਸਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਨਾਰੀਅਲ ਵਰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ...ਚਿੱਟਾ ਨਾਰੀਅਲ। ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਚਮੜੀ ਦੀ ਖੁਰਦਰੀ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੇ ਰੁਟੀਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਕਿਉਂ ਘੱਟ ਗਈ? ਕੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਦਿਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਘੱਟਣ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਹੈ? ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਖਾਣੇ ਦੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਮਟਨ ਕਰੀ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਦਾਲ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚੁੱਪੀ ਨਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ।

'ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੀ ਜੀਅ ਕੱਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ?'

ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਖਾਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ।

'ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਆਮਿਰ।' ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ।

'ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ "ਮਤਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ" ਸਕ੍ਰਿਪਟ ਹੈ?'

'ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਬੇਤੁਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ
ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ ਦਾ 0.00001 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਈ ਸੀ।'

"ਸੱਚਮੁੱਚ? ਫਿਰ ਇਹ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਸ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ?" ਉਸਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

'ਇਹ ਉਹ "ਇਤਿਹਾਸ" ਹੈ ਜੋ...ਇਹ ਉਹ ਬੇਤੁਕੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਜੋ JNU ਵਿਖੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਥੀ "ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ" ਲਗਾਤਾਰ ਵੇਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਕੋਈ ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਜੋ ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮਾਮੂਰਤੀ ਨੇ ਉਸ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਖੁਆਇਆ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ? ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸ਼ਰਤ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਰਾਮਾਮੂਰਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ...ਰਾਮਾਮੂਰਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਰਗੇ ਕਾਰਕੁਨ-ਕਲਾਕਾਰ...ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਗੋਂ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਨੋਟਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ, ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਬਾਰਾਂ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।

ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਮੱਠਾਂ, ਰੈਸਟ ਹਾਊਸਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਮੰਦਰ ਕੰਪਲੈਕਸਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਕਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਖੁਰਾਸਾਨ ਅਤੇ ਸਿੰਕਿਆਂਗ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ? ਬੁਖਾਰਾ, ਸਮਰਖੰਡ, ਖੋਤਾਨ, ਬਲਖ, ਬਾਮੀਆਂ, ਕਾਬੁਲ, ਗਜ਼ਨੀ, ਕੰਧਾਰ, ਬੇਗਰਾਮ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਪੇਸ਼ਾਵਰ, ਚਾਰਸਾਧ, ਓ ਹਿੰਦ, ਤਕਸ਼ਸ਼ਿਲਾ, ਮੁਲਤਾਨ, ਮੀਰ ਪੁਖਾਸ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ, ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ, ਸ਼ਾਹਕੋਟ ਪਾਰਕ, ਤਕਸ਼ਸ਼ੀਲਾ, ਮੁਲਤਾਨ, ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੈਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋ? ਅਯੁੱਧਿਆ, ਵਾਰਾਣਸੀ, ਸਾਰਨਾਥ, ਨਾਲੰਦਾ, ਵਿਕਰਮਸ਼ੀਲਾ, ਵੈਸ਼ਾਲੀ, ਰਾਜਗੀਰ, ਓਦੰਤਪੁਰੀ, ਚੁਰਹੁਤ, ਚੰਪਾ, ਪਹਾੜਪੁਰ, ਜਗਦਲ, ਜਾਜਨਗਰ, ਨਾਗਾਰਜੁਨ ਕੋਂਡਾ, ਅਮਰਾਵਤੀ, ਕਾਂਚੀ, ਦ੍ਵਾਰਸਮੁਦ੍ਰ, ਦੇਵਗਿਰੀ, ਭਰੌਚ, ਵਲਭੀ, ਗਿਮਾਰ, ਖੰਭਾਟ, ਪਤਵੰਤੀ, ਪਤਵੰਤੀ, ਪਤਵੰਤੇ, ਬ. ਓਸੀਅਨ, ਅਜਮੇਰ, ਬੈਰਾਤ, ਗਵਾਲੀਅਰ, ਚੰਦੇਰੀ, ਮੰਡੂ, ਧਾਰ… ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ JNU ਦੇ ਸੁਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਸੰਪਰਦਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਬੇਦਾਗ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?'

ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਣ ਕਲਾ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਚਤੁਰਾਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਬਚਾ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਪਲ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸੀਤਾਰਾਮ ਗੋਇਲ ਦੇ "ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ: ਕੀ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ," ਦੇ ਦੂਜੇ ਖੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਪੰਨੇ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਬਾਕੀ ਖਾਣਾ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖਤਮ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਬੁਰਸ਼ ਕੀਤੇ, ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਧੋਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਆਮਿਰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵੱਖਰੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ 'ਤੇ ਸੌਂਦੇ ਸੀ...ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਦੋਂ ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਪਰ ਹੁਣ...ਇਹ ਕੀ ਸੀ? ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਓਹ ਖੈਰ, ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਸਟੱਡੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਖਾਲੀ। ਮੈਂ ਗੈਸਟ ਰੂਮ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਾਈਟਾਂ ਬੰਦ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਉੱਥੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਸਤਕ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ... ਕੀ ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਟੈਪ ਕਰਾਂ... ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਿਕਲਪ ਉੱਡ ਗਏ... ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਇੱਥੇ ਸੌਂਦੇ ਸਮੇਂ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ? ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਕਲਪਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੀ ਮਤਲਬ ਸੀ। ਇਸ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ... 'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ'। ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੈਸਟ ਰੂਮ ਤੱਕ ਆਈ ਸੀ, ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦਿਖਾਇਆ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਦਸ ਹੋਰ ਕਦਮ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗਣਾ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਧੱਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਗਈ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦਿੱਖ ਬਾਰੇ ਰਤਨਮਾਲਾ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਯਾਦ ਆਈ। ਕੀ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਚਾਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਫੜੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਾਸੋਹੀਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ 'ਤੇ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ੋਅ ਬਿਜ਼ਨਸ ਵਿੱਚ ਸੀ... ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਦਾਕਾਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਚੰਗਾ ਦਿਖਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ... ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਹੀ ਸੀ? ਓ ਖੈਰ! ਉਹ ਇੱਕੋ ਹੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਵੀ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ...ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 'ਕੱਚਾ' ਰੂਪ ਉਸਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ...ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਭਰੋਸਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਟਣ ਦਾ ਨਿੱਘ...ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇਹ ਗੰਭੀਰ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ? ਇਹ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਸਹੀ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਮੀਰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੌਲੀ-

ਹੌਲੀ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਮੱਧਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ,

'ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਸੌਂ ਰਹੇ ਹੋ?'

ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ.

'ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ, ਆਮਿਰ! ਤੈਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਗੁੱਸੇ ਅਮੀਰ! ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੀ ਬੀਬੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਓਨੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ। ਨਹੀਂ? ਇਹ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਫਿਰ ਦੂਜੀ, ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ? ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਦੇ... ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲੱਗੇਗਾ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ... ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ? ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਨ ਕਰੇ ਉੱਥੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ।'

ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ.

‘ਓਏ ਆਹ! ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋ, ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ...’ ਮੈਂ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ,

"ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇੰਨੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਜੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।"

'ਤੁਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਿਉਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹੋ?'

'ਹੂੰ? ਮੈਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ? ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਖੋਜ ਵਿਅਰਥ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਹ ਨਿੱਜੀ ਨਾਪਸੰਦਾਂ ਅਤੇ ਲਗਾਵਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

'ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ?'

'ਓਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਬੂਤ ਦਿਖਾਵੇ, ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਅਤੀਤ ਦਾ ਹਰ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਸਹੀ ਅੰਕੜੇ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਗਿਰੋਹ "ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਟਕਰਾਅ", ਸ਼ੈਵਾਂ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਕਵਾਸਾਂ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਭੇਜਾਂਗਾ ਜੋ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਖੁਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

'ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਰੋਧੀ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੱਸ ਇਹ ਕਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ।' ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕੀਤੀ।

‘ਅਮੀਰ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝੋ।’ ਮੈਂ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਿਆ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ ਸੌਂ ਜਾਓ।’

ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਮਨਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਸਾਡੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਡਬਲ ਬੈੱਡ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਹੁਣ ਅਮੀਰ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ, ਮੈਨੂੰ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਵਜੋਂ ਵਡਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਧੋਖੇ ਅਤੇ ਅੱਜ ਪਹਿਲਾਂ ਓਪਨ-ਏਅਰ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਗਏ ਡਰਾਮੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਟ੍ਰੈਂਡ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤਕਨੀਕ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਆਊਟਲੈਟ ਸਨ। ਇਹ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੀ ਜਾਂ ਸਮਕਾਲੀ। ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲੇਖਕ ਸੱਚਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਨਾਟਕ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਇਆ ਕਿ ਪਿਤਾ ਸਹੀ ਸਨ: ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਫ਼ ਸੱਚ ਹੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਜਾਂ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋਣ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋਤਾ, ਆਪਣਾ ਬੈਗ ਚੁੱਕਿਆ, ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸੜਕ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਆਟੋਰਿਕਸ਼ਾ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਕੁਨੀਗਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ।

8

ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ, ਇਹ ਸੰਭਾਵਤ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਨਪੁੰਸਕ ਬਣਾ ਕੇ ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਦੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਮਨਸਬਦਾਰ ਵਾਂਗ ਘਿਣਾਉਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਨੂੰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜ਼ਨਾਨਾ ਸੀ - ਬੇਗਮਾਂ, ਕੰਚਨੀਆਂ, ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਖੁਸਰਿਆਂ ਸਮੇਤ ਸੌ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲੋਕ। ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਕਿਰਪਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਦਿਆਲੂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਫਾਰਸੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਸੰਦੀਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ, ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ, ਕਮਾਂਡਰ, ਕੋਤਵਾਲ, ਲਗਭਗ ਹਰ ਦਰਜੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਤੁਰਕੀ ਵੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਲਗਾਅ ਸੀ। ਇਹ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਭਾਸ਼ਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਫੌਜ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹੂਤਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸਬੰਧ ਸੀ। ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਆਮ ਸਨ ਪਰ ਫਾਰਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਫਾਰਸੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈਆਂ। ਲੋਕ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਦਾਇਰੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ - ਇੱਕ ਨਵਾਂ-ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਇੱਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ ਕੌਣ ਹਾਂ - ਮੇਰੀ ਚਮੜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ। ਅਰਬ, ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸ ਦੇ ਮੂਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਬੇਪਰਵਾਹ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਫਾਰਸੀ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਪਕੜ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਧ ਜਾਵੇ। ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਖੁਸਰਾ ਸੀ।

'ਆਪਣੀ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਸਮਰਪਣ ਦਿਖਾਓ। ਇਸਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ,' ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਾਹਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣੀ ਬੇਅੰਤ ਦਿਆਲਤਾ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਦੇ ਨਾਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਉਸਤਾਦ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਹਮਦੁੱਲਾ ਕੁਫ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਮੰਤਰੀਆਂ, ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕੰਮ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਤੇ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਜਾਸੂਸ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਰ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਗੁਪਤ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ, ਉਸਨੇ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਿੱਥੇ ਨਿਗਰਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰਿਆ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੁਗਲ ਤਖਤ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਵਾਂਗ, ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮਾਹਰ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਦਰਅਸਲ, ਹਮਦੁੱਲਾ ਕੁਫ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ ਕੱਦ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਠਾਂ ਲਈ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਲੇਖ ਸਥਿਤ ਸਨ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਰਜਿਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਵੀ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ

ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਦੋ ਉੱਚੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਅਟੱਲ ਕੰਧਾਂ। ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਾਗ਼ ਸੀ। ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਮਰਦਾਨਾ, ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜ਼ਨਾਨਾ ਅੰਦਰ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਜ਼ਨਾਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਮਰਦਾਨਾ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਟਿਊਸ਼ਨ ਰੂਮ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸਥਿਤ ਸੀ।

ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸੱਠ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖਿੱਚ ਨਾਲ ਚਮਕ ਉੱਠੀਆਂ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ। ਮੇਰਾ ਢਿੱਡ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਮਰੋੜਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਦੀ ਸਲਾਹ ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ: 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੁਖਦਾਈ ਸਥਿਤੀ ਨਾ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ; ਜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।' ਮੇਰੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਵਧ ਗਈਆਂ ਪਰ ਤੁਰੰਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ: ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ? ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂਗਾ? ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਕਲਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫਲ, ਸ਼ਰਬਤ ਅਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ, ਮੇਰੇ ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦਿਆਲਤਾ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਿਆਰ ਝਲਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਖਣ ਵਾਲਾ ਵਿਦਵਾਨ, ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਉਲਟੀਆਂ ਕਰਨ ਵਰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਇੱਕ ਤੱਥ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ, ਥੱਪੜ ਅਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਨਮ, ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ... ਸਭ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਸੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ?'

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ, ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸਵਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

'ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੀ? ਜਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੋਦ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਬੇਔਲਾਦ ਸਨ? ਜਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਗੋਦ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ।'

'ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਕਿਉਂ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਗੁਰੂ ਜੀ?'

'ਬਸ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸੋ। ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਓ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸੋ।'

'ਮੈਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸੌਂਹ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਪਿਛਲੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-

ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈਂਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜੇ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਕਰੋ।'

ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ। ਆਓ ਅੱਜ ਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ।'

ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੇ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਭਟਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਗੁਆਚ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਸ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਇਸ ਸੋਗ ਨਾਲ ਮਰ ਗਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ, ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ, ਜੇ ਉਹ ਜਾਗਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰਦੀ ਸੀ - ਇੱਕ ਸੱਚਾਈ ਜੋ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਦ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ।

'ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਵਾਪਸ
ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਉਹੀ ਦੂਤ ਵਰਗਾ ਹੈ...ਜੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਨੌਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ...ਪਰ ਸਾਵਧਾਨ! ਮੇਰੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਆਚੇ ਬੱਚੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੌੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ! ਜੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸ ਵਰਗੀ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸੋ।'

~

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਦੀ ਆਗਰਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜ਼ੀਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨੀਪੂਰਵਕ, ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਫੁਸਫੁਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰੇਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦੀ ਗੱਦੀ, ਆਗਰਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕਤਲ ਗਿਣਿਆ-ਮਿਥਿਆ ਅਤੇ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਭਰਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿੱਤਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਫੀਮ ਖੁਆਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਫੜਨਾ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜ਼ਹਿਰ ਖੁਆਇਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਰਾ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਊਰਜਾ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ

ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੁਢਾਪੇ ਕਾਰਨ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਠ ਸਾਲ ਕੈਦੀ ਵਜੋਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਡਰ ਅਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦਿਨ ਚੁਣਿਆ ਜਦੋਂ ਮਰਦਾਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

'ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਾਲਕ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਗਰਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ।'

ਉਸਨੇ ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਿਆ,

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸਦੇ ਖਿਤਾਬ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ -
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ... ਖੈਰ, ਉਸਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਿਤਾਬ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।'

'ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਹੋ?'

'ਦੇਖੋ, ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਵਰਗ ਵੱਲ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਗਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਾਧੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਉਪਾਧੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅਸਲ ਨਾਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।'

ਇਹ ਉਹੀ ਰਸਤਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੱਸੋ।'

‘ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫਿਰਦੌਸ ਮਕਾਨੀ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੁਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਜੰਨਤ ਅਸ਼ਿਆਨੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਹੁਮਾਯੂੰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਅਰਸ਼ ਅਸੀਨੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂਰੂਦੀਨ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਜੰਨਤ ਮਕਾਨੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਉਪਾਧੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੇਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।’

'ਤੂੰ ਸ਼ੱਕ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ?' ਮੈਂ ਧੀਮੇ, ਨਿੱਘੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ।

ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

'ਇਹ ਇਸ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ।'

ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਦੋ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੀ ਵਗਦੀ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀਆਂ ਚਮਕਦਾਰ ਅੱਖਾਂ ਹੁਣ ਦੂਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦੂਰ ਭੂਤਕਾਲ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਫਿਰ ਉਹ ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਬੋਲਿਆ।

'ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਝੂਠ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਫੁਸਫੁਸੀਆਂ ਜੋ ਦਾਰਾ ਦਾ ਸਮੂਹ ਫੈਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੂਠਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ... ਹਰ ਕੋਈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮੇਤ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਆਲਮਗੀਰ, ਮੁਹੀਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਉਲੇਮਾ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦਿਲੋਂ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਆਲਮਗੀਰ ਤਖਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ! ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਸਲ ਖ਼ਤਰਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ? ਕਾਫ਼ਿਰ, ਧਰਮ-ਤਿਆਗੀ, ਅਪਵਿੱਤਰ, ਜ਼ਿੰਮੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਗੇ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਇੱਥੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਸਲਾਮ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕਦੇ ਅਦਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੁਹੀਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮਗੀਰ ਨੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਿੱਤਿਆ ਅਤੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬੈਠਾ।'

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਦਇਆ ਦਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਲਮਗੀਰ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੋਰ
ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

'ਓਹ! ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਪਰ... ਠੀਕ ਹੈ, ਸੁਣੋ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਦਾਰਾ, ਸ਼ੁਜਾ, ਆਲਮਗੀਰ ਅਤੇ ਮੁਰਾਦ ਬਖਸ਼। ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ, ਦਾਰਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅੰਨ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਮੋਹਿਤ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜ-ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਦਾਰਾ ਵਜ਼ੀਰਾਂ, ਮਨਸਬਦਾਰਾਂ, ਕੋਤਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ, ਡਰਿਆ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਭੇਜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਦਾਰਾ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਾ ਬਣਨ। ਉਸਨੇ ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ, ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਸਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਭੇਜਿਆ? ਦੱਖਣ! ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਢੀਠ ਦਾਰਾ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉਸ ਪਲ ਮੱਧਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਿਪੁੰਨ ਯੋਧਿਆਂ, ਠੋਸ ਰਾਜਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਜਾਂ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਉਤਰਦਾ ਸੀ, ਕਿਬਲਾ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮੁੜਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ! ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਸਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਲੜਨ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਸੌ ਗੁਣਾ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ (ਸੱਲੱਲਾਹ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਾਮ) ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਰਨੈਲ ਜਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ...ਕੋਈ ਨਹੀਂ...ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਿਮ ਯੋਧੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਸੀ!' ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਮੈਂ...ਉਮ...ਮੈਂ...ਮੈਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਆਲਤਾ ਦਿਖਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'

ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

‘ਹਮਮ। ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ
ਦਾਰਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਸੀ? ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦਾ, ਅਰਸ਼ ਅਸ਼ਿਆਨੀ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਅਕਬਰ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧੜਾ ਹੈ ਜੋ ਅਕਬਰ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਓਹ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖੋਗੇ! ਉਹ ਉਸ ਸਾਂਝੇ ਧਾਗੇ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸਦੇ ਅਖੌਤੀ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕਜੁੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਏਕਤਾ ਵਾਲੇ ਧਾਗੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਈਬਲ, ਜ਼ੇਂਦ ਅਵੇਸਤਾ ਫਾਰਸੀਆਂ ਨਾਲ, ਤਾਲਮੂਦ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤੀ ਚਰਚਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਦਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ - ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਸੀ? ਇਸਲਾਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ! ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤੇ ਲੋਕ ਜੇਕਰ ਉਹ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਜਜ਼ੀਆ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤੀਰਥ ਟੈਕਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਖਰਾਬ ਹੋਏ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ... ਉਸਨੇ... ਉਸਨੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ। ਅਕਬਰ! ਉਹ ਇੱਕ ਅਧਰਮੀ ਆਦਮੀ ਸੀ! ਜੇ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿਵੇਂ? ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਮਰੇ ਰੱਖਣ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਗਨੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਬੇਗਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹਿੰਦੂ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਏ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਜੇਕਰ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁੱਧ ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਯਾਦ ਰੱਖੋ: ਅਕਬਰ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦੇ ਗੱਦਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਾਮ ਹੈ!

'ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੜਪੋਤੇ, ਆਲਮਗੀਰ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾਰਾ, ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਗੁਣ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਨੇਮ, ਸੂਫੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਤਾਲਮੂਦ, ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਸਬਕ ਲੈਂਦਾ ਸੀ... ਓਏ ਰੁਕੋ! ਉਹ ਅਕਸਰ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਯੋਗੀ, ਲਾਲ ਦਾਸ, ਨੂੰ

ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਮਦ, ਕੋਈ ਮੁਸਲਿਮ ਫਕੀਰ। ਅਤੇ ਉਹ ਜਿਹਾਦ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਦਾ ਸੀ - ਕਿ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਹਾਦ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਜਜ਼ੀਆ ਬੁਰਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਲੇਮਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਿੰਤਤ ਸਨ। ਜੇ ਇਹ ਆਦਮੀ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਘਾਤਕ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਉਹ ਸਹੀ ਸਨ, ਹੈ ਨਾ? ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ... ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਸਹੀ ਸਨ!' ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ।

ਮੈਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜਵਾਬ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਜਾਰੀ
ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰੇਗਾ।

'ਪਰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਕੜ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਕੋਨਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਉਸਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਅੱਠ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਜੀਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਪਤਨੀ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਕਬਰੇ ਵਿੱਚ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਪਲ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ, ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਜਾ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਰਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਮੂਰਖਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਖ਼ਬਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਮੁਰਾਦ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ - ਉਹ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਦੇਣਗੇ। ਮੁਰਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ। ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਕੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਲਹਿਰ ਮੁੜਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਰਾਜਨੇਤਾ ਹੈ!

'ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਦਾਰਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਲਮਗੀਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੱਜਣਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੰਧੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਵਧਾਨ ਸੀ, ਉਹ ਆਗਰਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰੱਖਦੇ ਹੀ ਘਾਤਕ ਤਾਤਾਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਿੱਚ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗਣਗੇ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਦਾਰਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਗਰਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੀ ਦਾਰਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਾਰਾ ਵਿਰੁੱਧ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁਰਾਦ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਮੁਰਾਦ, ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ, ਦਾਰਾ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ, ਮੁਰਾਦ ਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ, ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਫੜਨਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪੈਕ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੁਰਾਦ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਜ਼ੀ, ਇੱਕ ਜੱਜ, ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਦੁਆਰਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ।

'ਆਪਣੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾਰਾ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ, ਸਿੰਧ, ਕੱਛ ਅਤੇ ਸਿਮਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੰਮਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਲੇਮਾਂ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਵਰਜਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ।

'ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖੁਦ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਰ ਗਲੀ ਅਤੇ ਨਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪਰੇਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ - ਇਹ ਉਸ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਭਟਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਕਬਰ ਦੀ ਘਟੀਆ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਆਖਰੀ ਫਲ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ, ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ੁਜਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਬਾਇਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।'

‘ਪਰ ਕੀ ਦਾਰਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?’

'ਆਹ? ਉਹ ਇਸਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਦਾਰਾ ਜੰਗ, ਚਲਾਕੀ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬੁੱਢਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿਨ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ - ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਰਨ ਜੋ ਵੀ ਹੋਣ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਪੱਖ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਬਦਲਦੇ ਹਨ।'

ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਗਰਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੈਦ ਕਰਕੇ, ਮੁਹੀਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਆਲਮਗੀਰ ਗਾਜ਼ੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ: ਉਹ ਹੁਣ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਸਨ: ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਰਾਦ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਦਾਰਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਜਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਉਣ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਇਜ਼ਤਾ, ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਤਾਜ ਪਹਿਨਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਗਰਾ
ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਆਗਰਾ ਦੀ ਦੌਲਤ, ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਿੱਲੀ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਨੀ ਪਈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣਾ ਪਿਆ - ਇਹ ਆਖਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਲਾਨਿਆ।

ਪਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ, ਮਨਸਬਦਾਰਾਂ, ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਡਿਪਲੋਮੈਟਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੁਸਲਿਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੇ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਤਾਜ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਸੀ
- ਡਿਪਲੋਮੈਟ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣਗੇ।

ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਤਲ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਇੱਕ ਟਾਲਣਯੋਗ ਜੋਖਮ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ? ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੀ। ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਚੁੱਕੀ ਸਹੁੰ ਤੋੜੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੀਆਂ ਸੁਧਰੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਹੁੰ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮਕਰ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤਿਉਹਾਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਯਮੁਨਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੱਕ ਪੈਦਲ ਚੱਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਛੜੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ

ਕੀਤੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਜਿਸਨੇ ਕਦੇ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਫਿਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਸਾਲ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜਨਮਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ
- ਯਾਨੀ ਅੱਠ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਮਾਗਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਮਾਗਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਪੰਜਾਹਵਾਂ ਜਨਮਦਿਨ ਸੀ। ਸੋਨਾ, ਹੀਰੇ, ਮੋਤੀ, ਰੂਬੀ, ਚਾਂਦੀ, ਰੇਸ਼ਮ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ... ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਅਕਲਪਿਤ ਦੌਲਤ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਹੱਲ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਗਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਆਗਰਾ ਲਿਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਚਕਾਚੌਂਧ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਅਸਾਧਾਰਨ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਫੈਲ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਉਸਦੀ ਪਰਜਾ, ਦਰਬਾਰੀਆਂ, ਰਈਸਾਂ, ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਰਾਟਾਂ ਦੇ ਡਰ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਰਾਜ ਦੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ 1,400 ਜੁੜਵਾਂ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਨੂੰ - ਇਸਦੇ ਸਜਾਵਟ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਸਮੇਤ - ਆਗਰਾ ਆਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਜ਼ਨਾਨਾ ਦਾ ਆਕਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਹੱਦ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੂਚਕ ਸੀ।

ਇਸ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ - ਇਹ ਇੱਕ ਮੋਬਾਈਲ ਪੂੰਜੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਸਿੱਖ ਸਕਿਆ ਕਿ ਦੋ ਸਮੂਹ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਡਵਾਂਸ ਪਾਰਟੀ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਕੈਂਪਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੂਜਾ ਸਮੂਹ ਆਗਰਾ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਕੈਂਪਿੰਗ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਕੈਂਪਿੰਗ ਸਾਈਟ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੇਰੀ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਤਾਲਮੇਲ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਰਸ਼ ਅਸਿਆਨੀ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਨਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ - ਇੱਕ ਸੌ ਹਾਥੀ, ਪੰਜ ਸੌ ਊਠ, ਚਾਰ ਸੌ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੌ ਪਾਲਕੀ-ਢੋਈਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜ ਸੌ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀ ਇਸ ਟੁਕੜੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੌ ਸਫਾਈ ਸੇਵਕ ਜ਼ਨਾਨਿਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਸੜਕ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜ ਸੌ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਡੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੌ ਪਾਣੀ ਢੋਣ ਵਾਲੇ, ਪੰਜਾਹ ਤਰਖਾਣ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਸ਼ਾਲ ਫੜਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਹ ਚਮੜੇ ਦੇ ਕਾਮੇ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 150 ਸਫ਼ਾਈ ਸੇਵਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸਹੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਵਜੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ, ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਊਠ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਮੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਗਰਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹਾਈਵੇਅ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਤੰਬੂ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪਲਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਕੈਂਪਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਸਖ਼ਤ ਗਰੇਡਿੰਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ: ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਆਮ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਚੱਕਰ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਮਨਪਸੰਦ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਤੰਬੂ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਪੈਟਰਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਔਰਤਾਂ ਕੋਲ ਦਸ ਗਜ਼ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਛੇ ਗਜ਼ ਚੌੜੇ ਤੰਬੂ ਸਨ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਢਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਕੱਪੜਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਬੇਗਮ ਦੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਤਿੰਨ ਇੰਚ ਮੋਟੀ, ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕਾਰਪੇਟ ਨਾਲ ਢਕੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ - ਕੋਈ ਵੀ ਮਰਦ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ, ਪਾਲਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹਰ ਦੂਜੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸੜਕ 'ਤੇ ਰੱਖਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਾਜ਼ਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਰਕ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਖੁਸਰਿਆਂ- ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੇ ਭਟਕਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋੜੇ ਮਾਰੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਚਮੜੀ ਫਟ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਢੁਕਵੀਂ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੱਥਾਂ ਜਾਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕੱਟਣਾ।

ਸਾਨੂੰ ਆਗਰਾ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਆਕਾਰ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇਗਾ,
ਰਫ਼ਤਾਰ ਓਨੀ ਹੀ ਧੀਮੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਆਗਰਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੇਰਾ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਗਰਾ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਗਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਵਾਲਾ ਘਰ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਪਾਠ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਨਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਉਹ ਹਰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇੰਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭੇਦ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਬਗਾਵਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ - ਲਗਭਗ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ - ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗ ਕਿੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪਤਾ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਂਕਣ, ਵੱਡੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਇੱਕ ਸਥਾਨ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਾਠੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਆਗੂ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਿਵਾ ਸੀ, ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚੁਣੌਤੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾ ਇੱਕ ਡਰਪੋਕ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਚਲਾਕ

ਰਣਨੀਤੀਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦਾ ਗਾਰਡ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤੂਫਾਨ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਉਹ ਰਣਨੀਤਕ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਲੰਘਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਝਪਟਦਾ ਸੀ, ਉਲਝਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਜਥਾ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

'ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਨਾਮ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਕੋਂਕਣ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟਣਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਸਾਮਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੂਰਤ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਸਮੁੰਦਰੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ ਸਨ।'

ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਬੀਜਾਪੁਰ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਖੂੰਖਾਰ ਜਰਨੈਲ ਅਫਜ਼ਲ ਖਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਅਫਜ਼ਲ ਖਾਨ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਿਲੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਯੋਧੇ ਦੇ ਦੈਂਤ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪੰਜੇ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੇ ਅਫਜ਼ਲ ਖਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਬਚਿਆ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਿਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਿਵ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ 'ਜੀ' ਪਿਛੇਤਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਯੋਗ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਕਠੋਰ ਅਨੁਭਵੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਰਣਨੀਤੀਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਬਰ ਤੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਜਪੁਤਾਨਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਰਨੈਲ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਬਰ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਉਸਨੇ ਕਈ ਨਿਰਣਾਇਕ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਪੱਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੁਸਲਿਮ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ, ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ-ਕਲਾ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਕੂਟਨੀਤੀ ਅਤੇ ਚਲਾਕ ਜੰਗੀ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸੀ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਤਖਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅੰਤਮ ਜਿੱਤ ਦਾ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ? ਜਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਝਦਾਰੀ ਸੀ - ਜਾਂ ਡਰ - ਕਿ ਜੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿੱਧ ਦੇਵੇਗਾ? ਜਵਾਬ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਸੀ।

ਦੱਖਣ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਬੀਜਾਪੁਰ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਆਦਿਲ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਾਲਾਨਾ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਨਾਲ ਲੁਭਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਬੰਦਰਗਾਹ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸਮਰਥਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਇਸ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਫੌਜ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣਗੇ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਛੋਟੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਸੱਦੇ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਅਸਲ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਚਲਾਕੀ ਭਰਿਆ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ: 'ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜੈ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਹੈ। ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਾਂ ਜੋ ਉਸ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਕੌਣ ਹੈ? ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਹਾੜੀ ਡਾਕੂ। ਉਸ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਸਾਂਝੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਬੱਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਡਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸੈਨਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਤਮਾਜੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਸੌਦਾ
ਵੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘੋੜੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਤਮਾਜੀ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਰਨੈਲ, ਕਾਹਰਕੋਲੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਰਕਮਾਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਲੜਾਈ ਭਿਆਨਕ ਸੀ ਤਾਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਗਈਆਂ। ਲੜਾਈ ਪੁਰੰਧਰ ਨਾਮਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਈ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਕੋਨੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਕੋਲ ਜੰਗਬੰਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੋਧੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਜੰਗਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਨੂੰ ਦੱਖਣ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਗਰਾ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਨੂੰ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਫਿਰ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ।

ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਚੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਉਹੀ ਬਹਾਨਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੇਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਕਤਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਆਗਰਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਚੂਹਾ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ

ਵਿਛਾਏ ਗਏ ਹਰ ਜਾਲ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਰਵਉੱਚ ਰਣਨੀਤੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਭਰਿਆ ਸੀ। ਦਰਬਾਰੀ, ਮਨਸਬਦਾਰ, ਸੂਬੇਦਾਰ, ਮੰਤਰੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚੁਣੌਤੀ ਰਹਿਤ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। 'ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਦਾਰਾ, ਮੁਰਾਦ ਅਤੇ ਸ਼ੁਜਾ ਲਈ...ਹਾਹ! ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਇੰਨੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ!' ਇਹ ਆਮ ਇਨਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦਾ ਸੀ। ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੀ ਤਰਫੋਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹਰ ਕਿਸੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ 'ਜੀ' ਪਿਛੇਤਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ 'ਸ਼ਿਵ' ਸੀ। ਹਰ ਰੋਜ਼, ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਨਾਮ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਜੋ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਯੂਸਫ਼ਜ਼ਈ ਅਤੇ ਅਫਰੀਦੀਆਂ ਨੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਸੀ - ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਿਵ, ਜੋ ਕਿ ਚੁਸਤ ਪਹਾੜੀ ਚੂਹਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਹਾੜੀ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਕਮਾਂਡ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਦੋਸ਼ ਬਾਗੀਆਂ 'ਤੇ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸ਼ਿਵ ਘਾਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਸੀ - ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁਣ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਕਾਤਲ ਕਹੇ ਜਾਣ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਮਰ ਰਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸ ਸਾਲ ਗਰਮੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਸਨ। ਜਾਂ ਆਗਰਾ ਦੀ ਗਰਮੀਆਂ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਿਆਨਕ ਸਨ? ਸਾਡੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ 'ਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਉੱਠੇ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਸੌਣਾ ਪਿਆ। ਮਹਿਲ ਅਤੇ ਜ਼ਨਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਣਯੋਗ ਸੀ। ਕੰਚਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੌਕਰ ਖੁਸ਼ਖੁਸ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚਟਾਈਆਂ ਲਟਕਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਖੁਸ਼ਖੁਸ ਰੀਡਜ਼ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਜ਼ ਚੌੜਾ ਪੱਖਾ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਬੀਮ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਾਰੂ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਰਾਹਤ ਜੋ ਖੁਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਆਗਰਾ ਕਦੇ ਸੁੱਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਉਸ ਬੇਰਹਿਮ ਗਰਮੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮਾਨਸੂਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਨੂੰ ਖੁੰਝਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੇਗਮਾਂ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਭਿੱਜ ਗਈਆਂ, ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੁਰਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਨਾਲੋਂ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਯਮੁਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਨਮੋਹਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਲਦੀ ਭਰ ਗਈ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਮੀਂਹ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਿਆ।

ਮੀਂਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ, ਅਣਕਿਆਸੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ, ਜਿਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲਿਆ: ਪਹਾੜੀ ਚੂਹਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੂਹਾ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੇਜ਼ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਗਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਨ। ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ, ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਫੜੇ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਾਜ਼ ਵਰਗੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਵੱਖਰੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

"ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁਣ ਚਿੰਤਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਬਦਕਿਸਮਤ ਪਹਾੜੀ ਚੂਹਾ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਖੱਡ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਲਮਗੀਰ ਦਾ ਪੂਰੇ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਤਾਜ ਹੇਠ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ," ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਜਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਮੈਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਜੂਨੀਅਰ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਵਜੋਂ ਤਰੱਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਖਾਲੀ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਬਿਤਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵਧੇਰੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਮੀਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਨਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਉਜਾੜ ਅਤੇ ਮੌਸਮ-ਭਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਇਕੱਲੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਆਗਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕਵਾਇਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤਬਦੀਲੀ ਇਸਲਾਮੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਢਿੱਲੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਲਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਿਹਰਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਥੇ-ਉੱਥੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੰਦਗੀ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਬਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੰਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਚੱਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ, ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਤਨਖਾਹਾਂ, ਸੋਨਾ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਲੁਭਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਜ਼ਿੱਦੀ ਹਿੰਦੂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਾਦਲੇ

ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਤੀਰਥ ਟੈਕਸ ਲਗਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਮੀਰ ਲਾ ਹੁਰੀ ਅਤੇ ਮੁਹੀਬ ਅਲੀ ਸਿੰਧੀ ਨੂੰ ਅਫਸਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਅਹੁਦੇ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਯਤਨ ਅੱਧੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਢਿੱਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਢਿੱਲ ਅਤੇ ਸੁਸਤੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਨ ਵਾਲੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮੀਕਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ - ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਾਨੂੰਨ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਹੁਕਮ ਜੋ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ 'ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸੀ। ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਤਾਬ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਆਇਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਟੀਚਿਆਂ ਦੀ ਅਚੱਲ ਸਮਝ ਸੀ ਜੋ ਕੁਰਾਨ ਨੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਲਈ ਪਾਲਣ ਲਈ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਸਨ। ਹਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਟੀਚਾ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦਰਅਸਲ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣ ਦੀ ਵੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਗੱਦਾਰ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਪਰਾਧ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਨਾਗਰਿਕ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਸੀ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਜਿਹਾਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਹਾਦ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ਿਰ ਰਾਜਾਂ, ਦਾਰ ਉਲ ਹਰਬ - ਨੂੰ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ, ਦਾਰ ਉਲ ਇਸਲਾਮ - ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਛੇੜ ਕੇ। ਜੇਕਰ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਕਾਫ਼ਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹਾਦ ਇੱਕ ਸਦੀਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਾਫ਼ਿਰ ਰਾਜ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤਮ ਟੀਚਾ ਸਾਰੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਮਹਾਨ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਊਰਜਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਈਆਂ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਜਦੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੁਸ਼ੱਰਫਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮਿਲੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੋ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰੋ, ਅਤੇ ਹਰ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੋ; ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਤੋਬਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਸਤਾ ਖੋਲ੍ਹੋ: ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਬਹੁਤ ਦਿਆਲੂ ਹੈ।' (ਕੁਰਾਨ, 9.5.6) ਅਤੇ ਅੱਗੇ, 'ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ, ਜੇਕਰ ਹੁਣ ਉਹ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ

ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ; ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਲੜਦੇ ਰਹੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੰਗਾਮਾ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਰੁਕ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਕਰਦੇ ਹਨ' (ਕੁਰਾਨ, 8.38-39)।

ਇੱਕ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਕੋਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਸਨੂੰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਅਸਥਾਈ ਰਾਹਤ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਮੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਉਹੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਨਾਗਰਿਕ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਜ਼ੀਆ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਟੈਕਸ ਜੋ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਜਜ਼ੀਆ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਮਰ ਤੋਂ ਝੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਖ਼ਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਨੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਸੀ: 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜੋ ਜੋ ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ... ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਜਜ਼ੀਆ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਦਾ ਨਾ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕਰਨ' (ਕੁਰਾਨ, 9.29)। ਜਜ਼ੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਟੈਕਸ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਟੈਕਸ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਰਨੈਲ, ਯੋਧਾ ਜਾਂ ਘੋੜਸਵਾਰ ਵਜੋਂ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਉਸਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਪਹਿਨਣ ਜਾਂ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ, ਨਵੇਂ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਥੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਖਾਖ' ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਖੰਘਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਮੀ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਥੁੱਕਣ ਅਤੇ ਥੁੱਕ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਬੇਅਰਾਮੀ ਜਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿਖਾਏ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਸਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ - ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਖ਼ਤ ਉਪਾਅ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਟੈਕਸ ਅਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਜੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇੱਕ ਫਾਰਮਾਨ, ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਫਾਰਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ

ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿਕਰੀ ਟੈਕਸ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ 2.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਆਪਣੇ ਜਨਮਦਿਨ ਦੇ ਜਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਫਾਰਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਕਰੀ ਟੈਕਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਛੋਟ ਮਿਲੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹਿੰਦੂ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹੀ ਦਰ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੋਂ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫਾਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ - ਮੁੱਖ ਲੇਖਾਕਾਰ (ਪੇਸ਼ਕਰ) ਅਤੇ ਲੇਖਾਕਾਰ (ਦੀਵਾਨੀਅਨ) ਦੇ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਟੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਅੱਠ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਪਾਅ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਨਾ ਸਮਾਂ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ? ਉਸਨੇ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?'

‘ਉਸਨੇ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਹਮ? ਕਿਉਂ? ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ?’ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਵਾਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮ ਖਾਲੀ ਘੂਰ ਮਾਰੀ। ਉਸਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਜਾਣਨ ਲਈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਸੂਝ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਕਸਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜ਼ਿਆ-ਉਦ-ਦੀਨ ਬਰਾਨੀ ਨੇ ਕੀ ਲਿਖਿਆ? ਨਹੀਂ? ਉਸਨੇ ਚਾਰ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਇਲਤਾਮੁਸ਼, ਸਾਡੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਸਵੈ-ਉਸੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ। ਇਲਤਾਮੁਸ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਜਿੰਨੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਚੰਬਲ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਝਾਂਸੀ ਸੀ। ਗਵਾਲੀਅਰ ਅਤੇ ਨਾਵਰ ਪਰਿਹਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਸਨ। ਚੌਹਾਨ ਰਣਥੰਭੋਰ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜਪੁਤਾਨਾ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਭਿਆਨਕ ਜਲੋਰ। ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਯਾਦਵਾਂ ਕੋਲ ਅਲਵਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਆਪਣੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਯਾਨਾ, ਥਾਂਗੀਰ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ!

'ਉਲੇਮਾਵਾਂ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਇਲਤਾਮੁਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ: ਤੁਸੀਂ ਕਾਫ਼ਿਰ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਹਾਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੜ ਰਹੇ? ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ਿਰਾਂ 'ਤੇ ਜਜ਼ੀਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਰਹੇ? ਤੁਸੀਂ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਸਾਮਰਾਜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਰਹੇ? ਉਹ ਸਹੀ ਸਨ; ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਅੱਜ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਪਲੇਟ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਅਣਦੇਖੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੂਣ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸਾਲ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਨਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਵਿਚਕਾਰ ਚੋਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਬਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ? ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਮਰਾਜ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੱਖਣ ਦਾ ਪਹਾੜੀ ਚੂਹਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜ ਸਾਡੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉੱਥੇ ਤਾਇਨਾਤ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਸਾਡੀ ਹੈ।'

‘ਪਰ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਜੈ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ?’ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਟੋਕਿਆ।

'ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਹਨ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਿਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਸਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਖਿਤਾਬ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ, ਉਸਨੂੰ ਦੱਖਣ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਪਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਨੂੰ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਰਗੇ ਹਰ ਕੋਈ ਜੰਗੀ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੁਨਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਚਣ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਲਾ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਫੌਜ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਤੋਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨਗੇ?

‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਸੋਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਤੱਕ, ਥਾਨੇਸਰ ਤੋਂ ਗੋਲਕੋਂਡਾ ਤੱਕ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ... ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਪਤਾ... ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦਾਂ ਅਤੇ ਮੀਨਾਰ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਮਾਣ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਛੂਹਣਗੇ। ਮੁਸ਼ਰਿਕਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਪੂਜਕ ਹਨ, ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੌੜੀਆਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਦਿਆਲੂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਦਲ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ,' ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਭਰੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਮੈਂ ਨਵੇਂ ਫਾਰਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਨਤੀਜੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਨਾਨਾ, ਦਰਅਸਲ, ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨਾਲ ਓਨਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਿਤਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੋਰ ਬੇਗਮਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਅਕਸਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਛੇੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ - ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ - ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਹਨ। ਉਹ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬਦਲਾਅ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋਖਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿਨਾਂ ਲਈ, ਕਈ ਵਾਰ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਬੋਰੀਅਤ ਅਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਮਨੋਰੰਜਨ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਕਸਰ ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਆਮ ਤੌਰ

'ਤੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਨਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਬਿਹਤਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ, ਸ਼ਬਾਨਾ ਦੀ ਰਹਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਘੋੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੁਰੰਤ ਸੁਣ ਲਈ।

ਹਰ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਿਸਨੇ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗੁਆਂਢੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਰਿਆ ਰਾਜਾ ਖੁਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਫਾਇਦਾ ਸੀ: ਉਪਜਾਊ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ ਕਦੇ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਗਏ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਿਲਾਸਤਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਦਿੱਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਾਰਾ ਖੇਤਰ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ, ਬਰਬਾਦ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਬੇਆਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਅਮੀਰ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਢਹਿ- ਢੇਰੀ ਹੋਏ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਨ - ਇਹ ਅਮੀਰ ਬਦਚਲਣੀ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੰਮਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਅਦਾਲਤੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਖਤਰਨਾਕ ਖੇਡਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸਨ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇਸਦੇ ਬਾਹਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੱਕ। ਇਸ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਤੁਬ ਮੀਨਾਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗਲੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕੁਝ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਜੋ ਘੋੜਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਇੱਕ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਜਾਨਵਰ ਜੋ ਲੜਾਈ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਬੀ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਅਚਾਨਕ ਅਰਬੀ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਿਆ... ਲੜਾਈ-ਸਿੱਖਿਅਤ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਜੋ ਕੱਚੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ

ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਿਰਫ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸਖ਼ਤ, ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਾਤਕ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਕਈ, ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬਿਤਾਏ ਸਨ ਜਿਸਦੀ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੀ ਯਾਦ ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ੇਨਾ ਸੇਵਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੇ ਵਧੀਆ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਹਿੱਲਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ ਢਿੱਲੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਡਿੱਗਣ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਘੋੜੇ ਨੇ ਗਤੀ ਫੜੀ, ਮੈਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਰੋਮਾਂਚਕ ਭੀੜ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ।

ਅਮੀਰ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਦੋ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ ਸੀ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦੂਤ ਸੀ ਜੋ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਸੀਮਾ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਜ਼ਨਾਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਮਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸਕਰਟ ਅਤੇ ਬਲਾਊਜ਼ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ। ਉਹ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਮੁਸਲਿਮ ਵਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਰਦਾਨਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਈ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ, ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਰੋਕੀਆਂ। ਆਹ! ਉਸਦਾ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਚੌੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਚੌੜੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਲਾਲ ਲਾਲ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ, ਇੱਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤੀ ਬੱਦਲਵਾਈ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁੱਜ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਟੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਕੰਬ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਲਿਆ। ਡਰ? ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਮੁੜੀ ਅਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਭੱਜ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਕਮਰ 'ਤੇ ਬੱਚਾ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ।

ਮੈਂ ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ।

'ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?'

ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੀ ਔਰਤ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ, ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਜੋ ਭੱਜ ਗਈ ਸੀ।

'ਮੈਂ ਇੱਕ...ਹਿਜੜਾ...' ਮੈਂ ਹੜਬੜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।

"ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ! ਤੂੰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ?" ਉਸਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕਵਚਨ ਵਿੱਚ, ਕਠੋਰ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ।

"ਮੈਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ।"

‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਓ।’ ਉਸਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਤੁਰੰਤ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਾਲ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਕਿ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਾਹਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੀ ਖਾਸ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਵਚਨ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਠੰਡਾ ਸ਼ਰਬਤ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

‘ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਇਕੱਲੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ,’ ਉਸਨੇ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਆਈ ਸੀ। ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇ ਉਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੀ। ਨਹੀਂ! ਜੇ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੀ? ਉਹ ਸਾਰੇ ਅਣਗਿਣਤ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ... ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਝਟਕੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਰੋ ਨਹੀਂ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਈ... ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਹਾਂ।

~

ਉਸ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬੰਗਲੌਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇੱਟਾਂ, ਹੈ ਨਾ? ਮੇਰੇ ਨਾਵਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਰੋਤ ਮਾਮੂਲੀ ਜਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਮੇਰੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ, ਮੇਰਾ ਨਾਵਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅਣ-ਜੁੜੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ- ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ
ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬ੍ਰੇਕ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੰਗਲੌਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਜੋ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਆਮਿਰ ਅਜੇ ਠੰਢਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਧੱਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੁਭਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ... ਛੇ... ਠੀਕ ਹੈ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਬੰਗਲੌਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਆਈ। ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ - ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ

ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਗਲ, ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ... ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ... ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਧਨਾਂ ਲਈ ਮਾਮੂਲੀ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ... ਅਤੇ ਹੁਣ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਜੋ ਬੰਧਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ... ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ... ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਮੇਰੇ ਚਾਹੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ।

ਮੇਰੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਫਰਸ਼ ਪੂੰਝਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਠੀਕ ਹੈ? ਪਤੀ? ਬੱਚੇ? ਕਿੰਨੇ? ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਕੀਤੀ।

'ਮੈਨੂੰ ਅਮੀਨਾ ਬਾਨੋ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ? ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ?'

'ਓਹ? ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਬਣਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਕਰਿਆਨੇ... ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ। ਸ਼ਿਫਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਅਮੀਨਾ ਬਾਨੋ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ; ਉਸਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਸ ਫਲੈਟ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਤਾਲਾ ਲਗਾ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।'

ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾਈਆਂ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਈਆਂ ਪਰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਰਹੀ।

'ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸੋ।'

'ਮੈਂ...ਮੈਂ...ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ,' ਉਹ ਹੜਬੜਾ ਕੇ ਬੋਲੀ।

'ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸੋ।'

'ਮੈਂ...ਮੈਨੂੰ...ਨਹੀਂ ਪਤਾ...'

'ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸੋ।'

'ਠੀਕ ਹੈ...ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਦੱਸਾਂਗੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਹੁੰ ਖਾਓਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸੋਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ...ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ...' ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਾਂਗਾ।'

'ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਇੱਕ ਉਰਦੂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਇੱਕ ਦੁਕਾਨ ਵਿੱਚ ਫਲ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।'

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਔਰਤ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੁਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵੈਕਿਊਮ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਆਖਰੀ ਹਥਿਆਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਆ ਕਾਨੂੰਨ ਹਰ ਮੁਸਲਿਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਲੈਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਜਿਸਦੀ ਹਰ ਮੁਸਲਿਮ ਆਦਮੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਦਾਅ 'ਤੇ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੱਲੇਸ਼ਵਰਮ ਦੇ ਇਸ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਦੇਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ... ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਕੰਪਲੈਕਸ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਮ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਹਿੰਦੂ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਰੂੜੀਵਾਦੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਡਿਗਰੀਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਪਿਛੋਕੜ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ ਕਿ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ।

ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਅਤੇ ਬਾਂਸ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

'ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ...ਦੂਜੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ...'

ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮੰਗਿਆ... ਕੀ? ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹੇਗਾ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਨੰਬਰ ਡਾਇਲ ਕੀਤਾ।

'ਅਮੀਰ...'

'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ।'

'ਤੁਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ?'

ਚੁੱਪ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਲਈ ਝਿਜਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

'ਤੁਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ?'

'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।'

ਇਸਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ? ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ? ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਦੋ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਸੀ? ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ? ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਲੱਭਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਲਿੱਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ।

~

ਮੈਂ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਕੁੜੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਦੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਜੌਹਰ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੜੀ ਗਈ ਸੀ? ਜੇ ਅਜਿਹਾ

ਸੀ, ਤਾਂ... ਮਾਂ ਵੀ ਫੜੀ ਗਈ ਸੀ? ਅਤੇ ਭੈਣ? ਦਾਦੀ? ਹੁਣ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ, ਸਵੈ-ਤਸੱਲੀ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਜੋ ਮੈਂ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਮੌਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਢਹਿ ਗਈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਕਿਵੇਂ? ਮੈਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੇ ਉਸਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਇਆ ਦਿਖਾਈ, ਤਾਂ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਵੀ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭੁੱਖੇ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ ਅਤੇ ਸਟੋਰ ਕੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾਉਂਦਾ। ਕੀ ਮੈਂ ਇੰਨਾ ਭੋਲਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਇਹ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਜੌਹਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਈਆਂ ਸਨ? ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ ਕਿ... ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ... ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੁਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਦੁੱਖ, ਇਸ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਘੱਟ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਘੱਟ ਬੋਲਿਆ। ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਈ, ਰਾਤ ਠਹਿਰੀ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਗੁਲਾਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲੀ ਗੁਲਾਮ ਸੀ; ਮੈਂ ਸਵੈ-ਇੱਛਤ ਦਮਨ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਿਯਮ।

ਦੋ ਤਸੀਹੇ ਭਰੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। 'ਇਹ ਲੈ ਜਾਓ।' ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਹਥੇਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਲਟਕਦਾ ਰੱਖਿਆ। 'ਅਤੇ ਇੱਕ ਘੋੜਾ ਲੈ ਜਾਓ, ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਕੋਲ ਜਲਦੀ ਜਾਓ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦਿਓ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਨਿਆ ਸੀ। ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਬਣਵਾ ਸਕਾਂ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ?' ਮੈਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। 'ਉਸਨੇ ਸਵੈ- ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੇ ਕੱਦ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਜੌਹਰੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਜੌਹਰੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?' ਮੈਂ ਫਿਰ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਾਹਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਭਰੋਸਾ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਿਖਾਰਾਂਗਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਿਆਰ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ, ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਸੀ।

ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ, ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ। ਉਸਨੇ ਪੈਂਡੈਂਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਓਹ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਵਾਪਸ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ? ਇਹ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਸਾਹਿਬਾ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਨਿਮਰ ਤੋਹਫ਼ਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰੇ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ।' ਉਸਦੇ ਲਹਿਜੇ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਬੇਗਮ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਪੈਂਡੈਂਟ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਜਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਹੀ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ! ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਸਾਡੀ ਗੁਲਾਮ ਤਬੱਸੁਮ, ਤੁਹਾਡੀ ਪਤਨੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਤੀਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਉਸਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਥੇ ਲਿਆਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ। ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਵਜੋਂ ਰਹੇਗੀ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਯਾਦ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਆਈ ਸੀ? ਉਹ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਆਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਔਰਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਭੱਜ ਗਈ ਅਤੇ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਲ ਸਾਹਿਬਾ ਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਡਰ ਨਾਲ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੋ ਦਿਨ ਰਹੀ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸਭ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਇੱਥੇ ਇੰਨੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਔਰਤਾਂ ਹਨ - ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ? ਖੈਰ, ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਡਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਇੱਕ ਹਿਜੜੇ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ, ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, "ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਮੈਨੂੰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ!" ਪਰ ਉਸਦੀ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਅਲਾਰਮ ਵਜਾਇਆ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ, ਕਈ ਲੋਕ ਉੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਤਬੱਸੁਮ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਨਿਗਲਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਮੰਦਭਾਗੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ।

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?'

‘ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਂਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕੋ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਆਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਤਬੱਸੁਮ ਕੁਝ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।

ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਲਮ ਵੱਲ ਬੇਕਾਰ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਆਚੀਆਂ ਗਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਕਤਾਰਾਂ ਦੇਖੀਆਂ, ਜੋ ਤਾਜ਼ੀ ਹਰੇ ਘਾਹ ਦੇ ਢੇਰ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਲਈ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਟਾਕ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਚਾਰੇ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਸ ਲਈ ਮੋਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਲਈ। ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਇੱਕ ਵੱਛੇ ਦਾ ਵੀ ਇੰਨਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ... ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਲਕੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਫੁੱਟ ਦੂਰ ਰੁਕ ਗਈ, ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਅਸਫਲ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਕਾਲੇ ਭਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਦਾਸ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਸਵਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਦਰਦਨਾਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਵਿਖੇ ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਵੀ ਸਕਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਨੱਕ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਵਰਤਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ।'

ਮੈਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਿਆ ਪਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੱਥਰੀਲਾ ਸੀ। ਭਾਵਹੀਣ। ਭਾਵੁਕ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਕੋਈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

"ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਛੁਰਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੜ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ?" ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪੁੱਛਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਥੱਪੜ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਮੇਰਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਉਂ। ਇੱਕ ਛੁਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਅਟੱਲ ਹੁੰਦੀ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਛੁਰਾ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਲਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਾ ਫੜੇ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਬਿਹਤਰ ਸੀ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋਵੇਗੀ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਫੜਨ ਦਿੱਤਾ? ਉਦੋਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਛੁਰੇ ਨੂੰ

ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂ? ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ... ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਦੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਘਾਟ ਸੀ? ਇਹ ਹੁਣ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਘਿਣਾਉਣਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪਿਆਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਕੀ ਇਹ ਉਮੀਦ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਝਲਕ ਸੀ ਜੋ ਕਿਤੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਸੀ? ਬੇਸ਼ੱਕ, ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਲੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ
ਮੇਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ... ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ... ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਈ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਯਾਦ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਇੱਥੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ? ਮੈਂ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਅੱਗ ਸੀ... ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ, ਬਲਦੀ ਅੱਗ। ਸੱਸ, ਭਾਬੀ, ਤੇਰੀ ਦਾਦੀ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ "ਹਰ ਹਰ ਮਹਾਦੇਵ" ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਚਿਤਾ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਈਆਂ। ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਈਆਂ, "ਹਰ ਹਰ" ਦੀ ਆਵਾਜ਼... ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਨੂੰਹ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੱਸ ਦੇ ਪੱਲੂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹੀ... ਝਿਜਕ... ਕੀ ਮੌਤ ਤੁਰੰਤ ਆਵੇਗੀ ਜਾਂ ਅੱਗ ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਦਰਦ ਦੇਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦਲੇਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਭੱਜਿਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜੌਹਰ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚਿਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਭੜਕਦੀਆਂ ਅੱਗਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛਾਲ ਮਾਰਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮੈਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਨੂੰਨ ਨਾਲ ਛਾਲ ਮਾਰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਠੋਕਰ ਖਾਧੀ, ਬਹਾਦਰ ਮੌਤ ਵੱਲ ਉਸ ਸਮੂਹਿਕ ਮਾਰਚ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸ ਗਈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀੜ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਅਪਵਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਪ੍ਰਿਥਵੀਰਾਜ ਚੌਹਾਨ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਸਨ... ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ, ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਵੇਖਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਕਾਇਰਤਾ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਪਲ 'ਤੇ ਡਗਮਗਾ ਗਿਆ ਸੀ... ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਛਾਲ ਮਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਲ, ਉਹ ਪਲ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਖਿਸਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਨਰਕ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੈਂ ਹਰ ਨਰਕ ਵਿੱਚੋਂ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਅੰਤਮ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅੱਗ ਦੇ ਟੋਏ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਫਿਰ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਦੇਖਿਆ। ਬਦਕਿਸਮਤ ਮਹਿਬੂਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਵਾਪਸ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣ ਲਈ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਜਾਂ ਕਦੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਾਂਗੀ।'

ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਜੌਹਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਲਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜੌਹਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਗੁਲਾਮ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਜ਼ੀਆ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਜੂਲੇ ਹੇਠ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਵਾਂਗ, ਮੈਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਤਜਰਬਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਟੋਏ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੁਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਾਂਗੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਫੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੇਰੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦੇਵੇਗਾ... ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਔਰਤਾਂ ਲੰਘੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਤੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਚੁੱਕ ਰਹੀ ਸੀ।'

'ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ, ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਡਰ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਲਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪਸੰਦੀਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਡਰ ਦਾ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਈਰਖਾ ਉਗਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਲਿਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ, ਉਹ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਆਮ ਵੇਸ਼ਵਾ ਵਾਂਗ ਖੇਡਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਸੀ। ਇੱਕ ਰਾਜ ਦੀ ਸਾਬਕਾ ਤਾਜ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਮਾਣ ਘਟਾਇਆ ਨਹੀਂ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੋ ਵੀ ਹੋਣ... ਸਸਤੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਕੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਕੰਬਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਜਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਉਸਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ।

'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਪਹਿਲਾ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨਸਬਦਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਮੁਸ਼ਰੀਕ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਅਜੇ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਇਬਰਾਹਿਮ ਰੱਖਿਆ।'

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਗਰਮੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਇਹ ਸੁਹਾਵਣੇ ਸਾਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਝੱਖੜ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੋਇਨੂਦੀਨ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਚਿਮਟਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦਾ ਅਮਿੱਟ ਸਬੂਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ-ਗੁਲਾਮ-ਪਿਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਛੇ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਔਰਤ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ, ਸ਼ਿਆਮਲਾ

ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਬੰਧਨ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਇਸ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਜਾਸੂਸ ਭੇਜੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣਾ ਹੀ ਪੰਜਾਹ ਕੋੜੇ ਮਾਰਨ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਦੌਰ ਜਾਂ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁੱਕੀ ਸੀ,

'ਮੈਂ... ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਹੋ?'

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਛੇ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਮੂੰਹ, ਨੱਕ ਅਤੇ ਮੱਥੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਸੀ? ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ? ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ? ਜਾਂ ਕੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੋਹਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ? ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ? ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਹਾ,

'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਗੁਲਾਮ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਿਸਮਤ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਹਾਲਤ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ।'

'ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਸੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਪਰ ਮੇਰੇ ਦੋ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਹਨ ਜੋ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।'

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਮਰੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜੀਬ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚੇਗੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਵੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੀ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਗੁਲਾਮਾਂ, ਨੌਕਰਾਂ ਜਾਂ ਕੰਚਨੀਆਂ ਦੇ। ਸਿਰਫ਼ ਮਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਬੇਗਮਾਂ - ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਹੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ - ਲਗਾਤਾਰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਾਭਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਲਾਮ ਜਾਂ ਤਾਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਹਨਾਂ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਧੀਆ ਬੁੱਧੀ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬੇਗਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਣਗੀਆਂ। ਮਨਸਬਦਾਰ ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਆਮ

ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਪਿਆਰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਧੀਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਬੱਚੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਰ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ - ਚਾਰ ਪਤਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ। ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਹੋਰ ਬੇਗਮਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ। ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਇੱਕ ਖੁਲਾਸਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਲੈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਖਾ ਸਕਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਛੋਟੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੇ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸਨ; ਤਾਂ ਵਿਭਚਾਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਪੁੱਤਰ ਸਾਡੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦੇ ਬੀਜ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਇਬਰਾਹਿਮ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਲਗਾਤਾਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਨਾਮ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ... ਵਿਸ਼ਨੂੰਸਵਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ, ਵਿਜੇਭਾਸਕਰ ਸਿੰਘ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਇਹ ਯੋਗ ਨਾਮ ਹਨ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੁਖੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਾਲਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਹੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਉਹੀ ਭਾਰੀ ਪਿਆਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜੋ... ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਹਾਂ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ...'

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਝਿਜਕੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

‘ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਮਝਣ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਾਕ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਸੀ।

'ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਸ਼ਿਆਮਲਾ, ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਦੇਖਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਵਜੋਂ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੈਂ ਅਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ

ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੱਚ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਵੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਰਹਾਂਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਲਕ ਮੈਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਮਾਲਕ ਮੈਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਆਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲੱਖਾਂ ਗੁਲਾਮ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਹੈਂ, ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ। ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਔਰਤਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਕੰਮ 'ਤੇ ਆਈ ਸੀ... ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਮਾਲਕਣ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਵਾਪਸ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਦੁਖਦਾਈ ਬੋਲਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ - ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ - ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਲਗਾਉਣਾ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਹੁਣ, ਆਪਣੇ ਤਿੰਨੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਆਓ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲੋਂ ਦੇਖਾਂਗਾ ਅਤੇ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ।'

ਉਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਈ, ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਸਾਹ ਘੁੱਟਦੀ ਹੋਈ, 'ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਅਜਨਬੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ... ਹੁਣੇ ਆਓ!'

ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਡਰ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੱਥੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਠਿਆ। ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੁਣ, ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਨ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਮੀਰ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਇੱਕ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਸਮਾਂ ਇਕੱਲੇ ਬਿਤਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਿਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ, ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਸ਼ਿਆਮਲਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਪਾਵਾਂਗੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਛੁਰਾ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਮੋਇੰਦੁਦੀਨ ਤੁਰਾਨੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਚਾਕੂ ਸਿੱਧਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ... ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦਾ ਪੇਟ ਪਾੜ ਦਿਆਂਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸਦੀ ਅੰਤੜੀ ਕੱਟ ਦਿਆਂਗਾ... ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ... ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਘੋੜਾ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ... ਇੱਕ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਉਸੇ ਖੰਜਰ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ... ਮੇਰੇ ਖੰਜਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਖਲਨਾਇਕਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਪੀਣਾ ਪਵੇਗਾ... ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ

ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੌ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਘੋੜਾ ਇੱਕ ਆਸਾਨ ਪਰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਗਲੀ ਸ਼ਾਮ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ।

‘ਓਹ! ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ ਹੋ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਖ਼ਬਰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਾਰਾਣਸੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਲਈ ਇੱਕ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ!’ ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆਇਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ: ਦੂਜੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨਿਯਮਿਤ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ, ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਨਵਾਬਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੰਦਰ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਲਈ ਪੌੜੀਆਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ ਜਿੱਥੇ ਅਚਾਨਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਰਿਕਾਰਡ ਦਿਖਾਏ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਣ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਜਾਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। 'ਅਯੁੱਧਿਆ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਦੇ ਕਾਫ਼ਿਰ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ, ਮੁਗਲ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਫਿਰਦੌਸ ਮਕਾਨੀ ਜਹੀਰੂਦੀਨ ਬਾਬਰ ਨੇ ਗਜ਼ਨਵੀਆਂ, ਗੌਰੀਆਂ, ਗੁਲਾਮ ਰਾਜਵੰਸ਼ਾਂ, ਖ਼ਲਜੀਆਂ, ਤੁਗਲਕਾਂ, ਨਿਜ਼ਾਮਸ਼ਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਤੁਬਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਰੱਖੀ ਗਈ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਘਿਣਾਉਣਾ ਪਾਪੀ ਅਕਬਰ - ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਸੜੇ! - ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ਿਰ ਮੁਸ਼ਰਿਕਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਪੁੰਨ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ! ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਸਾਮਰਾਜ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੋਣ ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਕਾਫ਼ਿਰਾਂ ਦੇ ਮੂਰਤੀ-ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਤਜਰਬਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਸ਼ਿਰਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਥੁਰਾ ਵਿਖੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰੇਗਾ।'

ਮੈਂ ਉਸ ਰਾਤ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਨਵੇਂ ਦੇਵਤੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ - ਇਹ ਦੇਵਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਥੋਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ - ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਵਤਾ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਦਲ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਅਟੱਲ ਸਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਸਥਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਿਰੰਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਅੰਤਮ ਟੀਚਾ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਉੱਤਮ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁਣ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਸਨ - ਉਹ ਰਾਜਵੰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਰਜ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਰਾਟ ਸੀ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਡਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਹਿੱਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਫੇਰੀ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਫਾਰਮਾਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਨਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਿੱਲ ਗਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚਿਆ, ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਮਿੱਧਿਆ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫਾਰਮਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਟਕੇ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਲ ਵਿਨਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਜਵਾਬ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹਰ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਸ਼ੀ - ਇਸਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਕੀ ਸੀ? ਆਹ! ਵਾਰਾਣਸੀ - ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਸਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ। ਜਦੋਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਮੂੰਹ-ਜ਼ਬਾਨੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸਦੇ ਫਰਮਾਨ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਖ਼ਤ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪੁੰਨ ਕਮਾਉਣ ਅਤੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ, ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਨੇਕ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

9

ਕੇਂਚੱਪਾ ਉਸ ਦੁਪਹਿਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਗਿਰੀਯੰਨਾ, ਨਵੀਂ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਲਾਤਮਕ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਪਤਲਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਕੀਕਤ ਜੋੜਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਤੁਲਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਲੱਭ ਰਹੀ ਹਾਂ? ਬੇਕਾਰ। ਉਸਨੇ ਨੋਟਬੁੱਕ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਖੇਤ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਰੁਟੀਨ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੇਤ ਦਾ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਸਰਵੇਖਣ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਰਵੇਖਣ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ, ਨਾਰੀਅਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਕਣ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਕਰਦੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੇਂਚੱਪਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ, ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਹਾਉਣ ਅਤੇ ਨਾਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਸੈਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਗਿਰੀਅਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ
ਨਾਮ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸੁਣਿਆ। 'ਮੈਡਮ, ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ! ਉਹ ਪੋਰਟੀਕੋ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।'

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਸੀ...ਓਹ ਖੈਰ... ਆਮਿਰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣਾਅ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਜ਼ੀਰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮਿਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ... ਮੈਂ ਬੰਗਲੌਰ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਜ਼ੀਰ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਛੁੱਟੀ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਆਰਾਮ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਆਮਿਰ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਕਈ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕੀ - ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ - ਪਤਾ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਇੱਥੇ ਬੰਗਲੌਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਆਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਮੱਲੇਸ਼ਵਰਮ ਦੇ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸੀ? ਜਾਂ ਉਹ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਗਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹੁਣ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ - ਇੱਕ ਫੋਨ ਕਾਲ ਜਾਂ ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਲੰਬੀ ਟੋਇਟਾ ਕਾਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਅਰਬੀ ਵਰਗੀ ਲੰਬੀ ਕਾਲੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਉੱਭਰਿਆ, ਕਾਰ ਨੂੰ ਗਿੱਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਪੂੰਝਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਘਰ

ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਨਜ਼ੀਰ ਕਿਬਲਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮੱਕਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੱਧੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਟਕਣ ਨਾ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਮੁੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਬਲਾ ਵੱਲ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਪਜਾਮਾ, ਦਿਆਲੂ ਅਰਬਾਂ ਵਾਂਗ ਪਹਿਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਢਿੱਲਾ, ਵਹਿੰਦਾ ਕਮੀਜ਼ ਜੋ ਗੋਡੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਡੇਢ ਇੰਚ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੱਟੀ ਹੋਈ। ਪੈਨਸਿਲ-ਪਤਲੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ। ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਵਾਲ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਧੱਕੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪਹਿਨੀ ਜਾਂਦੀ ਚਿੱਟੀ ਟੋਪੀ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਮੈਟ - ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਜਨਾਮਾਜ਼ - ਜੋ ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ 'ਲਿਖਣ' ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ।

ਨਜ਼ੀਰ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਸਟੱਡੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਜਨਾਮਾਜ਼ ਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। 'ਅੰਮਾਜਾਨ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਅਦਭੁਤ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਨਮਾਜ਼ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜੋ ਇਹ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੰਜ ਵਾਰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ - ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹੋਰ ਰਸਮਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ - ਉਹ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਨੂੰ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ - ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗੁਆਇਆ!' ਉਸਨੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਨੜ ਬੋਲਦਾ ਸੀ: ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਕੰਨੜ ਥੀਏਟਰ ਅਤੇ ਫਿਲਮ ਕਲਾਕਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਿਨੇਮਾ ਅਤੇ ਸਟੇਜ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਘਰ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੰਨੜ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਰਦੂ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਜੋ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਵਿਆਕਰਣ, ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਲਹਿਜ਼ਾ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਦੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੇ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘਟਾਉਣਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਝੁਕੋਗੇ, ਇੱਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।'

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। 'ਅੰਮਾਜਾਨ, ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਦੂਰੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ! ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ: ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਦੱਬੇ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ!'

ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤਿ-ਜੋਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ

ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇੰਨੀ ਦੂਰੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪੁੱਤਰ, ਇਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ। ਤੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦ, ਬਹੁਈਸ਼ਵਰਵਾਦ, ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ... ਇਹ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਚਲੋ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਈਏ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇ ਹੋ? ਸਾਊਦੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਹੈ?'

‘ਅੰਮਾਜਾਨ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਹੋਵੇ! ਇਹ ਪੈਗੰਬਰ (ਸੱਲੱਲਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਲਮ) ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਅਮੀਰ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸੋਨੇ, ਹੀਰੇ, ਮੋਤੀ ਜਾਂ ਪੁਲਾੜ ਜਾਂ ਰਾਕੇਟ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਾਪ ਸਕਦੇ... ਪੈਟਰੋਲ! ਪੈਟਰੋਲ ਦੌਲਤ ਹੈ। ਇੱਕ ਬੈਰਲ ਦੀ ਕੀਮਤ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਡਾਲਰ ਵਧਾਓ, ਅਤੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹੰਕਾਰੀ "ਉੱਨਤ" ਦੇਸ਼ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ! ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਲਿਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਸਾਊਦੀ, ਪੈਗੰਬਰ (ਸੱਲੱਲਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਲਮ) ਦੇ ਜਨਮ ਦੁਆਰਾ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਧਰਤੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਦਿਆਲੂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖੋ। ਜਿਸ ਪਲ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਉਡਾਣ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਉਤਰਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹੋ? ਗੰਦਗੀ, ਗੰਦਗੀ, ਬਿਮਾਰੀ, ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਗਰੀਬੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇਸ ਘਿਣਾਉਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਹਾਨੇ ਹਨ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋ: ਭਾਰਤ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਡਰਾਮਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਪਰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਝੂਠੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਭਾਰਤ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਵੇ? ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ?

'ਬੱਚੇ, ਤੂੰ ਇੱਕ ਅਮਰੀਕੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਪੈਟਰੋਕੈਮੀਕਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਗਲਤ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰ ਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੈਟਰੋਲ ਉਦੋਂ ਬਣਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਰਸ ਭੂਮੀਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਿਸਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਬਦਲਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਦੇਸ਼, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਕਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੱਥ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਇੱਕ ਆਮ ਅਰਬ ਮੁੱਲਾ ਵਾਂਗ ਦਿੰਦੇ ਹੋ।'

ਨਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦਿਖਾਈ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਸੀ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਦਤਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

'ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਬਕ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪੈਟਰੋਲ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ ਕਿ ਪੈਟਰੋਲ ਇੰਨੀ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ (ਸਲੱਲਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਾਮ) ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਖੁਦ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇਅੰਤ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਆਪਣੀਆਂ ਮਿਹਰਬਾਨ ਅੱਖਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੋ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਤਰਸ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'

ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸੀ ਕਿ ਖਾੜੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਗਏ ਅਣਗਿਣਤ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੰਸਕਰਣ ਦੁਆਰਾ ਭਰਮਾਏ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਦੁਕਾਨਾਂ, ਦਫਤਰਾਂ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਲੋਕ ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਜੋ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਮਸਜਿਦ ਵੱਲ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਜੋ ਸੁਣਿਆ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਭਾਰਤ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਸਲਿਮ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਓਨੇ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਅਜ਼ਾਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਵੱਲ ਭੱਜਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਨਜ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹੀ ਜੋਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਸਾਊਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇੱਕ ਡੂੰਘੇ, ਲਗਭਗ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਤਰਕ ਸਮਝਾਉਣਾ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਧੱਕਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ-ਨਬੀ (ਸੱਲੱਲਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਲਾਲਮ) ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾ-ਭੈਣ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ - ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

'ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਖਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੋਗੇ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।'

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ?'

'ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਗੀ ਦੇ ਗੋਲੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚੌਲ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਨੀਗਲ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਆਟਾ ਖਰੀਦ ਸਕੇ। ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ ਅਤੇ ਮੱਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

"ਤੁਸੀਂ ਵੋਕਾਲਿਗਾ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮਾਸ ਖਾਂਦੇ ਹੋ?" ਉਸਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਉਸਦੀ ਜਾਤ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਹਵਾਲਾ ਉਸਨੂੰ ਘਿਣਾਉਣਾ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਸੀ।

'ਮੈਂ ਵੋਕਾਲਿਗਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਮਾਸ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਅਸੀਂ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਪਕਾਉਂਦੇ। ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੋਰਟੀਕੋ 'ਤੇ ਜਾਂ ਬਾਥਰੂਮ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਦੇ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਾਸ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਉਂਦੇ। ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਹੀ ਮਾਸ ਪਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਨਿਯਮਤ ਪਲੇਟਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਮਾਸ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਭਾਂਡੇ ਧੋ ਕੇ ਬਾਥਰੂਮ ਦੀ ਛੱਤ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲਟਕਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮਾਸ ਖਾਣ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਜਾਨਵਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਮੂਲ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਵੀ ਮਾਸ ਖਾਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਓਨਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਲਈ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ।'

ਉਸਨੇ ਮੋਢੇ ਹਿਲਾਏ।

'ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ! ਕੋਈ ਵੀ ਜੋ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਬਕਵਾਸ ਹੈ।'

ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

'ਮੈਂ ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੂੰ ਚੌਲ ਅਤੇ ਸਾਗ ਦਾ ਸ਼ੋਰਬਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹਾਂਗੀ। ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਦਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੀਟ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਟੈਕਸੀ ਲੈ ਕੇ ਕੁਨੀਗਲ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਖਾਣਾ ਖਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ।'

ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਉੱਠ ਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਉਹ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਧੋਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਖਾਣਾ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਚਮਚਾ ਮੰਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਪਲੇਟ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਘਿਓ ਡੋਲ੍ਹਿਆ, ਚੌਲ ਅਤੇ ਸਟੂਅ ਮਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਪੀਸਿਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਲਗਭਗ ਅਰਧ-ਤਰਲ ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਲੇਟ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਬੈਠੀ ਉਸਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਦਦ ਮਿਲਾਈ। ਉਸਨੇ ਝਿਜਕਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਖਤਮ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਹੀਂ-ਚੌਲ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੁਟਕੀ ਨਮਕ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਚਾਨਕ ਨਰਮ ਹੋ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਭਾਵਨਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਿਆ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਧੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸਟੱਡੀ ਵਿੱਚ ਬਿਸਤਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੌਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਗਈ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ

ਦਾ ਖਾਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਦੋਂ ਨਜ਼ੀਰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਜਾਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਕੋਲ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋ?'

'ਹੋਟਲ ਸ਼ਰੀਫ ਮਹਿਲ।'

"ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੱਬਾਜਾਨ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਰਹੇ?" ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਮੈਂ ਘਰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਤੈਨੂੰ ਅਤੇ ਅੱਬਾਜਾਨ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮਿਲਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਫ਼ੋਨ ਸੇਵਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨੰਬਰ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਇੱਥੇ ਫ਼ੋਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦਾ ਨੰਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਮਤਿਆਜ਼ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ। ਉਹ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਵਿੱਚ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਬਾਜਾਨ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਫ਼ੋਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦਾ ਨੰਬਰ ਦੇ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੂੰ—ਮੇਰੀ ਅੰਮਾਜਾਨ—ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈਂ। ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਕੁੜੀਆਂ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੱਚੀ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੱਬਾਜਾਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਆਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਫਲੈਟ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੱਕ ਰਸੋਈਏ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਦੂਜੀ ਬੀਬੀ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲਈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਮੈਂ ਮਹਿਰਮ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਜੇ ਮੈਂ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਰੁਕਦਾ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਆਓਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਰੀਫ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਾਂਗਾ। ਉਸਨੇ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਮਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕੋਮਲਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਗਾਇਬ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਧਰਮ-ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਨਜ਼ੀਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਭੋਜਨ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਖਾਧਾ ਸੀ, ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਰੋਸਿਆ ਸੀ।

'ਤੁਹਾਡੀ ਛੁੱਟੀ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਦੀ ਹੈ?'

'ਛੇ ਹਫ਼ਤੇ।'

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[? [['

[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[['[[[, [[[[[[[[['[[[[[[[[[[[[' [['[[-[[-[[[[[[[[[[-[[[[[[[[[[[-[[[[[[-[[[[[['[[[? [[, [[-[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[-[[-[[[[[[[[[[-[[[[[[-[[[[[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[

ਉਹ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਬਾਥਰੂਮ ਤੱਕ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਮੱਗ ਨੂੰ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਇਆ, ਇਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਜ਼ੂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਆਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਿਸਮਿੱਲਾ ਪੜ੍ਹੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਕੂਹਣੀਆਂ ਤੱਕ ਧੋਤੇ, ਗਾਰਗਲ ਕੀਤਾ, ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੋਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਆਪਣੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਘੁਮਾਈਆਂ, ਇਸਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮਣਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਘੁਮਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਅਤੇ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਆਪਣਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਅਤੇ ਖੱਬੀ ਲੱਤ ਧੋਤੀ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੋਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਅਰਬੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦੁਆ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦਾ ਉਚਾਰਨ ਬੇਦਾਗ਼ ਸੀ।

‘ਅਸ਼-ਹਦੁ ਅੱਲਾ ਇਲਾਹਾ ਇੱਲੱਲਾਹੁ ਵਹਦਾਹੁ ਲਾ ਸ਼ਰੀਕਾ ਲਹ ਵਨਾ ਮੁਹੰਮਦਨ ਅਬਦੁਹੁ (ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਉਸਦਾ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਰਸੂਲ ਹੈ। ਹੇ ਅੱਲ੍ਹਾ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤੋਬਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਣਾ)।

ਉਸਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜਨਾਮਾਜ਼ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੀ, ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਫਰਜ਼ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਫਰਜ਼ ਜੋ ਉਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ।

‘…ਅਸ਼ਾਦੁ ਅੱਲ੍ਹਾ ਇਲਾਹਾ ਇਲਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਅਸ਼ਾਦੁ ਅੰਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਰਸੂਲੁ ਅੱਲ੍ਹਾ (ਮੈਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ [ਸਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਲਮ] ਉਸਦਾ ਪੈਗੰਬਰ ਅਤੇ ਰਸੂਲ ਹੈ...)’ ਉਸਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਮੋੜਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਆਇਤ ਦਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਾਪ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੋੜੀ ਅਤੇ 'ਅਸਲਾਮੁ ਅਲੀਕੁਮ ਵਾਰਾਹਮਤੁੱਲਾਹ' ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਜਾਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਨਾਮਾ ਮੋੜ ਕੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਦੇਖਿਆ।

'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?'

ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

ਉਹ ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲਈ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਆਵਾ, ਮੈਡਮ: ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਹਾਂ... ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਗੌੜਾ ਦੀ ਧੀ ਹੋ। ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਪਲੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਹੋ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਭਾਂਡਿਆਂ, ਬਾਥਰੂਮ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਛੂਹੋ। ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਤੁਰਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ

ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ। ਉਹ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪਲੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਖਾਲੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇਮਲੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਖੂਹ ਤੋਂ ਛੇ ਬਾਲਟੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ।'

ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਸੀਨਾ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ? ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਤਰਕ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਤਰਕ ਉਸਨੂੰ ਜਾਂ ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਡਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਤਰਕ ਦਿਖਾਈ ਵੀ ਦਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਦਬਾਅ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਸੇਵਕ ਸੀ। ਇਹ ਆਤਮਘਾਤੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਲਈ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ।

'ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ, ਕੇਂਚੱਪਾ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਰੋ: ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਅਤੇ ਮੱਗ ਰੱਖੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕਹਾਂਗੀ। ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਬਾਲਟੀ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪਲਾਸਟਿਕ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਇਸ ਨਾਲ ਕੇਂਚੱਪਾ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਿਲਾ ਕੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਸਟੱਡੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੱਪ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮੈਂ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਊਦੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ? ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਯਕੀਨਨ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਥੀ, ਦੋਸਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਯੋਗ ਕੁਆਰੇ ਹੋ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਮੈਚਮੇਕਿੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ?'

'ਓਹ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਾਊਦੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ!' ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ।'

'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ! ਸਾਊਦੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੈਰ-ਸਾਊਦੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਗਲਾ ਵੱਢ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੈਰ-ਸਾਊਦੀ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਲਾੜੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਸਾਊਦੀ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਜ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀਰੀਆ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਭਾਰਤ, ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਗਰੀਬ ਔਰਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਸਦੀ ਤੀਜੀ ਜਾਂ ਚੌਥੀ "ਪਤਨੀ" ਵਜੋਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।'

'ਪਰ ਕੀ ਇਸਲਾਮ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਰਾਬਰ ਹਨ?'

'ਪਰ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹਨ। ਅਤੇ ਸਾਊਦੀ ਵਿੱਚ,
ਕਈ ਕਬੀਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਕਬੀਲਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਬੀਲੇ ਆਪਣੇ ਕਬੀਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।'

'ਬੱਚੇ, ਕੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਸਾਊਦੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਾਰਨ ਹੈ?'

'ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਲਈ ਇੰਨਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਮੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ, ਜਾਂ ਅੱਧਾ ਵੀ ਟੈਕਸ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਊਦੀ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਯੂਰਪੀਅਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਵੀ ਜੇਕਰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਊਦੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।'

10

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਨ.ਐਸ.ਐਨ. ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਈ। ਉਹ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਬੁਲਾਰੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭਾਸ਼ਾ 'ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਪਕੜ, ਭਾਵਨਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁੱਦੇ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭੜਕਾਊ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟੀਚਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਰਾਹ ਬਦਲਣਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹਰ ਨੌਜਵਾਨ ਦਾ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਸਨ। ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਘੰਟਿਆਂਬੱਧੀ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਜ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ, ਸਖ਼ਤ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੀਡੀਆ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਨ। ਉਹ ਹਰ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਸਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਰੈਲੀਆਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਥੰਮ੍ਹ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰ ਉਦਘਾਟਨੀ ਸਮਾਰੋਹ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਹਿਮਾਨ ਸਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਸ਼ਿਪ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਦਮਸ਼੍ਰੀ, ਪਦਮਭੂਸ਼ਣ ਅਤੇ ਪਦਮਵਿਭੂਸ਼ਣ ਵਰਗੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਉਸਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

'ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਨਾਗਰਿਕ ਸਨਮਾਨ, ਭਾਰਤ ਰਤਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ!'

'ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ - ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਨ ਨਹੀਂ
ਬਣਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਤੁਸੀਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਫਸੇ ਰਹੋਗੇ; ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉੱਚੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੋਗੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਲਈ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।'

ਇਹ ਉਸਦੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸੁੰਨ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈਆਂ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਐਮਏ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਆਕਸਫੋਰਡ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਡਿਗਰੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੈਲੀ ਅਫਵਾਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਕਸਫੋਰਡ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਆਪਣੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਚੇਲੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਅਫਵਾਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਅਫਵਾਹ ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਛਮ ਕੋਲ 'ਧੀ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਦੇਣ' ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਸਹਿਪਾਠੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਬੌਧਿਕ ਯੋਗਤਾ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਅਫਵਾਹ ਸਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਕਸਫੋਰਡ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਇਸ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਔਰਤ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕਰੀਅਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਬਣਨਾ ਚੁਣਿਆ। ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਜੰਗਲੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੋ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਯੁੱਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੇ ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸੀ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਹੈਡਲੀ ਚੇਜ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਵਲ ਖਰੀਦਦੀ ਸੀ। ਐਤਵਾਰ ਚਰਚ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਸੀ। ਉਹ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਮਰ ਸੀ ਪਰ ਨਿਮਰਤਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਹ ਕੰਨੜ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੱਟੜ ਕੈਥੋਲਿਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਦੋ ਵਾਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਦਿਲਾਸਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕੈਥੋਲਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ।

ਇਸ ਜੋੜੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਧੀ ਸੀ। ਦਿਗੰਥ ਅਰੁਣਾ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਦੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਰੁਣਾ ਗੋਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਭੂਰੇ ਸਨ। ਦਿਗੰਥ ਅਕਾਦਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਟੈਨਫੋਰਡ ਤੋਂ ਐਮਬੀਏ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬੇ ਏਰੀਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੂਚਨਾ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਉੱਥੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫਰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦਾ ਗਾਹਕ ਅਧਾਰ ਜਰਮਨੀ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ, ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਨੇ 96 ਮਿਲੀਅਨ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਟਰਨਓਵਰ ਪੋਸਟ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਸੁਪਨੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿਪਰੋ ਅਤੇ ਇਨਫੋਸਿਸ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਬੀਤਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸੀ। ਬਬੀਤਾ ਨੇ ਵਿਕਰੀ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟਿੰਗ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਟਾਫਿੰਗ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸਹੂਲਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਪੰਜਾਹ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸਲਾਹਕਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਦਿਗੰਤ ਨੂੰ

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਤੋਂ 'ਪਰ੍ਹੇ' 50 ਲੱਖ ਦੇਣੇ ਪਏ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਖੁਦ ਰਕਮ 'ਨਿਸ਼ਚਿਤ' ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੌਣ ਸੀ ਜਾਂ ਕੀ ਇਰਾਦਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੇ ਇੱਕ ਵਚਨਬੱਧ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਜੋਂ ਕਰੀਅਰ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜਨਤਕ ਛਵੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਏਗਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ, ਇੱਕ ਵਧਦੇ-ਫੁੱਲਦੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਵਤ ਸੌਦੇ ਦੀ ਦਲਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੱਖ-ਮੁੱਕੀ, ਧੱਕਾ-ਧੱਕਾ ਸੌਦੇ ਆਮ ਗਿਆਨ ਸਨ, ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਕੱਟੜ ਸਮਰਥਕ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀ। ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਖ਼ਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਪੂਰਨ ਸੀ।

'ਮੈਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਉਸ 'ਤੇ ਥੋਪਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਿੱਤਰ 'ਤੇ ਧੱਬਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਜਗੀਰੂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਜੀਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਪਿਛਾਖੜੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਥੋਪਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੋਂ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਦਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਇੱਕ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਓਨੀ ਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣਗੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਗੇ ਜਿੱਥੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਇੱਕ ਹਕੀਕਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ, ਸਾਨੂੰ ਮੌਜੂਦਾ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਮਾਰਕਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੱਥ 'ਤੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਭਾਰਤ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪੌੜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਲਈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਉਸਦੇ ਵਪਾਰਕ ਹਿੱਤਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੌਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਿਮਾਰ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਘਿਣਾਉਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਪ੍ਰਦਾਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਰਾਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਘਬਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜਵਾਬ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ

ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਪੈਂਫਲਿਟ ਵੰਡੇ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਥਕਾਵਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲੈਣਗੇ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਘਿਣਾਉਣੇ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਵਚਨਬੱਧ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਟਾਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਤੇਜ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਵਜੋਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਟੀਚਾ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉੱਦਮੀ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਟਰੱਸਟੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਧ ਗਈ। ਹੋਰ ਵੀ ਸੱਦੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ - ਚੋਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਇੱਕ ਸੀਈਓ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਦਿਨ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਅਰੁਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਔਸਤ ਬੱਚੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੋਟ ਲਿਖਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਾਠ ਯਾਦ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਗ੍ਰੇਡ ਔਸਤ ਸਨ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸਦੀ ਐਮਏ ਤੱਕ। ਉਸਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੱਗਿਆ ਜੋ ਉਸਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰੇ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਸੰਗਠਨ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਹਿਊਮੈਨਟੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਬਬੀਤਾ ਵੀ ਸੀ, ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਵੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਦਾਖਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਖਰਾਬ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਨਖਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਚੁਣਨ ਲਈ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਲਾੜਾ-ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ, ਸੰਪਰਕਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਹੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਬੰਗਲੌਰ ਦਾ ਸਮਾਜ ਕੁਝ ਸਤਹੀ ਕਦਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਿਆ ਸੀ। ਸੰਭਾਵੀ ਲਾੜਿਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ: ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੈਥੋਲਿਕ ਮਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹਿਪਾਠੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਖਰਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ, ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਕੈਥੋਲਿਕ ਪਤਨੀ ਨੇ ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚਰਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਡਿਗੰਥ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਵਚਨਬੱਧ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਸੀ ਇਸਦਾ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਅਭਿਆਸਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਸੀ ਜੋ ਅਣਗਿਣਤ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਆਈਆਈਟੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਹੋਈ ਬਬੀਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀਵਾਲੀ, ਭੰਗੜਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਰਤ - ਰੀਤੀ- ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਵਰਤ - ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਿਗੰਤ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾੜੇ ਵਾਂਗ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ੇਰਵਾਨੀ ਪਹਿਨੀ, ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਬਾਰਾਤ - ਲਾੜੇ ਦੇ ਜਲੂਸ - ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮੀ ਅੱਗ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਅਰੁਣਾ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ।

ਅਰੁਣਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਧੀ ਰਹੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਦਿਗੰਥ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਇਸ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਰੁਣਾ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਲੀਬ 'ਤੇ ਮਸੀਹ ਦੇ ਲਟਕਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਜੰਜੀਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਾਪ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਠਾਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਸਹਿਪਾਠੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਬਿੰਦੀ ਲਗਾਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਬਿੰਦੀ ਉਧਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਨਿਆ। ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੀ। ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸੁਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਪਿਆਰੀ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਹ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ?' ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪਹਿਨਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਸਲੀਬ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪਹਿਨੋ।' ਅਰੁਣਾ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਸਲੀਬ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਬਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਵਿਕਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ। ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਰਵਾਇਤੀ ਬਿੰਦੀ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਮੱਥੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸਜਾਏ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਲਝਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬੀਜ ਬੀਜ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਅਰੁਣਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਦਿੱਖ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸੀ। ਉਹ
ਇੱਕ ਕੈਥੋਲਿਕ ਈਸਾਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਵਾਬ ਕਿੱਥੇ ਲੱਭਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਸਾਲ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੌਰੀ ਅਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗਣੇਸ਼ ਤਿਉਹਾਰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਸ਼ਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਰ ਘਰ ਫੁੱਲਾਂ, ਫਲਾਂ, ਮਠਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਸੁਆਦੀ ਪਕਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਗਣੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਸੀ ਜੋ ਅਰੁਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਆਤਮਾਹੀਣ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜਾ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿਣ 'ਤੇ

ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਆਰਤੀ ਲਈ ਦਕਸ਼ਯਿਨੀ ਦੇ ਘਰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਗਣੇਸ਼ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਗੌਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜੋ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਥਿਤ ਵੱਡਾ ਚੌਂਕ ਹਰ ਪਾਸੇ ਉੱਚੀਆਂ ਕੇਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਹਰੇ ਅੰਬ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ, ਬਹੁ-ਰੰਗੀ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਰ, ਅਮਰੂਦ, ਸੇਬ ਅਤੇ ਖੰਡ ਦੇ ਸੇਬਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੇਵੀ ਗੌਰੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਚੌਂਕ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਹੇਠਲੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ। ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਖਾਸ ਕਰਕੇ, ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਗਏ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜੋੜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਡੂੰਘਾਈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਪੁਜਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਕਹਾਣੀ ਵੱਲ ਗਿਆ: 'ਗੌਰੀ ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆਈ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਦਾਅਵਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ, ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵੁਕ ਵਿਦਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।'

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅਰੁਣਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਗੌਰੀ ਅਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ। ਆਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਰੁਣਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖਾਸ ਮਿੱਠੇ ਪਕਵਾਨ ਖੁਆਏ ਗਏ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਗੋਰੀ ਅਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਪੂਜਾ ਦੌਰਾਨ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ... ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਲਿਆਵੇ। ਪਦਮਲਥਾ ਦੇ ਘਰ ਉਸਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਨਮ ਅਸ਼ਟਮੀ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜੋ ਹਰ ਸਾਲ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਜੇ ਬੱਚੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਜਾਵਟ ਸਾਦੀ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਸਾਦੀ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਛੂਹ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਬੱਚਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਘਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਸਲੀ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਿਆਰ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਦਾਅਵਤ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਹ ਚਲਾਕ ਰਣਨੀਤੀਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਯੁੱਧ ਜਿੱਤਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਉਸਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਵਜੋਂ ਪੂਜਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਇੱਕ ਚਿਹਰਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਚਿਹਰਾ ਉਹ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ - ਉਹ ਇੱਕ ਝੂਠਾ, ਚੋਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਧਰਮ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ... ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ... ਅਤੇ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ? ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਦਮਲਤਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਰਜਨ ਸਨ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਵਤ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਰਾਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 10 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਕਾਰਨ। ਉਹ ਇੱਕ FRCS ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਗਰੀਬ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁਫ਼ਤ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ - ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ

ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ - ਇਹ ਆਦਮੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਜੋਂ ਪੂਜਦਾ ਸੀ। ਅਰੁਣਾ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਜੀਬ, ਅਜੀਬ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਔਰਤ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਸਨ... ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇਵਤਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ - ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਰਦ ਸੀ। ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ... ਖੈਰ, ਉਹ ਇੱਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਸਮਝ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਲਝਣ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕੇ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਹੈ: 'ਤੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਪਿਆਰੀ? ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯਿਸੂ ਵਿੱਚ ਤੇਰੀ ਨਿਹਚਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ? ਤੂੰ ਸਦੀਵੀ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਡਿੱਗੇਂਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਇਸਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।' ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਤੀਬਰ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਨਰਕ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਉਣਗੀਆਂ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਈ ਦਿਨ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਾਰ, ਮਠਿਆਈ, ਫਲ ਜਾਂ ਸ਼ਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਘਰ ਨਾ ਪਰਤਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਟੀਵੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਰਿਪੋਰਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਜਵਾਬ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: 'ਆਪਣੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਨੂੰ ਇਸ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖੋ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦੀ ਨਿਹਚਾ ਤੋੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ: 'ਬਿਲਕੁਲ, ਪਿਆਰੀ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਹੋ। ਯਿਸੂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦੇਵੇ।' ਇਸ ਨੇ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ - ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੰਮੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੰਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨਿੱਘ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੰਨੀ ਵਿਅਸਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਬੇਲੋੜੇ ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਦੀ ਸੀ। ਅਰੁਣਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਦਸੂਰਤ ਲੜਾਈ ਯਾਦ ਆਈ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜੇ ਕਾਫ਼ੀ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਆਮ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਲਕੇ ਡਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਝਿੜਕਣ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਇੱਕ ਹਿੰਮਤੀ ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, 'ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਇੰਨਾ ਹੰਗਾਮਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਇੰਨੇ ਢੀਠ ਨਾ ਬਣੋ! ਤੁਸੀਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਹੋ! ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੱਫੀ ਜਾਂ ਚੁੰਮਣ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਏ ਹੋ।'

'ਪਰ ਇਹ ਭਾਰਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ - ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੇ ਮੋਢੇ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨਹੀਂ

ਪਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੇਲੋੜੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ! ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਭ... ਛੂਹਣ... ਮਤਲੀ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ!'

'ਔਰਤ! ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਸ਼ੱਕ ਹੈ!' ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ - ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ - ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ ਔਰਤ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰੌਬਸਨ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ, 'ਜੇ ਇਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਕੈਥੋਲਿਕ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਤਲਾਕ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣਾ ਪਵੇਗਾ।'

ਅਰੁਣਾ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਜੋ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਇੰਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਥਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਜਵਾਬ ਲੱਭ ਸਕਦੀ ਸੀ - ਉਸਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲੱਭਣ, ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਰਾਮਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਿਸ਼ਨ ਵਰਗੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

~

ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 10.00 ਵਜੇ ਜਦੋਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਦੇ ਹੋਟਲ ਸ਼ਰੀਫ ਮਹਿਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਆਟੋ ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਇੱਕ ਕਾਰ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਬ੍ਰੇਕ ਮਾਰੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਟਰ ਦੂਰ ਰੁਕ ਗਈ, ਰੁਕੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੁਕ ਗਈ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਡਰਾਈਵਰ ਸੀਟ 'ਤੇ ਸਨ।

‘ਲਕਸ਼ਮੀ? ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ? ਅੰਦਰ ਆਓ। ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਬਾਹਰ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈਂ...’ ਉਸਨੇ ਬਾਹਰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ‘ਹੋਟਲ ਸ਼ਰੀਫ?’ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਖਿੜਕੀ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ।

"ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲੰਗਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਦਿਨ ਭਰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਬੰਗਲੌਰ ਕਿਉਂ ਛੱਡਿਆ?"

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਮੈਨੂੰ ਕੁਨੀਗਲ ਜਾਣਾ ਹੈ।'

'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਆਂਗਾ। ਪਰ ਤੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲੇ ਹਾਂ! ਚਲੋ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤੇ ਚੱਲੀਏ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ। ਇਸ ਬਦਨਾਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਕਬਨ ਪਾਰਕ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'

ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

'ਚੰਗੀ ਕੁੜੀ!' ਉਸਨੇ ਚੀਕਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿਖਾਈ।

'ਇੱਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣਾ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ, ਸਰ, ਤੁਸੀਂ ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ...' ਉਸਦੇ ਲਹਿਜੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨੂੰ ਛੁਪਾਇਆ ਨਹੀਂ।

‘ਆਹ! ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸੁਰਖੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋ: “ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਲਾਕਾਰ ਰਜ਼ੀਆ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕਾਰ ਹਾਦਸੇ ਵਿੱਚ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪਾਈ ਗਈ!” ਉਸਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਉਸਦਾ ਮੋਢਾ ਘੁੱਟਿਆ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁੱਟੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹੇ।

'ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਤੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕੋਈ ਕਰੀਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੀ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ।'

ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਮੱਧ-ਉਮਰ ਦੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕੁਝ ਸਲੇਟੀ ਸਾਈਡ-ਲਾਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਪਰ ਸਨ। ਸਲੇਟੀ-ਚਿੱਟੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਉਸਦੀ ਕਾਲੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਰਣਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿੰਦੀ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਥੀਏਟਰ ਅਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਬਿਊਟੀ ਸੈਲੂਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਲਈ ਤਰਸ ਆਇਆ।

'ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਰ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਕੰਪਨੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਕੋਈ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਹਨ? ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਕੀ ਕਰਦੀ ਹੈ?'

ਉਹ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ? ਆਹ! ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਬੇਅਰਾਮੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, 'ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਆਪਣੀ ਕੰਪਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮੇਰਾ ਪੋਤਾ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ ਦੂਜਾ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮ ਦੇ ਦਬਾਅ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਲਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਉਸ ਵਾਂਗ ਸੋਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ...' ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ, 'ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੋਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ!'

'ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ - ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਉਦੋਂ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸੱਚਾਈਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।' ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ -

ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ - ਉਸੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਭਰੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਹੁਣ ਸਟੀਅਰਿੰਗ 'ਤੇ ਸਨ।

'ਤੇਰੀ ਧੀ ਬਾਰੇ ਕੀ?'

‘ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਲੈਕਚਰਾਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਤੀ ਚੁਣਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਆਰੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਚੁਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਲਈ ਬਦਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਮੁੰਡੇ ਅਜੇ ਵੀ ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਮੈਚਮੇਕਿੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ...’ ਉਸਨੇ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਗਈ ਸੀ? ਮੈਂ ਸੇਵ ਕਬਨ ਪਾਰਕ ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ... ਯਾਦ ਹੈ ਇਸਦਾ ਭਾਰੀ ਹੁੰਗਾਰਾ? ਮੈਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਸਰਕਾਰ ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਵੀ ਹੈ।'

ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੱਲੇ ਨਹੀਂ ਪਏ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ।

‘…ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਇਹ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਮਨ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਰਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ... ਹੈਲੋ! ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ?’

'ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਹੈ? ਨਾਮ?'

'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਦੁੱਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹੈਂ। ਅਰੁਣਾ। ਅਠਾਈ।'

'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਸਰ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਰਪੱਖ ਹੈ, ਇੱਕ ਯੂਰਪੀਅਨ ਵਾਂਗ। ਠੀਕ ਹੈ?'

'ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਾਨੀ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ
ਸੀ। ਕਿਉਂ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਮੇਲ ਪਤਾ ਹੈ?'

'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਲੱਭ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਬੱਤੀ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਟੈਕਸਾਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਪੈਟਰੋਕੈਮੀਕਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਐਮਐਸ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਊਦੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਤਨਖਾਹ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਇੱਥੇ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਮਿਰ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।'

'ਓਹ? ਤਾਂ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਮੈਂ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਬਖਸ਼ਦਾ! ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ?'

'ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਖੈਰ, ਹੁਣ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀਏ।
ਮੈਂ ਬਸ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਜ਼ੀਰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਵੇ।'

'ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਸੋਹਣਾ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ।'

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਫੋਟੋ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੀਆਂ ਭਰਵੱਟੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ!'

'ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਸਲਾਮੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਸਾਊਦੀ।'

'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਖਾਓ ਉਸਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰੋ।'

ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਝੂਠਾਂ ਨੂੰ ਤੋਤਾ-ਬਾਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਇੱਕ ਇਸਲਾਮੀ ਸਮਾਜ ਦਾ
ਮੂਲ ਗੁਣ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮ ਵਿੱਚ ਸਪਸ਼ਟ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਵੈਦਿਕ 'ਈਸ਼ਾਵਸਯਾਮਿਦਮ ਸਰਵਮ ਯਤ ਕਿਂਚ ਜਗਤਯਮ ਜਗਤ; ਤੇਨਾ ਤ੍ਰਯਕਤੇਨ ਭੁੰਜੀਥ ਮਾਂ ਗ੍ਰਹਿਹ ਕਸਯ ਸਵਿਧਾਨਮ' (ਇਸ ਬਦਲਦੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਆਵਾਸ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਗ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨਾ ਕਰੋ) ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਆਇਤ ਨੂੰ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਓ। ਆਖਰੀ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ਉਸਦੇ ਭਰਵੱਟੇ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਪਰ ਉੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, 'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਪੁਰਾਣੀ ਸਾੜੀ ਕਿਉਂ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ।'

'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੰਨੇ ਪੈਸੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਰਜਨਾਂ ਨਵੀਆਂ ਸਾੜੀਆਂ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

'ਅੱਛਾ! ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪੈਸੇ ਨਾ ਲਓ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਆਮਿਰ ਬਾਰੇ ਕੀ?'

‘ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਨਜ਼ੀਰ ਹੋਟਲ ਸ਼ਰੀਫ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਹੈ।’ ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਖਾਸ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਜ਼ੀਰ 'ਤੇ ਆਵੇਗੀ। ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇਗਾ।

'ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਉਦਾਰ ਹਾਂ: ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ...ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਚਾਲੀ

ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਇੱਕ ਈਸਾਈ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਰੁਣਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਧਰਮ ਮੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੇ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਕੈਥੋਲਿਕ ਨਾਲ ਕਰਵਾਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਾਂ ਕਹੇਗੀ ਜੇਕਰ...ਹੋਰ ਕਾਰਕ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਿਓ।'

ਸੰਭਾਵੀ ਲਾੜਾ-ਲਾੜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਅਰੁਣਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ: ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਬਦਲਣਾ, ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ, ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਮੁਸਲਿਮ ਪਤਨੀ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ।

‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋ,’ ਉਸਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਯਿਸੂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਨਰਕ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸਦੀਵੀ ਸਜ਼ਾ?’

‘ਮੈਂ ਇੱਕ ਨਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਨਬੀ ਲਈ ਤਿਆਗ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਨਬੀ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਬੀ ਮੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਖਰੀ ਨਬੀ ਮੁਹੰਮਦ (ਸਲੱਲ੍ਹਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਾਮ) ਤੁਹਾਡੇ ਯਿਸੂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਫੈਲਾਇਆ ਹੈ! ਤੁਹਾਡੇ ਯਿਸੂ ਕੋਲ ਕਿਹੜੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਇੱਕ ਨਬੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਗਲ੍ਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ? ਉਸ ਕੋਲ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹਮਲਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰੇ ਜੋ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ!’ ਅਰੁਣਾ ਨੇ ਉਸ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਤੋਂ ਸੁਣੇਗੀ।

‘ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਵਲ ਮੈਰਿਜ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ,’ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।

'ਅੰਕਲ, ਜੇ ਸਾਊਦੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਛਾਂਟੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਗੁਆ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਮੌਲਵੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਉਸਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਰਸਾਉਣਗੇ ਕਿ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਨਾਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਆਦਮੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸਹੀ ਮੁਸਲਿਮ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੀਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਅੰਕਲ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਸਿਵਲ ਮੈਰਿਜ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ? ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਇਸਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਹੈ?'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਨੇੜਤਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਉਸ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੱਸਾਂ, ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਲਈ

ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਿਵਲ ਵਿਆਹ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਇਰਾਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਚੰਚਲ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸੇ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਵਾਧੂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ, ਠੀਕ ਹੈ?'

‘ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੀ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਚਾਚਾ ਜੀ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ? ਕੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨਾ ਬੇਈਮਾਨੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ, ਠੀਕ ਹੈ, ਚਾਚਾ ਜੀ?’ ਨਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਲਗਭਗ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ?'

'ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਚਾਚਾ ਜੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਲਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਹੋ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਓ! ਸਲਮਾ ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਸਲਮਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।' ਉਹ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਝਗੜਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।

'ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਵਲ ਮੈਰਿਜ ਕਰਵਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਨਿਕਾਹ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੋਵੇਗੀ।'

'ਡੈਡੀ, ਆਪਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ? ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਉਸ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

"ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲਾੜਾ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗਾ।"

‘ਡੈਡੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ੀਰ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਹੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪਰੰਪਰਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।’ ਉਸਨੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਨਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਰੱਖਦੀ ਸੀ! ਕੀ ਇਹ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਸੀ? ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਯਾਦ ਆਈਆਂ। ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਜੋੜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਘੋਰ ਅਸੰਗਤ ਸਨ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਉਲਝਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ-ਲਿਖੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਮਰਦ ਦੇ ਇੱਕਪਾਸੜ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਦੀ ਧੀ ਅਰੁਣਾ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਬਲਾਕ 'ਤੇ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਪੂਰੀ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂਰਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਜਿਨਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਬਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਠਾਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਦਮਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਘੱਟੋ- ਘੱਟ ਦਸ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕੈਥੋਲਿਕ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤ ਸੀ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਉਲਟ, ਜਿੱਥੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੈਕਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਭ ਨਿਰੋਧਕਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੈਕਸ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਾਰੇ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਲੰਬੇ, ਵੀਰ ਨਜ਼ੀਰ 'ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ? ਆਹ! ਪਰੰਪਰਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਹਿਲਾ ਸਹੇਲੀਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਔਰਤ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦੀ ਵੇਦੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣਾ ਅਸਵੀਕਾਰਨਯੋਗ ਹੈ। ਨਰਕ! ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਅਣਗਿਣਤ ਮਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਕਮਾਏ ਹਨ। ਇੱਕ ਔਰਤ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ ਮੂਰਖਤਾਪੂਰਨ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਨਿਕਲੀ?

ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜ਼ਿੱਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।

'ਅੰਮਾਜਾਨ, ਵਿਆਹ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੁਆਰਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਕਾਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਵਲ ਮੈਰਿਜ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਿਕਾਹ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਲਈ ਹੈ।'

'ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ।'

‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ-ਭਰੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਦਿਵਾ ਸਕਦੇ। ਸ਼ਰੀਆ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਰਦ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਤਲਾਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਰਕਮ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ?’

'ਅਤੇ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੋ - ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ - ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ?'

'ਸ਼ਰੀਆ ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾ ਸਕਦਾ - ਇਹ ਡੂੰਘਾ, ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਸੱਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਦਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹੀ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਿਆ। ਉਸਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਾਥੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਅਤੇ ਤਰਕਹੀਣ ਕੱਟੜਤਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੇ। ਅਰੁਣਾ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਾਲ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੀ ਸੀ? ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਨਤੀਜੇ ਸਮਝਾਏ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ

ਬਾਰੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਅਰੁਣਾ ਉਸਦੀ ਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧੀ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਨਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ।

'ਸਰ, ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਅਰੁਣਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਮੁਸਲਿਮ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਿਵਲ ਮੈਰਿਜ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ...'

ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ, 'ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ।'

'ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ?'

'ਮੈਂ ਇਹ ਫ਼ੋਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਿਲਾਂਗੇ ਤਾਂ ਦੱਸਾਂਗਾ।'

~

ਅਰੁਣਾ—ਹੁਣ ਸਲਮਾ—ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਤੰਗ-ਦਿਮਾਗੀ ਕੈਥੋਲਿਕ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸਨੇ ਮੁਫਤ ਬੌਧਿਕ ਖੋਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਗੁੱਸੇ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਅਰੁਣਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਦੁੱਗਣੀ ਗੁੱਸੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਰੁਣਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਚੁੱਪ ਵਿਆਹੁਤਾ ਯੁੱਧ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਪ ਤੋੜਨ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਕੋਈ ਤਰਕਸੰਗਤ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਅਰੁਣਾ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਵੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ ਜਿਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਪੋਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਪਚਾਨਵੀਂ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਓਹ ਖੈਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੀ...ਮੈਂ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ...ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਚਿਆ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੇ ਹੋਰ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਬਚੇ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਸੀਮਤ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਦੁਨੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ! ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਵੀ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਹੀ। ਸਾੜੀ ਪਾਓ। ਬਿੰਦੀ ਪਾਓ। ਚੂੜੀਆਂ ਪਾਓ। ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।' ਉਸਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਝੂਠੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਥੋਪਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ।' ਉਸਨੇ ਬੰਗਲੌਰ ਕੈਥੋਲਿਕ ਚਰਚ ਦੇ ਪਾਦਰੀ

ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ। 'ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੈਰ-ਈਸਾਈ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੋ।'

ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਉਹ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਹਰ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 'ਨਹੀਂ ਧੰਨਵਾਦ। ਭਗਵਾਨ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪੁੱਤਰ।' ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਗਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। 'ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਕਿਉਂ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ, ਪੁੱਤਰ? ਤੂੰ ਉਹ ਪੈਸੇ ਰੱਖ। ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਚਾਹੀਦੇ ਹੋਣਗੇ।' ਉਸਨੂੰ ਬੁਰਾ ਲੱਗਿਆ ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਉਹ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਕਮਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਕਰੀਅਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉੱਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਿਆਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਕੁਝ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

~

ਪਰ ਬੀਫ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਲਈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਤੋੜਦੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਜੋਂ ਲਹਿਰਾਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਾਸਿਕ ਦ ਕ੍ਰਿਟਿਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਰਿਸ਼ੀ, ਵੈਦਿਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬੀਫ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਰਥੋਡਾਕਸ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਬਦਬੂ ਉਠਾਈ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੈਲੀਆਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਘਰ 'ਤੇ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟੇ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ 'ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿਓ!' ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਖੂਨੀ ਪਿਛਾਖੜੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਅਪਾਹਜ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਪੁਲਿਸ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੀ, ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਹੀ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਬੀਫ ਖਾਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੀਫ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਵੱਖਵਾਦ ਦਾ ਇੱਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਰੂਪ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਰੋਕਿਆ ਨਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਪਰਿਣਾਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੁਨੀਆ ਵੱਲ ਦੇਖੋ: ਕਿਸ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਬੀਫ ਖਾਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਹੈ? ਮੈਂ ਇਹ ਉਦੋਂ ਖਾਧਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਭਾਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ? ਕੀ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਵਜੋਂ ਮੇਰੀ ਪਛਾਣ ਮੇਰੇ ਬੀਫ ਖਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ? ਇੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਦੇ ਮੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ...' ਇਸ ਟੁਕੜੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਜਗਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਗੁੱਸਾ ਘੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਅਤੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਮੈਂ ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੌੜਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੱਦਾ ਠੁਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨੇਤਾ ਸਨ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਮੌਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਗਿਆ। ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਜੋਖਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਖੂਨੀ ਪੇਂਡੂ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਝੂਠ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਕਰਦੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਲਗਭਗ 3 ਵਜੇ ਸਨ। ਮਾਂ ਪੋਰਟੀਕੋ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮੂਰਤੀਆਂ

ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਤੇਲ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਲਈ ਸੂਤੀ ਬੱਤੀਆਂ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ। ਜੋ ਕਿ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਸੀ। ਮੈਂ 'ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ' ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਮਾਂ ਇਹ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਨਾਨੂ।' ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚਮਕ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਠਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।

‘ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੌੜਾ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆ ਰਹੇ ਹੋ? ਰੁਕੋ।’ ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੜਿਆ, ‘ਦਿ ਕ੍ਰਿਟਿਕ’ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਇਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਤੁਸੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੀਫ ਖਾਂਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?’ ਇਸ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਪਿਤਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਭ ਮੰਨਦੇ ਹੋ? ਆਓ!’

'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਝੂਠ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਤਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੱਸੋ!'

ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਛੁਪਾਏ ਬਿਨਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ! ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਬੀਫ ਖਾਧਾ ਹੋਵੇ, ਕੀ ਗਲਤ ਹੈ? ਹਰ ਦੇਸ਼ - ਚੀਨ ਅਤੇ ਮੰਗੋਲੀਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜੋ ਪਸ਼ੂ ਨਹੀਂ ਪਾਲਦੇ - ਹਰ ਨਸਲ, ਦਰਅਸਲ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਹਰ ਕੋਈ ਬੀਫ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵੀ... ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਬੀਫ ਖਾਂਦੇ ਹਨ? ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਸਿਹਤਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ... ਇਹ... ਇਹ ਫਾਸ਼ੀਵਾਦ ਹੈ!'

'ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਾਈ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜਨਮ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਪਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਾਂਗੇ।' ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੌੜਾ ਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਰਸਿਮਹੇ ਗੌੜਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਲੇਖ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਪੁਰਾਣੇ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਮੇਰੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ। ਹਾ! ਗਾਂਧੀ ਵੀ ਗਊ-ਪੂਜਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ! ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅੰਦੋਲਨ ਕੋਈ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਦੋਸਤੀਆਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਲੋਕਾਂ, ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ, ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਦਿੰਦਾ ਹੈ - ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਧੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਚਨਬੱਧ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਕਿਵੇਂ ਇਕੱਲਾ ਰਿਹਾ, ਅਣਜਾਣ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਵੀ ਰਸਤਾ ਹੈ।

ਇਸਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੱਚੀ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਹੁਣ, ਸਿਵਲ ਮੈਰਿਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਵਿੱਚ ਅਰੁਣਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ... ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਛਵੀ ਉਸਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਇਹ ਤਰਕਹੀਣ ਅਤੇ ਪਾਗਲਪਨ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਿਆਰ ਉਸਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀਆਂ ਅਤੇ

ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਾਇਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਪਚਾਨਵੀਂ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਪਚਾਨਵੀਂ ਸਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਸਦੀ ਨੂੰ ਛੂਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਸਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ... ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇਣਗੇ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਤੋੜਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਂਦਾ ਸੀ? ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤਾਅਨਿਆਂ, ਆਲੋਚਨਾ, ਰੈਲੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?

11

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਨੇਹਾ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਸੀ। ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬੌਧਿਕ ਚਰਚਾ ਦੇ ਰੁਝਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਲਈ ਸੱਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਲੰਮਾ ਠਹਿਰਾਅ। ਉਸਨੂੰ 'ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਮਾਹੌਲ' 'ਤੇ ਦੋ-ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਨੌਰਥਵੈਸਟਰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਉਸਦੇ 'ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪਹੁੰਚਣ' ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਸੱਦੇ ਪਿੱਛੇ ਟੌਮ ਦਾ ਹੱਥ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਟੌਮ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ-ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਅਕਾਦਮਿਕ-ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਸੀ ਜੋ ਅਮਰੀਕੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਰਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਅਣਥੱਕ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਯਾਤਰਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਰਚਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੇਗਾ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਾਰ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਾਰਾਣਸੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਪਰ ਬੋਰਿੰਗ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਸਰੋਤ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਨਾਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਨ। ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਹੀ ਭੀੜ। ਉਹੀ ਸਵਾਲ। ਪਰ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟ ਸਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਪ੍ਰਚਾਰ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੈਲੰਡਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਆਹ! ਮੈਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰੈਸ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨੌਰਥਵੈਸਟਰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੁਆਰਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਹੀਂ। ਰੁਕੋ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਡਿਗੰਥ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮਝਦਾਰ ਮੁੰਡਾ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਠੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੂੰ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਰੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਲਓ। ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਉਸ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ...ਓਹ ਖੈਰ, ਔਰਤਾਂ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ। ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗਣਗੇ। ਕੀ ਮੈਂ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਹਾਂ? ਜੇ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਡਿਗੈਂਥ ਨੂੰ ਨਾ ਪੁੱਛਦੀ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਸਨੇ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦਿੰਦੀ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੈਥੋਲਿਕ ਸੀ...ਲਾਹਨਤ! ਉਹ ਕੈਲੰਡਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵੇਖੇ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਅੱਗੇ ਵੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਵਾਂਗ

ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਬੇਢੰਗੇ ਵਾਲ, ਬੈਗੀ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਜੀਨਸ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਕਰਨਾਟਕ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲੇਬਲ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੋਲ ਉਸਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਲਈ ਨਾ ਆਵੇ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। 'ਦੇਖੋ ਯੂਰਪ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਪਜਾਊ ਜੜ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੁੱਖ ਵਿੱਚ ਉੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ! ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਖੁਦ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਨਾਲ ਸਹੀ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਹੋ।' ਦੋਵੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਉਸਦੇ ਜਾਦੂਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਗਰਟ ਦਿੱਤੀ, ਉਸਨੂੰ ਜਗਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਿਗਰਟ ਜਗਾਉਂਦੇ, ਫ਼ੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ। 'ਆਹ! ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ! ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ...'

'ਸਰ, ਇਹ ਲਕਸ਼ਮੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਨੀਗਲ ਤੋਂ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬੁਰੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ...'

'ਕੀ! ਹਾਹਾ! ਕੀ... ਕੀ ਹੋਇਆ?' ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ।

'ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਭੈਣ ਵਿਸ਼ਾਲਕਸ਼ੱਮਾ ਉਸਨੂੰ ਇਲਾਜ ਲਈ ਤੁਮਕੁਰ ਲੈ ਗਈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਤੁਮਕੁਰ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿਲ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਇਲਾਜ ਲਗਭਗ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੁਣ...'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

'ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਵਾਈ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਰਸਮਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਅਤੇ ਜਲਜਾਕਸ਼ੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਗੇ। ਵਿਸ਼ਾਲਕਸ਼ੱਮਾ ਅੱਜ ਘਰ ਆਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। "ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਲੋਕ ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦੇਣ। ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੋ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਰਸਮਾਂ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।" ਮੈਂ ਇਹ ਫ਼ੋਨ ਕਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਨੀਗਲ ਆਇਆ ਸੀ।'

"ਮੈਂ ਫ਼ੋਨ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?" ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਕਿਹਾ।

'ਹਾਂ ਸਰ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਡਿਸਕਨੈਕਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।'

'ਹਮ।'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਚਿੰਤਾ ਉਦੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਨੀਗਲ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਪਰੇ ਹੈ।' ਦੋਵੇਂ ਆਦਮੀ ਤੁਰੰਤ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। 'ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ, ਸਰ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਓ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਉੱਥੇ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਸਰ।' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਨੇਲਮੰਗਲਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਰ ਖੱਬੇ ਮੁੜੀ,
ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ, ਸਰ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਸੀ? ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਔਰਤ ਹੋਵੇਗੀ।' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ, 'ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਸੰਨਿਆਸੀ ਸਨ, ਉੱਤਮਤਾ ਦੇ ਭਜਨੀ। ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ, ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ - ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿਖਾਈ। ਸੋਚੋ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸੀ।'

ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇ ਘਰ ਰੁਕੇ।

'ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਓ। ਮੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ।'

'ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'

"ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਓ," ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਉਸਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਇਦ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, 'ਮੈਡਮ, ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੌਣ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਪੂਰਾ ਦੇਸ਼ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ!'

ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਦਾ ਪਤੀ ਸੁਬੰਨਾ ਪੋਰਟੀਕੋ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਮੁੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸੁਬੰਨਾ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਆਏ ਸੀ? ਚਲੋ ਅੰਦਰ ਚੱਲੀਏ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹਨ।' ਉਹ ਅੰਦਰ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਨੌਜਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਂ ਸਦੀ ਦੇ ਬੀਤਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਗੰਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮੱਥੇ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀ ਠੋਡੀ ਉੱਤੇ ਚਿੱਟੀ ਤੂੜੀ ਅਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਧੋਤੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕੱਪੜਾ ਲਟਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਗੇ ਨਾਲ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੂਰੋਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁਬੰਨਾ ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। 'ਨਾਨੂ ਆ ਗਈ ਹੈ।'

'ਓਹ!'

ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਿਆ। ਲਗਭਗ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ?'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, 'ਹਾਂ।'

ਅਤੇ ਬੱਸ ਇਹੀ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੁਆਰਾ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਚੁੱਪ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਘੰਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲਜਾਕਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ।

‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਆਏ ਹੋ, ਭਰਾ? ਭਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਬੱਚੇ ਕਿਵੇਂ ਹਨ?’ ਜਲਜਾਕਸ਼ੀ ਉਸ ਕੋਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਜੂਟ ਵਾਂਗ ਮੋਟੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਭੈਣਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਰੰਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸੀ।

ਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਸਤਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਲਗਭਗ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਜੋੜੀ ਲਿਵਿੰਗ ਰੂਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕੋਨੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਤੂੜੀ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਸੁੱਬਾਨਾ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਥੰਮ੍ਹ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਟਿਕਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬੋਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

'ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉੱਚ-ਹੁਨਰਮੰਦ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ-ਸਿਖਿਅਤ ਦਿਲ ਦੇ ਸਰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।'

‘ਤੁਮਕੁਰ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਜਰੀ ਕਰਨਾ ਬੇਕਾਰ ਹੈ,’ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਕਮਰਾ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲ ਮੁੜ ਕੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ‘ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਰਾ ਕਿਹਾ। ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਜਵਾਈਆਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਮੈਂ ਸਹੀ ਹਾਂ, ਪਿਤਾ ਜੀ?’

ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਵੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ, 'ਮਰੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਸੰਸਕਾਰ ਕੌਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਅੱਗੇ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਥੇ, ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਗੁਣ ਜਾਂ ਪਾਪ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਹ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਹ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੋਈ ਉਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।'

'ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰੇ,' ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

'ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

ਸੁੱਬਾਨਾ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਖੈਰ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਸਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਲਈ ਇੱਕ ਮੰਤਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹਾਂ...'

'ਇਹ ਇੰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਗਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿ ਉਹ ਗਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਸਦਾ ਐਲਾਨ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕੋਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਇਹ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਹੈ, ਇਹੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਮੰਤਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਜਿੰਨਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਸੁੱਬਾਨਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਪਾਲ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਹ! ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਖੂਨੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਇੱਥੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਦਿਗੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਡਰਾਈਵਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਦੋ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾਂਗਾ।

ਸੁੱਬਾਨਾ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ। 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

ਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਸਤਰੀ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹੋ? ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ।'

"ਠੀਕ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਜੀ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਾਂ," ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ।

ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕੁਝ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਰੱਖੀਆਂ। ਫਿਰ, 'ਮੈਂ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਰਾਸ-ਚੈੱਕ ਕਰੋ...' ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, 'ਇੱਕ ਪਾਪ, ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਸਭਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ...ਜਿਵੇਂ...ਇੱਕ ਅਦਾਲਤ ਵਾਂਗ। ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ - ਜਿੱਥੇ ਪਾਪੀ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਪਾਪ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਵੈ-ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਦੋਵੇਂ

ਰੂਪ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਭਾ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਪਰ ਪਾਪੀ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਪਾਪਾਂ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਪਹਿਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਸਰੀਰ, ਮਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ - ਕਿ ਉਸਨੇ ਜੋ ਕੀਤਾ ਉਹ ਗਲਤ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗਲਤ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ: ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਗੁਪਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾਉਂਦਾ। ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਇੱਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਛਾਣਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਪਾਪੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਹ! ਇਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ: ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ। ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਗਲਤ ਕੰਮ ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਫ ਖਾ ਕੇ, ਉਹ ਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਵੀ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਮਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਗਊ-ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੇ - ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੁਆਰਾ ਇਸਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ। ਖੈਰ, ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸ ਕੇ ਮਨਾਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਓਨਾ ਹੀ ਜਨਤਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ 'ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦੇ ਪਾਪ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ - ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਕਠੋਰ ਸੀ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਹੈ, ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਵੈ-ਸਜ਼ਾ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਿਓ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਦਿਓ ਕਿ ਉਹ ਗਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਹੰਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਛਤਾਵਾ ਇੱਕ ਤਪੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਟੀਚਾ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾੜਨਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਭਗਵਾਨ ਨਰਸਿਮਹਾ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਫਲਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ 'ਤੇ ਬਿਤਾਉਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੁਜਾਰੀ ਇੱਕ ਰਸਮ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ। ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹੀ ਕਰੋ ਜੋ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸਾਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਾਹ ਘਾਹ ਵਾਲੀ ਛੱਤ ਵੱਲ ਮੋੜੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਵਿਸ਼ਾਲਕਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਉਹੀ ਲੋਹੇ ਵਰਗੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸੋਚ। ਸ਼ਰਾਬ! ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਦਿਗੰਥ ਦੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ! ਸ਼ਰਾਬ! ਮੈਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਕੀ ਆਦਮੀ ਹੈ! ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਾਕਤ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ? ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਿਉਂ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਹਾਂ? ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਅੰਦਰੋਂ ਖਾਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਹਾਰ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੋਧਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਕਿਹਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ... ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਾ! ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ - ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੁੰਨਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੋਚਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੰਗਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਰਸਮਾਂ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਤੋਂ ਇਹ ਮੰਦਭਾਗੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਭੱਜਿਆ।' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਅੱਗੇ ਝੁਕਿਆ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜੇ ਬਿਨਾਂ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਦੋ ਚੇਲੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਕਾਰ ਵੱਲ ਗਏ। 'ਕੁਝ ਖਾਓ... ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕੁਝ ਕੌਫੀ ਤਾਂ ਪੀਓ...' ਉਸਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਕਾਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਹੰਗਾਮਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਖਾਓ... ਹਾਂ... ਮੈਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਵਾਂਗਾ।' ਉਹ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਕਾਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੁਨੀਗਲ ਮੁੱਖ ਸੜਕ ਵੱਲ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਨਾ ਝਿਜਕੋ, ਸਰ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਲੈਕਟੇਡ ਵਰਕਸ ਵਿੱਚ ਬੀਫ ਖਾਣ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ... ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ ਛਾਪਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੰਗਠਨ, ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ, ਇੰਡੀਅਨ ਈਸਾਈ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਲਈ ਕਮੇਟੀਆਂ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਠੀਕ ਹੈ, ਸਰ?'

'ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਵੇਂ ਸੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਆਹ! ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਨੁਕਤਾ ਹੈ - ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਵਧਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਲੇਖ ਲਿਖਾਂਗਾ।' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

'ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਿਉਂ ਬਣੇ, ਸਰ,' ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਨੇ
ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ, 'ਅਸੀਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੀ

ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ। ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਰੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੁਨੀਗਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਹਨ।'

'ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੈ।'

‘ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਜਾਂ ਮਾਸਾਹਾਰੀ?’ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਮਾਸਾਹਾਰੀ, ਵਿਰੋਧ ਵਜੋਂ।'

ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਰ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਇੱਕ ਡੁੱਬਣ ਵਾਲਾ ਅਹਿਸਾਸ। ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਵਾਪਸ ਆਈ ਬੌਧਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਗਈ। ਸਹਾਰਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਦੋ ਸਿਗਰਟਾਂ ਪੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਪੈੱਗ ਆਰਡਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ?'

'ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਸਰ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੋ। ਉਸਨੂੰ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਲੈ ਜਾਓ।'

ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਇੱਕ ਪੈੱਗ' ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਵੇਟਰ ਦੁਆਰਾ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਆਮਲੇਟ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਬੀਫ ਮਿਲਦਾ ਹੈ?'

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਇਹ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਇਸ ਹੋਟਲ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਾੜ ਦੇਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਚਿਕਨ, ਮਟਨ... ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ, ਸਰ?'

'ਬਸ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ।'

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿਖਾਈ।

ਉਹ ਕਾਰ ਦੀ ਲੰਬੀ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ।

~

ਝਪਕੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤਾਜ਼ਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਆਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਹੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਕੌਣ? ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੰਗਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਨਤਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ - ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੰਬਈ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਕਮੇਟੀਆਂ, ਫੋਰਮ ਅਤੇ ਟਰੱਸਟਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੋਲੇ ਗਏ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਛਵੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਚਮਕ ਮੱਧਮ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਾਖੰਡੀ ਵਾਂਗ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਗੇ ਜਿਸਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿੰਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਭਾਫ਼ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ।

ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿਰਣੇ ਦੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਯਾਦਾਂ, ਵਿਚਾਰ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਕਲਪਨਾ, ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ... ਹਮ ਹਮ! ਇਹ ਸਭ ਇੱਥੇ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਦਿਮਾਗ, ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਮਾਗੀ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਯੰਤਰਕ, ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹੋ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋ। ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ - ਸੱਤਵਾਂ ਦਿਨ, ਦਸਵਾਂ ਦਿਨ, ਗਿਆਰਵਾਂ ਦਿਨ, ਸ਼ੁਭ ਤੇਰਵਾਂ ਦਿਨ, ਯਾਦਗਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਯੰਤਰ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਠੰਡੇ ਤਰਕ ਦੀ ਅਲਹਿਦਗੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਸਮਾਂ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੁੰਡਵਾਵਾਂਗੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਰ ਹਿਲਾਵਾਂਗੀ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਪੁਜਾਰੀ ਕਹੇਗਾ ਉਹ ਕਰਾਂਗਾ... ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਰਸਮਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਾਂਗ ਸਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਦਰਦ ਰਹਿਤ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਸੀਹੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਦੇ ਬਾਬੂਨ ਵਰਗੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੋਈ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਦੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਹੰਗਾਮਾ ਕੀ ਹੈ। ਓ! ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ... ਉਹ ਹਰੇਕ ਰਸਮ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਬੁਣਨਗੇ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਪੈਸਾ ਹੋ ਸਕੇ ਖਰਚ ਕਰਨਗੇ... ਮੈਂ ਪਤਾ ਲਗਾਵਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਅਰਥ ਕੱਢਣਗੇ... ਅਤੇ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੋਖਾਧੜੀ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਝ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇਵੇਗਾ।

ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਬਿਮਾਰ, ਹਾਰਨ ਵਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਐਲਿਜ਼ਾਬੈਥ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੀਫ ਖਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। 'ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੂਰੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਰੀਆਂ ਹਨ। ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਘਰੇਲੂ ਜਾਨਵਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਾਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਭੇਡਾਂ ਅਤੇ ਬੱਕਰੀ ਵਿੱਚ ਬੀਫ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਆਓ ਮੁਰਗੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀਏ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੀਫ ਛੱਡ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ "ਹਮਦਰਦ" ਤਰਕ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਹਰ ਜੀਵਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜੀਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਬੇਰਹਿਮੀ ਮਾੜੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ... ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਹਿਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੇਰ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇਗਾ? ਜਾਂ ਡੱਡੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੱਪ?' ਇਸ ਦਲੀਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ 'ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ' ਕਾਰਡ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇਗੀ। ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ - ਪੌਦੇ, ਰੁੱਖ, ਜੜ੍ਹੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ - ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਨੰਦ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਂਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਦੋਸਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਪਤਨੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ? ਉਸਨੇ ਸਿਗਰਟ ਜਗਾਈ।

ਫ਼ੋਨ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ। ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਦੂਰੀ ਦੀ
ਕਾਲ। ਉਸਦਾ ਮੂਡ ਅਚਾਨਕ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ।

"ਲਕਸ਼ਮੀ ਇੱਥੇ ਹੈ, ਸਰ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਨੀਗਲ ਤੋਂ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਜਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ।"

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਸੁਬੰਨਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, 'ਜੈਰਾਮ ਤੁਹਾਡੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਗੱਡੀ ਚਲਾ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁਨੀਗਲ ਆਏ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਇੱਥੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਾਲਕਸ਼ੀ, ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਅਤੇ ਜਲਜਾਕਸ਼ੀ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਉਤਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਰੂਪਾਕਸ਼ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਸਹੀ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵਾਪਸ ਆਓ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣ ਜਾਂ ਸੌਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸੌਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਝ ਸੰਗਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਲ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਲੈ ਕੇ ਆਵਾਂਗੇ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਲੰਘ ਜਾਣਗੇ। ਮੁੱਖ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਛਤਾਵਾ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਆਫ਼ੀ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ... ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ... ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ।'

ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਫੋਨ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੀਨਾਕਸ਼ੀ ਬੋਲਿਆ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਲਾਕਸ਼ੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੈਰਾਮ ਬੋਲਿਆ, 'ਅੰਕਲ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਟੀਵੀ 'ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੰਦੇ, ਬਹਿਸਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਨਤਕ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਰਾਏ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਸੋਗ ਮਨਾਉਂਦੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਟੀਵੀ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਹੋ। ਖੈਰ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ... ਵੱਡੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਪਤੀ ਨਾਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਜਲਦੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕੰਮ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਦਿਨ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ।'

ਲਕਸ਼ਮੀ ਫਿਰ ਬੋਲੀ। 'ਸਰ, ਮੈਂ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਓ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਆਖਰੀ ਮੌਕਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕਹਾਵਤ ਯਾਦ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ।'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਨੁਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣੇ! ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੰਦਰ ਉਸਦੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲੁਟੇਰੇ-ਪੁਲਿਸ, ਜੇ-ਜੇ-ਤੁਸੀਂ-ਮੈਨੂੰ-ਫੜੋ-ਸਕਦੇ-ਹੋ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕਣ-ਮੀਟੀ ਖੇਡੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਵਰਾਂਡੇ 'ਤੇ ਸੌਂਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਚਰਵਾਹੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ?

‘ਠੀਕ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਕਿ ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਹੋਵਾਂਗਾ।’ ਉਸਨੇ ਫ਼ੋਨ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਿਗਰਟ ਜਗਾਈ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਝਾਕਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਮੁੰਡਾ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਬੋਲਦਾ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਦਰਾਸ ਟੀਵੀ ਚੈਨਲਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ! ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚਾਚਾ ਕਿਹਾ। ਖੂਨ ਪਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਗਾੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਉਸਨੂੰ ਜੈਰਾਮ ਲਈ ਅਚਾਨਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਉਸਨੇ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਮਦਰਾਸ ਆਉਣ 'ਤੇ ਜੈਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕ ਨੋਟ ਬਣਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੰਨੜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਸਦਾ ਜਵਾਈ ਸੀ। ਜਵਾਈ - ਕੰਨੜ ਵਿੱਚ ਸੋਦਾਰਾ ਆਲੀਆ - ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਜੋ ਦੋਹਰੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ: ਭੈਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਧੀ ਦਾ ਪਤੀ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਆਮ ਸੀ, ਤਾਂ ਭੈਣ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਧੀ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸ਼ਾਇਦ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੈਰਾਮ ਨੇ ਇਕੱਲੇ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਬੱਤੀ ਜਾਂ ਤੇਤੀ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਰੁਣਾ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵੱਡਾ। ਕਿੰਨਾ ਚਲਾਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ! ਉਹ ਅਰੁਣਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਸਾਥੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ, ਉਸਦਾ ਮਨ ਇਸ ਖੁੰਝੇ ਹੋਏ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਨੀਂਦ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਅਚਾਨਕ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ। ਗਾਂਧੀ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੇ ਅਗਰਵਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤਿਮਾਹੀ ਜਰਨਲ ਲਈ ਕੁਝ ਲਿਖਾਂ। ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ! ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਵਗਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸੰਪੂਰਨ ਸਿਰਲੇਖ: ਗਊ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ। 'ਖੋਜ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖੇਤੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਪਰ ਕੁਦਰਤੀ ਤਰੀਕਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ: ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਲਦਾਂ ਅਤੇ ਗਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਲਾਭ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ। ਗਾਵਾਂ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਹੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ। ਉਹ ਖਾਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਟਾਈ ਗਈ ਫਸਲ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਗਊ ਹੱਤਿਆ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹੈ।' ਸੰਪੂਰਨ! ਇੱਕ ਤੀਰ ਨਾਲ ਦੋ ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ। ਇਹ ਟੁਕੜਾ ਮੇਰਾ ਜਨਤਕ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਵੈਸੇ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਉਸ ਦਿੱਲੀ-ਅਧਾਰਤ ਜਰਨਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ...ਓਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਇਹ ਸਭ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਹੀ ਲਾਈਨ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ: ‘ਮੇਰਾ ਲੇਖ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ‘ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।’ ਉਸਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਇਸਨੂੰ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਗਿਆ।

ਉਹ ਜਲਦੀ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ, ਤੇਜ਼ ਸੈਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕੌਫੀ ਖਤਮ ਕੀਤੀ, ਇੱਕ ਸਿਗਰਟ ਜਗਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਲੇਖ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੂਜੇ ਪੈਰੇ 'ਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਫ਼ੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ।

'ਸਰ, ਇਹ ਅਸੀਂ ਹਾਂ।'

'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ।'

'ਅਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਆਏ ਸੀ।'

'ਤੂੰ! ਠੀਕ ਹੈ ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਜਲਦੀ ਕਰ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'

'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਹਰਕਤ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਾਸੂਸ ਭੇਜੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਰ।'

'ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਉੱਥੇ ਸੀ। ਕੀ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ?'

'ਅਸੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਰ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੋਹਰਾ ਵਪਾਰੀ ਹੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਾਸਕ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਹ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਜਾਓਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਆਈਡੀ ਭੇਜੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।'

'ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੰਦਭਾਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਨਿੱਜੀ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀ ਹਰ ਘਟਨਾ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨਾ ਤੁਹਾਡਾ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

'ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਪਰ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ, ਗੱਲਬਾਤ ਇਸ ਅਤੇ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੱਜ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਕਿਵੇਂ ਸੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸੜਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੱਖ ਲਿਆ, ਸਰ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਬਦਕਿਸਮਤ ਪੀੜਤ ਹੋ ਜਿਸ ਕੋਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੈ।'

'ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਕੌਣ-ਕੌਣ ਸੀ?'

'ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਰ?'

'ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੌੜਾ, ਰਾਮਾਰਾਜੂ, ਆਨੰਦੱਪਾ ਬਦੀਗਰਹੱਲੀ, ਜਯੇਂਦਰ ਹੰਸੂਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਗੇ।'

"ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਸਰ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸੀਆਈਡੀ ਹਨ।"

‘ਪਾਸ਼ਾ! ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੀਆਈਡੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਖੂਨੀ ਅਪਰਾਧੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੌੜੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਥੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ! ਮੈਂ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੈਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵਾਂਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ!’ ਉਸਨੇ ਫ਼ੋਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ

ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਫ਼ੋਨ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਚੀਕਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ! ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸਸਕੈਟਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਾਂ...ਨਹੀਂ! ਮੇਰੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀੜੇ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਸੱਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਇਸਨੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ। ਉਸਨੇ ਕੈਥਰੀਨ ਕੁਟੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਆਮਲੇਟ ਅਤੇ ਟੋਸਟ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕੌਫੀ ਨਾਲ ਧੋਤਾ, ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਗਰਟ ਜਗਾਈ। ਕਾਲੇਨਹੱਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਵੇਸ਼ਵਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਕਮੀਨੇ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਭਟਕਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਚੋਣ ਨਾ ਲੜੋ। ਪਰ ਕਮੀਨੇ ਨੂੰ ਵਿਧਾਇਕ ਬਣਨ ਦੀ ਜਲਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਹਾਰ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਰੇਗਾ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ। 'ਤੂੰ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।' ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਉਸ ਪੂਰੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ! ਉਸਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸਦਾ ਮੂਡ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੇਖ ਨਾ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜਵਾਈ ਲਈ ਖਾਸ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਸੁੱਬਾਨਾ ਨੇ ਵੈਸੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੁੰਡਵਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ... ਬਾਕੀ ਉਸਨੂੰ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਉਹ ਕੁੱਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੌੜਾ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ... ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਾਸੂਸ ਭੇਜੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਕੁੱਤੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨਗੇ— ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੁੰਡਵਾਇਆ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ... ਖੂਨੀ ਬਦਮਾਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੌੜਾ ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰੇਗਾ... ਉਹ ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਗੱਪਾਂ ਲਿਖੇਗਾ... ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲਿਖਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਬਦਮਾਸ਼ ਕਹਾਂਗਾ ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਦਿ ਸ਼ੰਕਰ ਇੱਕ ਤਿਆਗੀ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣਿਆ। ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਗਰਟ ਜਗਾਈ।

ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਸੁੱਬੰਨਾ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਗਯਾ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਗਯਾ ਰਸਮਾਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਸਿਰਫ਼ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਾਂ ਸਿੱਧੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇਗੀ। ਗਯਾ ਜਾਓ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾ - ਪਵਿੱਤਰ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਗੋਲਾ - ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿਛੜੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਓ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਲਾਨਾ ਮੌਤ ਰਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਇਕੱਲਾ ਲੜੀਆਂ ਹਨ... ਇਹ ਕਮੀਨੇ ਇੱਥੇ ਅਤੇ ਨਰਸਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਵੈਕੁੰਠ ਦਿਨ - ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਤੱਕ ਮੇਰਾ

ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਗੇ। ਮੈਂ ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਰਹਾਂਗਾ, ਹਰ ਫ਼ੋਨ ਕਾਲ ਚੁੱਕਾਂਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਗਯਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਿਨਹਾ, ਮੇਰੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਟਨਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ 'ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ' 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਵਾਏਗਾ। ਬੰਗਲੌਰ-ਪਟਨਾ-ਬੰਗਲੌਰ। ਦੋ ਲੈਕਚਰ। ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਗਯਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਐਡਰੈੱਸ ਬੁੱਕ ਖੋਲ੍ਹੀ, S ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਨਹਾ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ
ਕੀਤਾ ਜੋ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ।

'ਇਸਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝੋ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਉਡਾਣ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ।'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਸੋਚਿਆ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਨਹਾ ਇੱਕ ਵਚਨਬੱਧ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਏਅਰਪੋਰਟ-ਪਿਕਅੱਪ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਨਹਾ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਗਯਾ ਫੇਰੀ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ।

'ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਫਲਾਈਟ ਬੁੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਫਲਾਈਟ ਮਿਲੇਗੀ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੇ ਉਤਰਾਂਗਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਮਰਾ ਰਿਜ਼ਰਵ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ।'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਦਿਨ ਤੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਉਹ ਚਾਰ ਜਨਤਕ
ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਤਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਚਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਮੀਡੀਆ ਕਵਰੇਜ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਛਪੀਆਂ ਸਨ।

ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਫ਼ੋਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ, ਭਰਜਾਈ... ਕਿਸੇ ਨੇ ਫ਼ੋਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਗਯਾ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਬਕਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਗੀਆਂ।

~

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪੈਟਰਨ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਫੋਟੋਕਾਪੀ ਸੀ: ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਤਖ਼ਤੀਆਂ ਫੜੇ ਹੋਏ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਜਾਂ ਇੱਕ ਸਟਾਰ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਟੈਕਸੀ ਕਰਕੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਾਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਸਿੱਖਣਾ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੂਸਰੇ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਸਮਝ ਇੱਕ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਵਾਕ

ਬਣਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਨੜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਗਯਾ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਾਂਡੇ - ਪੁਜਾਰੀ ਜੋ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਦੇ ਸਨ - ਲਗਭਗ ਹਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸਨ। ਗਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਪਾਂਡਾ ਨੂੰ ਉਹ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਨੜ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ।

'ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ, ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਅਤੇ ਨਾਈ ਦੀ ਫੀਸ ਸਭ ਇਸ
ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਉਸਦੇ ਲੈਕਚਰ ਟੂਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

'ਪਰ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮੁੰਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਬਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਧਾਗੇ ਉਤਾਰ ਦੇ।'

ਪਾਂਡਾ ਮੰਨ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਛਿੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੰਤਰ ਜਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸਨੇ ਨਾਈ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਨਾਈ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਚੱਟਾਨ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਨਾਈ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਮੈਨੂੰ ਨਰਸਾਪੁਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸੁੱਬੰਨਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਰਸਮ ਕਰੇਗਾ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ - ਸੁੱਬੰਨਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਭੈਣਾਂ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ। ਇਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੋਂ ਮਰੇਗਾ? ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇਗਾ... ਓ, ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ... ਕੋਈ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ... ਕੀ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਗਯਾ ਗਿਆ ਸੀ? ਪਾਂਡਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ਓਏ! ਓਏ! ਉਸਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਖੂਨੀ ਨਾਈ! ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਕੰਬਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ। ਉਸਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਗਲ੍ਹ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮਾਈਆਂ। ਘਟੀਆ ਨਾਈ ਨੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਗੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਨਾਈ ਨੂੰ ਚੀਕਿਆ,

'ਸ਼ੀਸ਼ਾ, ਸ਼ੀਸ਼ਾ! ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਦੇ ਦਿਓ!' ਉਸਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਨਾਈ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ।

'ਸ਼ੀਸ਼ਾ!'

ਨਾਈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਤਰਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਜੋ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

‘ਸ਼ੀਸ਼ਾ! ਸ਼ੀਸ਼ਾ…ਪਾਂਡਾ! ਪਾਂਡਾ! ਪਾਂਡਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਓ!’ ਉਹ ਫਿਰ ਚੀਕਿਆ।

ਨਾਈ ਪਾਂਡਾ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੈ। ਨਹੀਂ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਦੂਜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਪਾਂਡਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਪਾਂਡਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਇਆ ਜੋ ਅਗਲੀ ਬੱਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਵੀ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਏਗੀ।

'ਦੇਖੋ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ!' ਜਦੋਂ ਪਾਂਡਾ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਚੀਕਿਆ।

‘ਕੀ ਹੋਇਆ, ਸਾਹਿਬ?’ ਪਾਂਡਾ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ... ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਵਾਲ ਕਟਵਾਓ। ਦੇਖੋ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ!'

‘ਓਹ ਓਹ! ਹਾਂ, ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ...’ ਉਹ ਨਾਈ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ।

ਨਾਈ ਨੇ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਉਹ ਫੈਸ਼ਨ ਕੱਟ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸੈਲੂਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਜਾਮਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪਾਂਡਾ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣੋ, ਸਾਹਿਬ - ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੰਨੇ ਬਿਨਾਂ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਦੀ ਰਸਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।'

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਪਾਂਡਾ ਨੇ ਇਸਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਹਿਬ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੰਨ ਲਓ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਐਡਜਸਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਨਾਈ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿੱਦੀ ਹਨ।'

'ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਇਸ ਬਕਵਾਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀੜਤ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਰਸਮ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਪੈਸੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'

'ਕਿਹੜੇ ਪੈਸੇ?'

'ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।'

'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈੱਡ ਪਾਂਡਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।'

‘ਧੋਖਾ! ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ! ਹੁਣੇ ਮੇਰੇ ਪੈਸੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂਗਾ!’ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਚੀਕਿਆ।

‘ਪੁਲਿਸ? ਕਿਹੜੀ ਪੁਲਿਸ? ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆਏ ਹੋ ਅਤੇ
ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮੁੱਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਹੈ। ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਇਸ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਣਗੇ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਗੇ,' ਪਾਂਡਾ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਸ ਹੋਰ ਪਾਂਡਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ।

"ਨਾਈ ਸਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮੁੰਨਵਾਓ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਸਮ ਜਲਦੀ ਪੂਰੀ ਕਰੋ," ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਾਜ਼ੇ ਮੁੰਨੇ ਹੋਏ ਗੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾਈ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ।

ਉਹ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਗੰਜਾ ਸਿਰ ਉਸਨੂੰ ਸੁੱਬਾਨਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਗਰੀਬ ਨਾਈ 'ਤੇ ਚੀਕਣ 'ਤੇ ਤਰਸ ਆਇਆ। ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਰਾਤ ਇਸ 'ਤੇ ਸੌਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਟੋਪੀ ਖਰੀਦਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਟੋਪੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਇੱਕ ਗਾਂਧੀ ਟੋਪੀ ਚੰਗੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਜੈਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਟੋਪੀ ਹੋਰ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਟੋਪੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਇੱਕ ਟੋਪੀ ਨੇ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿਨਹਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੇਣਾ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸਿਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚੇਗਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਟੋਪੀ ਖਰੀਦੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ - ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੇਟ 'ਤੇ ਚਮੜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਲਾਗ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੁੰਨਵਾਇਆ ਸੀ।

‘ਡਰਮਾਟੋਲੋਜਿਸਟ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਸ਼ਨ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੂਹਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੰਨਣਾ ਪਿਆ,’ ਉਸਨੇ ਸਿਨਹਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਪੁੱਛੇ ਦੱਸਿਆ।

‘ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ। ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।’ ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿਨਹਾ ਨੇ ਯਾਤਰਾ ਭੱਤੇ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਭੱਤੇ ਦੇ ਬਿੱਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਵਾਈ ਟਿਕਟਾਂ ਲਈਆਂ, ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਟਿਕਟ ਨੇ ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵਜੋਂ ਦਿਖਾਇਆ। ਪਟਨਾ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨ ਵਾਲੇ 99 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲੋਕ ਗਯਾ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਗਯਾ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਤੱਥ ਸਿਨਹਾ ਦੇ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਪਰ ਸਿਨਹਾ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਬਿੱਲ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ-ਬਨਾਰਸ-ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਹਵਾਈ ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ-ਪਟਨਾ-ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਰੇਲ ਯਾਤਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

'ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ' 'ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਦੋ ਲੈਕਚਰ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਰਹੇ। ਇਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਸਟਾਰ ਲੈਕਚਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਉਹ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ, ਲਗਭਗ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਿਆਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਸ਼ਬਦ ਆਦਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਹਿ ਗਏ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਾ ਸਟਾਰਡਮ ਨਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬਨਾਰਸ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਠਹਿਰਾਅ ਦੌਰਾਨ ਕਾਲੀ ਟੋਪੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਟੋਪੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਟੋਪੀ ਜਾਂ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਟੋਪੀ ਜਾਂ ਗੰਜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ, ਮੇਰੇ ਵਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਗ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।

12

ਦਿਗੰਥ ਅਤੇ ਬਬੀਤਾ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵੱਲ ਭੱਜੇ। ਜੋੜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯਾਗ ਵਿੱਚ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਪ੍ਰਯਾਗ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸੁੱਬਾਨਾ, ਜਿਸਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਸਕਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਇੱਕ ਰਸਮ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਪਈ।

'ਅੰਕਲ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਫਲਾਈਟ ਲਓ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟਿਕਟਾਂ ਖਰੀਦ ਦੇਵਾਂਗੇ,' ਦਿਗੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਪਰ ਇੱਕ ਵਿਹਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ। ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੀਲਬੰਦ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲਿਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਸੁੱਬਾਨਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਉਡਾਣ ਨਹੀਂ ਭਰੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੇਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਕਿ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਬਨਾਰਸ ਜਾਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁੱਬਾਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯਾਗ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਡੁੱਬਣ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਲੌਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬੰਗਲੌਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਨਾਰਸ ਵਾਪਸ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੀ।

ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕਾਸ਼ੀ ਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੁਆਰਾ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨਾਲ ਦਰਸਾਉਣਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਕਾਂਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਆਈ

ਸੀ। ਉਸਦੀ ਹਕੀਕਤ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਰਾਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਕੇਂਚੱਪਾ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਬਨਾਰਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਰੇਲਗੱਡੀ ਰੁਕਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਂ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਿਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਦੂਜੇ ਰਾਜਿਆਂ, ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨਵਾਬਾਂ, ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਜੈਨ ਬਸਤੀਆਂ, ਵਿਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਸਟੂਪਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਜਾਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਹੋਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਬੰਨਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਘਸੀਟਦੇ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਠ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਸੁਬੰਨਾ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਲਗਭਗ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ। ਢਾਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਰੇਲ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਸ਼ਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਹੋਵੇ।

'ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਨਿਕਲਿਆ? ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਬਾਂਦਰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦਾ ਹੈ... ਪਰ ਦੇਖੋ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਨਰਸਿਮਹੇ ਗੌੜਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਕਹਾਵਤ ਕਹਾਵਤ ਕਹੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ...'

ਸੁੱਬਾਨਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ। 'ਇਹ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਉਛਾਲ ਰਹੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ?'

ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਬੁਰਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ, ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਿੱਧੀ-ਸਾਦੀ ਸੀ। 'ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਬੁਰਾ ਨਾ ਮੰਨੋ। ਉਸਨੇ ਸੱਚ ਕਿਹਾ।'

ਸੁੱਬਾਨਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਫਿਰ ਵੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ। "ਨਾ ਬ੍ਰੂਯਾਤ ਸਤਿਆਮਪ੍ਰਿਯਮ", ਉਸਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਾਕ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਟਾਰਸੀ ਤੱਕ ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਯਾਤਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਲੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਯੋਜਨਾ ਮੁਗਲ ਸਰਾਏ 'ਤੇ ਉਤਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਕਾਸ਼ੀ ਉੱਥੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ। ਕਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯਾਗ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੱਸਾਂ, ਰਿਕਸ਼ਾ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀਆਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਸਨ।

"ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਸ਼ੀ ਚੱਲੀਏ। ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਰੁਕਾਂਗੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਯਾਗ ਜਾਵਾਂਗੇ," ਸੁੱਬਾਨਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਮੁਗਲ ਸਰਾਏ ਪਹੁੰਚੇ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਦੋ ਸਾਈਕਲ ਰਿਕਸ਼ਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਏ। ਜੋੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ। ਸੁਆਹ ਦਾ ਘੜਾ ਚਿੱਟੀ ਲੁੰਗੀ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੁੱਬਾਨਾ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਸਰਾਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਦੋਵਾਂ ਸਾਈਕਲ ਰਿਕਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਫਰਲਾਂਗ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਾਲਕ ਭਰਾ ਸਨ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਾਲਕ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਪਤਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਸੜੀ ਹੋਈ ਕਾਲੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਲੁੰਗੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸਫੈਦ ਛੋਟੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੋਂ ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਟਪਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੰਦੇ ਧਾਗੇ ਦਾ ਇੱਕ ਰੋਲ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਗੇ ਵਰਗਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਉਸਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸਲੀਵ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਖੱਬੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਝਲਕਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਭਗਵਾ ਕੱਪੜਾ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਬੰਦਨਾ ਵਾਂਗ ਢੱਕਦਾ ਸੀ।

'ਭਾਈ, ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ?'

'ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਸਰਮਾ,' ਉਸਨੇ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

'ਕੀ ਇਹ ਸਰਮਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸ਼ਰਮਾ?'

'ਉਹੀ। ਜੋ ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਰਮਾ।'

'ਸਰਮਾ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋ?'

'ਹਾਂ, ਖਿਤਾਬ। ਅਸੀਂ ਕੰਨਿਆਕੁਬਜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਾਂ।'

'ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋ ਅਤੇ ਸਾਈਕਲ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹੋ?'

'ਮਾਤਾ ਜੀ, ਸਾਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਲਈ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'

‘ਪਰ…’ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਰੁਕ ਗਈ, ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛਾਂਦਾਰ ਮਾਰਗੋਸਾ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠ ਰਿਕਸ਼ਾ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਹੈਂਡਲਬਾਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਥੈਲੀ ਦੀ ਰੱਸੀ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਇੱਕ ਪਾਨ ਕੱਢਿਆ, ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਬਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਮਾਤਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ… ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ… ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ…’ ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਫਿਰ, ‘ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਇਹ ਜਾਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਠੀਕ ਹੈ? ਹਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਤਮਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚਿਮਟੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਥੁੱਕ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੁਰਖੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ

ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼... ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਜਾਤੀ ਦੀ ਕਮਰ ਤੋੜਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕਿਰਿਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਆਗੂ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ,' ਉਹ ਵਿਅੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਨ ਦਾ ਰਸ ਉੱਡਦਾ ਦੇਖਿਆ।

"ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਘੁੰਮਾਓਗੇ?"

"ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਮਾਤਾ ਜੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਹਰ ਇੰਚ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਥੰਮ੍ਹ, ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਵਾਂਗਾ।"

"ਤੂੰ ਕੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ?" ਉਹ ਹੁਣ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਬੀਏ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਐਮਏ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।"

'ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਲਸੀ ਰਾਮਾਇਣ ਮੂੰਹ-ਜ਼ਬਾਨੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਸੜਕ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਹੈ। ਉਹ ਤੇਜ਼ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਸਾਡੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਹਾਂਕਾਵਿਆਂ ਅਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਚਲੋ ਚੱਲੀਏ।'

ਉਹ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇਖਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਬਚੀ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਟਕਦੇ ਬਾਜਾਂ ਅਤੇ ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਮੌਖਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਬਚਿਆ ਰਿਹਾ। ਭਜਨ, ਛੰਦ, ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਰਮ ਦੇ ਬਚਾਅ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਣ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਵੈਦਿਕ ਭਜਨਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਆ ਗਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਵਗਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸੰਤ ਹੇਠਲੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਭਰਨ ਲੱਗੇ, ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸਨੇ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਸਮਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਵੱਲ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਰ, ਇਸਦੀ ਤਾਕਤ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਹਿਲੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ: ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਭਗਤੀ ਪੱਖ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਿਆ।

ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਆਇਆ ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ।

ਕਾਸ਼ੀ!

ਉਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫੈਲਾਅ ਜੋ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਫਟਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਹੇਠ ਚਮਕ ਗਿਆ। ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਕਾਸ਼ੀ ਹੈ?

'ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਸਰਮਾਜੀ?'

'ਕਾਸ਼ੀ, ਤਾਜ। ਬਨਾਰਸ।'

'ਸੱਚਮੁੱਚ?'

'ਹਾਂ, ਮਾਤਾ ਜੀ। ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ।'

ਇੰਨੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ, ਉੱਚੀ ਮਸਜਿਦ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁੱਠੀ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪੂਰੇ ਕਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹਰ ਸੈਲਾਨੀ ਦੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਦੂਰਬੀਨ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ। ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਘਾਟਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਸਜਿਦ ਸੀ, ਜੋ ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸੀ।

'ਸਰਮਾਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?'

‘ਓਹ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮਾਤਾ ਜੀ? ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇਖੋ...’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਇੰਡੈਕਸ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ‘ਉਹ ਉੱਚੀ, ਮੋਟੀ ਮਸਜਿਦ ਜੋ ਕਿ ਹੱਸਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਸਜਿਦ ਹੈ? ਇਹ ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਮਸਜਿਦ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 1669 ਵਿੱਚ ਇਸਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗੁੰਬਜ਼ ਬਣਾਇਆ। ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੀਤਾ, ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਮਸਜਿਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇਖੋ? ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬਿੰਦੂ ਮਾਧਵ ਮੰਦਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ 1659 ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਆਲਮਗਿਰੀ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ, ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਤੀਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਹੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਦੇਖਦੇ ਹੋ।’

ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ! ਉਹ ਤਾਰੀਖਾਂ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਆਦਮੀ। ਉਸਨੇ ਤੇਜ਼ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਝੁਕੀ ਹੋਈ ਸੱਜੀ ਹਥੇਲੀ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਮਸਜਿਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ। ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ। ਆਕਾਰ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਹਰ ਮਸਜਿਦ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਮੰਦਰ 'ਤੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਸੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਕਾਸ਼ੀ। ਵਾਰਾਣਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਬਹੁ-ਰੰਗੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਘਰ। ਵੈਦਿਕ, ਜੈਨ, ਬੋਧੀ, ਸ਼ਾਕਤ, ਤੰਤਰ, ਵੈਸ਼ਨਵ, ਸ਼ੈਵ, ਗਣਪਤਯ, ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ... ਕਾਸ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦਾ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਘਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਇੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਲੋਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ, ਨਾਮਹੀਣ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੇ ਗਿਰੋਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਤੀਰਥ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬੱਚਤ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਹਰ ਸੰਪਰਦਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਦਾ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਮੰਦਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਣਾਉਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਕਾਸ਼ੀ ਨੇ ਹਰ ਧਰਮ, ਸੰਪਰਦਾ, ਪੰਥ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਬਰਾਬਰ ਪੋਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ... ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ... ਇੱਥੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ 'ਤੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਣਾਈਆਂ।

ਹੁਣ ਘਾਟ ਸਾਫ਼ ਸਨ। ਹਰ ਘਾਟ ਦਾ ਇੱਕ ਨਾਮ ਸੀ। ਅੱਸੀ ਘਾਟ, ਹਨੂੰਮਾਨ ਘਾਟ, ਸ਼ਿਵਾਲਾ ਘਾਟ, ਬਚਰਾਜ ਘਾਟ, ਆਨੰਦਮਈ ਘਾਟ, ਕੇਦਾਰ ਘਾਟ, ਚੌਕੀ ਘਾਟ, ਨਾਰਦ ਘਾਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਰਾਓ ਘਾਟ, ਚੌਸੱਤੀ ਘਾਟ, ਪਾਂਡੇ ਘਾਟ, ਰਾਣਾ ਘਾਟ, ਦਸ਼ਾਸ਼ਵਮੇਧ ਘਾਟ, ਮਣੀਕਰਨਿਕਾ ਘਾਟ, ਭੋਸਲਾ ਘਾਟ, ਯਗਨੇਸ਼ਵਰ ਘਾਟ, ਰਾਮ ਘਾਟ, ਮੰਗਲਾਗੌਰੀ ਘਾਟ, ਦਲਾਪੱਟ ਘਾਟ... ਉਸਨੂੰ ਬਾਕੀ ਨਾਮ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਣੀਕਰਨਿਕਾ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਾਸਕ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਵਾਰਾਣਸੀ 'ਤੇ ਮੋਤੀਚੰਦਰ ਅਤੇ ਡਾਇਨਾ ਏਕ ਦੇ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਕੰਮ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਦੇਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਵਿਕਲਪਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿੱਥੇ ਕਾਸ਼ੀ ਸਿੱਧੇ ਮੁਗਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਉਭਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਬਚਿਆ ਹੁੰਦਾ - ਕੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਘਾਟਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

~

ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਅਧਰਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀ ਸਨ, ਸੈਲਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਨੇ ਬੰਗਲੌਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ ਵਰਗੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਯਾਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਸੁੱਬਾਨਾ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਾਈਕਲ-ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਾਲਕ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਸਰਮਾ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।

'ਤੁਸੀਂ ਕਰਨਾਟਕ ਤੋਂ ਹੋ। ਹਰੀਸ਼ਚੰਦਰ ਘਾਟ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਮੈਸੂਰ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਨਮੰਦਿਰ ਘਾਟ ਦੇ ਕੋਲ ਮਾਰਵਾੜੀ ਦੇ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਰਹੋ। ਇਹ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਮੈਨੇਜਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਓ।' ਸਰਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਵਾੜੀ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵੱਲ ਲੈ ਗਈ। ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ ਖਾਣਾ ਪਸੰਦ ਆਇਆ। ਇਹ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਆਦੀ, ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਜਲਦੀ ਮਿਲਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਾਂਡਾ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਿਭਾਏਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਹੋਰ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਥੱਕੇ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਈਕਲ ਰਿਕਸ਼ਾ ਗੁਆਂਢੀ ਦਸ਼ਾਸ਼ਵਮੇਧ ਘਾਟ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ, ਸੱਜੇ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੰਗ, ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਜੋ ਕਿ ਗੇਂਦੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਫਲਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਫੇਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਫੇਰੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਤੋਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੁੱਤੀ ਉਸਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗਲੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ।

'ਆਪਣੇ ਪਰਸ, ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ,' ਸਰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, 'ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ।'

‘ਕਿੱਥੇ...ਕਿੱਥੇ? ਕਿਹੜਾ?’ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਸਰਮਾ ਦੀ ਉਂਗਲ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ। ਸੁੱਬਾਨਾ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਭਿਖਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪੈਸੇ ਮੰਗਦਾ ਹੋਇਆ ਘੁੰਮਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਰਕਮ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਬਣਾਇਆ। ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਲਈ ਮੰਦਰ ਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

‘...ਇਹ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਹੈ?’ ਸੁੱਬਾਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਚੀਕਿਆ,
ਸਰਮਾ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਗਲਤੀ ਹੋਵੇ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਡੁੱਬ ਗਿਆ।

‘ਲੋਕ ਇਸ…ਛਤਰੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਵਜੋਂ ਪੂਜਦੇ ਹਨ?’ ਸੁੱਬਾਨਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

‘ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਦਿਓ।’ ਸਰਮਾ ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੰਦੀ ਦੀ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ।

‘ਦੇਖੋ। ਹਰ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੰਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਧਾ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿੰਗ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ... ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ।’ ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਫਿਰ, ‘ਹੁਣ ਇਸ ਨੰਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖੋ। ਦੇਖੋ ਉਹ ਕਿਸ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦਾ ਹੈ।’

ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੁਗਲ ਸਰਾਏ ਤੋਂ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਾਸ਼ੀ ਅਜੇ ਛੇ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਸ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਸਾਫ਼ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਖੜ੍ਹੀ ਡਰਾਉਣੀ ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਮਸਜਿਦ, ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਅਟੱਲ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬੇਪਰਵਾਹ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਜਿੱਤ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਇੱਕ ਮੱਛਰ ਵੀ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ ਦੀ ਅਟੱਲ, ਬਾਰਾਂ ਫੁੱਟ

xxxx xxx xx xxxx xxxx xx xxxx xxx xxxxx xxxx xx xxxxx xxxx xxx xxxxx, xxxxxx xxxx xxxxxx xxx xx xxxxx 'xx xxx xxxx xx, xxxxx xxx xxxx xxx xxx xxxxx xx, xx xx xx xxxxx xxx xxx xxxx xxx xx xxxxxxx xxxxx xx xxx-xxxxx xxxxx xx xxx xx, xx xxx xxxx 'xx xxx xxx xx xxxx xxxxxx xxxxxxxx xxxxx xxxxx xxxx xxx xx xxxxxx xx xxxxxxx xxx xxxx xxxx xxxxx xxx xxxx xx xxx xxxxxx xxxx xxxxxx xxx xx xxxxxx, xxxxxx xx xxxxxx xxxxx xxxxx xx xxxxxx xxx xxxx xxxx xxxx xxxx

xxxx xx xxxx, 'xxxx xxxxx xx xxxxx xxxxxx xx, xxx xxxx xxxxx xx xxxxx xx xxxx xx xxx xx xx xxxxxxxx xx xxxxxxxx xxxx xxx xxx xx xxxx xxx'

~

xxxxxx xxx xxxx xxxx xxx xxxx xxxxx xx xxxxxx xxx xxxxx xx xxxxx xx xxxxxx xxxx xxxxx xx, xxx xxxx xxxxxx xx xxx xx xxxxx xx xxxxxx xxxxxx xxx xxxxx xxx xxxx xxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxxxxxxx xxxxx xxxx xxx xxxx xx xxx xxx xxxxx xxxx xxxx xxx xxxxxxx xxx xx xx xxxxx xxxx xxxx xxxx xxxxxx xxxxx xxx xxxxxxx xxxx xx xxxxx xxxx xxxxxxx xxxxxxx xxxx xxxx xxxxx xx xxxx xx xxxx xxx xx xxx xxx xxx xxxx xxx xx, xxxxx xxx xxxx xxxxx xxxx xx xxx xxx xx xxxxx xx xxx 'xx xxxx xxxxx xx, xxxx xxxxxx xxx xxxxxx xxxx xxx xxxx xxx xxxxxx xxxxx xxxx xxxx xxxxxx xxxxx xxxxxxxx xxx xxxxx xxxx xxxxxx xxx, xxxxx xxxxx xxxx xxx xxx xxxx xx xxxxx xxx xxxxx xx xxx xx xxx xx xxx xxxxx xxxx xxxx xxx xx, xxxxx xx xxxx xx xx xxx xxxx xxxx xxx xxxxx xxxx xxxxx xxxx xxxx xx xxxxx xxx xxx xx xxxxxxx xx xxx xxx xxxx xxx xxxx xxxxxx xx xxx xxxx xxxx xxx xxx xxxxx, xxxx xxx xxxxxxx xxxxxxxx xx xx xx xxxx xxx xxxxxx xxxxxxx xx xxx xxxx xxxx xx xxx xxxxxxx xxxx xxx xx xxxx xxxxx xxx xxx xxxx xxx xx xxx xxx xxxxxx xxxxxx xx xxxxx xxxx xxx xx xxxxxxxxx xxx xxx xxx xxxx xxx xxxx xxxxx xx xxx xxxxxx xx xxxx xxx xxx xxx xx xxxxxxx xx xxxx xxxx xxxxxxxx xx xxxxxxx xxx xxx xxx xx, xxxxx xxx xxxxx xxx xx xxxxx xxx xxx xxxx, xxxx xxxxxxx xxxx xxxx xxxx xxxx xxxxxx xxx xxxxx xxx xx xxxxxxx xxxx xxxxxx xxxxx xx xxxxx xxxx xxxx xx xxxx, xxxxxxxx xxx xx xxxxx, xxxxx xxx xxxx xxx xxxxxxx xx xxx xx xxxx xxxxx xxx, xxx xxx xxxx xxx xxx 'xx xxx xxx xxxxxx xx xxx xxxx xxxxx xxxx xxxx xxxxx xx xx xxxx xxxxxxxxx xx xxxxxxx xxx xxxxxxxxx xxx xxxx xxxx xxxx xxxx xxxxx xxx xxxxx xx xxxxxxxxxxx xxxxxxxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxxx xx xxxxxx xxxx xxxxx xx xxxx xx xxx xxx xx xxxxxxx xx xxx xx xxxxx xxx xxxxxx xx xx xx xxxxxx xx xxx xx xxxxx xxxx xxx xxxx xx xx xx xxxxx

'xxxxxxxxx xx xxxxxxxxx xxxx xxxxx xx xxxx xxxx xx xxxxx xxxxx xxxx xx xxx xxxxxxx xxxxx xxxx xxxx xxxx xxxxxx xxx xxxx xxx xxxx xxxxxx xxxx xxx xxxxx xxxxx xx xxx xxxxxxx xxxx xxx xxxxxxx xxxxx xxx 'xx xx xxx

ਵਿੱਚ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਨੇ 'ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸਿਪਾਹੀ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਫੜ ਲਈ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ, ਉਹ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਲਿੰਗਮ ਦੀ ਅਸਲ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ, ਇਸਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀ ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਖੂਹ ਨੂੰ ਕੰਢੇ ਤੱਕ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸਨੂੰ ਸਮਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਾਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੂੰਝ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।' ਉਸਨੂੰ ਸਰਮਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ। ਸਿਰਫ਼ ਸਰਮਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

'ਕੌਣ ਹੈ?' ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਸਰੋਤ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਬੂਟ ਦੀ ਖੁਰਚਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। 'ਇੱਕ ਔਰਤ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕੱਲੀ ਹੋ।' ਉਸਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਧਿਆਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਗੰਗਾ ਦੀ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਚੁੱਪ ਵਿੱਚ ਰਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ: 'ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇ ਹੋ?'; 'ਵੱਖਰੇ ਦੇਸ਼?'; 'ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਦਾ ਨਾਮ?' ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੀੜੀ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇੱਥੇ ਇਕੱਲੇ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ? ਪਾਣੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਜਾਓ।'; 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਸੀਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।'

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਸ਼ਾਸ਼ਵਮੇਧ ਘਾਟ ਵੱਲ ਤੁਰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਖੰਭਿਆਂ ਵਰਗੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਤਾਰ ਵੇਖੀ। ਉਹ ਉਸ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਚੰਦਰਮਾ ਹੁਣ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਧੁੰਦਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਚੰਦਰਮਾ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਕੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੁੱਬਾਨਾ ਉਸਨੂੰ ਸਿਖਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੱਯਾ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਸਿੱਖਣਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨਾਲ ਟੁਮਕੁਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗਾ।

ਹਨੇਰਾ ਉਸਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗਲੀ ਦੇ ਹੰਗਾਮਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ਾਟ ਕਿਵੇਂ ਲਏ ਸਨ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਚਮਕਿਆ। ਆਹ! ਹਮਦੁੱਲਾ ਕੁਹਫੀ ਨੂੰ ਖਵਾਜਾ ਜਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਜਲਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਛੂਤ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ! ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ, ਆਓ ਇਕੱਠੇ ਚੱਲੀਏ! ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁੰਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਵਜ਼ੀਰ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਲਿਖਾਂਗਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ਿਰ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ

ਢਾਹੁਣ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਦੇ ਹਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਵੇਰਵੇ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਕਾਸ਼ੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਕੀਮਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋਗੇ। ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।' ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੂਤਾਂ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਉਸ ਸਾਲ ਮੌਨਸੂਨ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹੜ੍ਹ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ...

~

ਸਵੇਰੇ, ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦਸ਼ਾਸ਼ਵਮੇਧ ਘਾਟ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਸਰਮਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਂਡਾ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਜੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਇਕੱਲੀ ਆਉਂਦੀ, ਤਾਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰਦੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਘੜੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਅਹਿੰਸਾ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਭਿਆਸ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਅਫੀਮ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਲਗਭਗ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਸ਼ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ, ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਲਾਮ ਹੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਈਸਾਈਅਤ ਦੋਵੇਂ ਹਮਲਾਵਰ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਸਨ ਜੋ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਥੋਪ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁੱਬਾਨਾ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕ ਸਨ, ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਗਲਤ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਅਸਲੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਬਾਈਕਾਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਅਤੇ ਲਿੰਗਮ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ, ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕ ਗਈ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਚੀਕਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, 'ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ! ਤੁਸੀਂ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਆ ਗਏ ਹੋ, ਭਰਾ!...ਪਰ... ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਉਣਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਇਹ ਨਾਭੀਨਾਲ ਦੀ ਖਿੱਚ ਹੈ... ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਸਹੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਡਾ ਕਰਜ਼ਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ...' ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉਛਾਲ ਨੇ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਕਾਲਾ ਪੈਂਟ। ਲਾਲ ਕੁੜਤਾ। ਮੋਢਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟਿਆ ਹਰਾ ਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਪਾਨੀ ਕੈਮਰਾ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਦੇ ਸਨ, ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਦੇਖਣ ਦੀ

ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸਦਮਾ, ਬੇਅਰਾਮੀ, ਉਲਝਣ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਲਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

‘…ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਧੇ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ। ਜੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇੰਨੇ ਜ਼ਿੱਦੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਦੇ! ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਅਸਥੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯਾਗ ਆਓ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਰਜਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰੋ।’

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਬੋਲਿਆ, ਤਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ, 'ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ... ਰਜ਼ੀਆ! ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੋ! ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲਾ ਟੈਲੀ-ਕੈਮਰਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਘਾਟਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਘਾਟ, ਬਾਂਦਰ, ਬਲਦ... ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ? ਰਾਂਦ, ਸਾਂਦ...ਅਤੇ...ਅਤੇ....ਖੈਰ...'

ਜਿਸ ਪਾਂਡਾ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਜੱਦੋ- ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਇਆ, 'ਰਾਂਦ, ਸਾਂਦ, ਬੀਜੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ।' ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤਾਲਬੱਧ ਗੁਣ ਸੀ। 'ਸਾਹਿਬ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਯਾ ਗਿਆ ਹੈ?' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ? ਖੂਨੀ ਸਾਥੀਓ! ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਪਾਂਡੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਜਾਂ ਉਹ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕੋ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਚਲਾਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਹੈ।

‘...ਇਸਨੂੰ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਸਠਲੀ ਯਾਤਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਗਯਾ, ਕਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯਾਗ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ - ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਸਥਾਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗਯਾ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਯਾਗ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ,’ ਪਾਂਡਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ।

‘ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹੋ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਭ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।
ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਫੋਟੋਆਂ ਖਿੱਚਣ ਆਇਆ ਹਾਂ।’ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੈਮਰਾ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਚੁੱਕਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਗਯਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੁੰਡਵਾਇਆ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਮੰਦਰ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਨਾ ਹੁੰਦਾ? ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਜ਼ੀਆ ਕਿਹਾ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਹੀਂ... ਇਹ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ? ਲਕਸ਼ਮੀ! ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੇਰੀ ਕੁੜੀ।

ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰਯਾਗ ਗਏ ਅਤੇ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ। ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਬੰਨਾ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਲਈ ਪੱਕਾ ਰਿਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੇ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੋ ਹੋਰ ਹਫ਼ਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇਗੀ। ਉਹ ਇਸ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਲਈ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਰਿਕਸ਼ਾ ਡਰਾਈਵਰ ਸਰਮਾ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਲਈ ਰਿਜ਼ਰਵ ਕਰੇਗਾ। ਵਿਸ਼ਾਲਾਕਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਬੰਨਾ ਨੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੰਦਰ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦਾ ਮਨ ਨਾਵਲ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਬਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ

ਕਿਵੇਂ ਆਕਾਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਵੇਰਵੇ ਉਦੋਂ ਆਉਣਗੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਬੈਠੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਸਮੱਗਰੀ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੈਦਲ ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਦੇਖੇਗੀ ਅਤੇ ਹਰ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਹਰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖੇਗੀ ਜੋ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੰਗਾ ਕੋਲ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੁਬੰਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

13

ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਜਲਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਛੂਤ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ! ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ, ਆਓ ਇਕੱਠੇ ਚੱਲੀਏ! ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੁਣ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਵਜ਼ੀਰ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਲਿਖਾਂਗਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ਿਰ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਦੇ ਹਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਵੇਰਵੇ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਕਾਸ਼ੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਕੀਮਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੋਗੇ। ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।' ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੂਤਾਂ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਉਸ ਸਾਲ ਮਾਨਸੂਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸਨ। ਕਿਸ਼ਤੀ ਰਾਹੀਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਘੋੜਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਰੀਅਰ ਸਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਵੱਡਾ ਘੋੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜਾਨਵਰ ਕਿਹੜੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਕੋਰੀਅਰ ਮੇਰੇ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਆਮ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁੱਖ ਕੋਰੀਅਰ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਮੂਰਖ ਨਾਲ ਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਹ ਸੰਗਮਰਮਰ ਵਰਗੀ ਚਿੱਟੀ, ਸਾਫ਼ ਚਮੜੀ, ਵਗਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਫਾਰਸੀ ਮੂਲ ਦਾ ਸੀ; ਕੋਈ ਵੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹਦੀਸ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਚੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸਹਾਇਕ ਸੀ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਖੁਦ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੁਸਰਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿਖਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਬਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ ਸਿਖਾਏ। ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਮੇਰੀ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨਾਲ ਸਹਿਜ ਸਨ। ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਭਿਆਸ ਸੀ। ਜਿਸ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਕੋਰੀਅਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮੋਹਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਾਂਸ ਦੇ ਪਾਈਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਰਦੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੋਮ ਨਾਲ ਸੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਥੈਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਸਿਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮੋਹਰ ਨਾਲ

ਸੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਰੀਅਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਥੈਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੁਨੇਹੇ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਪਤਤਾ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਹੇਠ, ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਗਿਆਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਯਾਤਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ ਪਰ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਾਈਵੇਅ 'ਤੇ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਨਾਰਸ ਤੱਕ ਸਿੱਧਾ ਹਾਈਵੇਅ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਕੋਰੀਅਰਾਂ ਨੇ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਨਾਰਸ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਾਬਾਦ, ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ, ਦਾਨਾ, ਹਾਪੁਡ, ਬਾਗਸਰ, ਗੜ ਮੁਕਤੇਸ਼ਵਰ, ਬਗਾੜੀ, ਅਮਰੋਹਾ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਰਾਏਬਰੇਲੀ, ਸੇਲਾ, ਕੜਾ ਅਤੇ ਦਲਮਾਵੂ ਨੂੰ ਛੂਹਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਹਾਈਵੇਅ ਇੱਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਵਪਾਰਕ ਰਸਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ, ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਆਰਾਮ ਘਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਯਾਤਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਚਾਰੂ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੀ ਸੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਰੀਅਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਬੈਗ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵਾਰ ਘੋੜੇ ਬਦਲੇ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦੇ ਬਨਾਰਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਠਹਿਰਾਅ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਭੀੜ ਦੇਖੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਤਿਉਹਾਰ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੀਰਥ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਸ਼ੀ ਸੀ, ਤੀਰਥ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਾਟ। ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੁੰਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਬੱਚਾ, ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹਰ ਰਾਜੇ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਤੀਰਥ ਟੈਕਸ ਲਗਾਇਆ ਹੈ - ਉਸ ਕਾਫ਼ਿਰ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ! ਹਿੰਦੂ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਹਨ। ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣਾ ਟੈਕਸ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਜਜ਼ੀਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਏ ਹਨ! ਸਾਰੇ ਪੈਦਲ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਟੈਕਸ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜੇਕਰ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਇੱਥੇ ਆਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ!' ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਭੀੜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਵੇਖੀ।

ਕੋਤਵਾਲ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮੁਜਰਾ ਕੀਤਾ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ਅਫ਼ਸਰ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਅਫ਼ਸਰ ਮੰਨਿਆ। ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਇਆ, ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, 'ਹੁਣ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪਾਗਲਪਨ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕੋਗੇ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਰਹੋਗੇ। ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਮੰਦਰ ਨਹੀਂ ਤੋੜ ਸਕਦੇ... ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸੱਚ ਸਾਡੇ ਪਾਸੇ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਉਡੀਕ ਕਰੀਏ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਿਉਹਾਰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਗੇ... ਉਡੀਕ ਕਰੋ... ਸਾਨੂੰ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇੱਕ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ

ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਗਲੀ ਅਤੇ ਕੋਨੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਰੱਖਾਂਗਾ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫਾਰਮਾਨ ਕਰਾਂਗਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੋ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨਿਮਾਣੇ ਸੇਵਕ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ।

'ਜਦੋਂ ਕੰਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਲੱਖ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਵੀ ਗਿਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਤੁਸੀਂ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮਾਹਰ ਹੋ।'

ਕੋਤਵਾਲ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖਿੜ ਗਿਆ।

ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਿਮਾਨ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਸੀ। ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਬੇਅੰਤ ਸੀ। ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਫਲਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਅੰਬਾਂ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਬ ਦੇ ਗੁੱਦੇ, ਪੀਸੇ ਹੋਏ ਗੁੜ ਅਤੇ ਇਲਾਇਚੀ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਆਦੀ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਭੁੱਲ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਅਤੇ ਕਟੋਰੀਆਂ 'ਤੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ, ਪੇਟ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਤੋਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ... ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ, ਇਹ ਲਗਭਗ ਲਗਾਵ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਸੀ, ਉਸ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੋ ਮੇਰੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਭਾਵਨਾ ਇਸ ਤੱਥ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁਰਖੇ ਕਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ, ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ... ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ... ਇਹ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਾਸ਼ੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਂ, ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਚਿਹਰੇ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦਿਖਾਇਆ: ਡਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਾਸਕ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ। ਨਫ਼ਰਤ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਲੇਛਾ, ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਟੁਕੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮੀ। ਛਲ ਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਛੁਰਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਵ-ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਗਾਵਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਟੀ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੁੱਟਮਾਰ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਆਗਿਆਕਾਰੀ, ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਅਤੇ ਮਦਦਗਾਰ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਗੁੱਸਾ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮਾਲਕ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੰਕੇਤ 'ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇਗਾ।

ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ - ਧੋਤੀ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕੱਪੜਾ। ਕਾਸ਼ੀ ਵੈਸੇ ਵੀ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੇਤੁਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਮੁੰਨ ਦਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਮੁੰਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਸਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰ ਸਕਾਂ ਪਰ ਉਹ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਖਤਰਨਾਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸਨ।

ਹਰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮੰਦਰ ਸਨ। ਕੁਝ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦਸ ਮੰਦਰ
ਸਨ। ਫਿਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿੱਜੀ ਮੰਦਰ ਸਨ। ਅੰਨਪੂਰਣਾ, ਲਕਸ਼ਮੀ, ਪਾਰਵਤੀ, ਗੌਰੀ, ਕਾਲੀ, ਚੰਡੀ, ਚਾਮੁੰਡੀ, ਦੁਰਗਾ... ਦੇਵੀ ਦੇਵੀਆਂ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਲਿੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਗਿਣਤ ਸਨ: ਬ੍ਰਹਿਸਪਤੀਸ਼ਵਰ, ਕਾਮੇਸ਼ਵਰ, ਪੰਚਕੇਸ਼ਵਰ, ਅੰਧਕੇਸ਼ਵਰ, ਸ਼ਾਂਤੇਸ਼ਵਰ, ਵਾਲਮੀਕੇਸ਼ਵਰ, ਚਯਵਨੇਸ਼ਵਰ, ਕਰਕੋਟਕੇਸ਼ਵਰ, ਭੈਰਵੇਸ਼ਵਰ... ਦਸਾਂ... ਸੈਂਕੜੇ... ਸ਼ਾਇਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ; ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਮਾਰਕੰਡੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ 'ਤੇ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ।

'ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਦਾਦੀਚਾ ਭੱਟ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਚਾਹੋ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੁਆਹ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚੰਦਨ ਦੇ ਲੇਪ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਗੋਲ ਤਿਲਕ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਗਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੁਕੜੇ ਦੇ।

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਦੇਖਣ ਲਈ ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਲੱਗਣਗੇ। ਯਾਨੀ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਹਰੇਕ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਮੰਦਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ?'

ਮੈਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੋ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

‘ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?’ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਹਾਂ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂ, ਵੇਦਾਂਤ, ਵਿਆਕਰਣ, ਮੀਮਾਂਸਾ, ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ... ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ... ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਵੀ ਹਨ।'

'ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਘੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ?'

‘ਕਾਰਨ...ਹਮ...’ ਉਹ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ‘…ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੈਂ ਇੰਨਾ ਸਿੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।’

‘ਡਰ ਨਾ ਭੱਟ ਜੀ। ਮੈਂ ਜਾਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਹੋਗੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੌਂਹ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ।’ ਇਹ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

'ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੰਦਰਾਂ, ਸਟੂਪਾਂ ਅਤੇ ਬਸਦੀਆਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੋ ਬਚੇ ਸਨ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਤਕਸ਼ਿਲਾ, ਪੁਰਸ਼ਪੁਰਾ, ਕੰਨਿਆਕੁਬਜ ਅਤੇ ਸਥਾਨੇਸ਼ਵਰ ਵਰਗੀਆਂ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਏ। ਕਾਸ਼ੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਭਗਤਿਆਰ ਖਿਲਜੀ ਨੇ ਨਾਲੰਦਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੋਧੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ, ਉਹ ਤਿੱਬਤ, ਕਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾਨਾਥ ਭੱਜ ਗਏ। ਫਿਰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਮੇਂ ਜਿੰਨਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ, ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਾਸ਼ੀ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇਖਦੇ ਹੋ।'

ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ - ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਵੇਦ ਸਿੱਖ ਲਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪਾਂਡਾ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

'ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਮੰਦਰਾਂ ਬਾਰੇ ਹਰੇਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਰਾਕਸ਼ਸ, ਉਹ ਦੈਂਤ ਜੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜੇ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਲਈ ਇੱਕ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਉਸ ਮਧੂ-ਕੈਤਭ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਮਧੂ ਅਤੇ ਕੈਤਭ ਦੈਂਤ ਹਨ। ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਮਧੂਕੈਤਭੇਸ਼ਵਰ ਮੰਦਰ ਹੈ।'

'ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਰੱਬ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਵੇ। ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ?'

'ਰੱਬ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ? ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ?'

'ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਰੱਬ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਬੁਰੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।'

ਇਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਰੱਬ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ ਸਨ... ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਡੂੰਘਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਰੱਬ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਖੁਦ

ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ
- ਇੱਕ ਕਾਇਰ ਲੋਕ। ਮੈਂ ਇਸ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਅਗਲੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਮੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਮਾਨ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ।

'ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਹਨ ਕਿ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਨਾਲੋਂ ਭੁੱਲਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ।'

'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਦੇਖੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਹੈ?'

ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਖਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲਣ ਦੇਵੇਗਾ।

'ਤੁਸੀਂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ
ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵੇਖਦਾ ਸੀ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਨਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਉਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਘੱਟ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ - ਅਸੀਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ। ਖੈਰ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਤੁਬਦੀਨ ਐਬਕ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਬੁਦੀਨ ਗੌਰੀ ਨੇ ਅਲ ਹਿਜਰਾ 604 ਵਿੱਚ ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਯਦ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯੋਗ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਸਯਦ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਲਾਲੂਦੀਨਪੁਰਾ ਨਾਮ ਦੀ ਇੱਕ ਟਾਊਨਸ਼ਿਪ ਬਣਾਈ। ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੈ। ਹੁਣ, ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਸੱਤਾ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ। ਸਾਨੂੰ ਅਲ ਹਿਜਰਾ 607 ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਕੁਤੁਬਦੀਨ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਓ! ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿਵੇਂ ਵਧਿਆ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਮੂਰਤੀ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਮਲਬੇ ਤੋਂ ਬਣੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਨੂੰਮਾਨ-ਗੇਟ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਦੋ-ਮਿਵਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਗੁੰਬਜ਼ ਮਸਜਿਦ ਦੇਖੀ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸਦਾ ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ ਕਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਦਾ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਹੈ। ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਉਹ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੰਦਰ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਪੱਥਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਚੌਖੰਬਾ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਵੇਖੋ। ਚੌਵੀ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਥਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਓ ਉਡੀਕ ਕਰੋ! ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਕਦੂਮ ਸਾਹਿਬਾਤ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਬਰਸਤਾਨ। ਇਸਦੇ ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਸਾਰੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ….

ਅਸਲ ਤੱਥਾਂ ਅਤੇ ਤਰੀਕਾਂ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਕੜ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤਾਰੀਖਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ

ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਬਲਬਨ, ਖਿਲਜੀ, ਤੁਗਲਕ, ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਵਰਗੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਦੱਸੇ... ਪਰ ਫਿਰ, ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਯਾਦ ਆ ਸਕੇ। ਉਸਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਭੱਟ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਸੂਝ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਨਾਜ਼ੁਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਵੀ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਕਿਉਂ ਹਨ?'

'ਤਾਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ! ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਟੈਕਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ...ਇਹਨਾਂ...ਹਿੰਦੂ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਲੜਨ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਹਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਉਹ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ... ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ...ਵੈਸੇ ਵੀ, ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟੈਕਸ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਵੀ ਸਿੱਕਾ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਕਾਰੋਬਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੌਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ, ਆਮ ਵਾਂਗ, ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੌਜ ਲਈ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਦੇਖੋ, ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਇਹ ਘਿਨਾਉਣੇ ਬਾਣੀਏ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਮੁਸਲਿਮ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਇਸਲਾਮਿਕ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਜੇ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਬਣਾਉਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਟੈਕਸ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਸੁਬਿਆਂ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਪੋਰਟਾਂ 'ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ, ਆਲਮਗੀਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ - ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਯੋਗ, ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਅਡੋਲ - ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਦੇਖੋ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦਿਆਲੂ ਰਾਜ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਗੰਦੇ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਭਿਆਸਾਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਛੇਕ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੀਲ ਕਰੇਗਾ!'

'ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਕਿਸਨੇ ਬਣਾਇਆ?'

'ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਟੋਡਰਮਲ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਗੋਵਰਧਨ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਣਵਾਇਆ। ਨਾਰਾਇਣ ਭੱਟ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਟੋਡਰਮਲ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਮੰਦਰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਏਗਾ। ਤਾਂ ਉੱਥੇ। ਫਿਰ, ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪੀ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ... ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲਾ ਹਨ...' ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ '...ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ... ਉਹ ਪਾਪੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਜਨਮਦਾਤਾ ਹਨ। ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖੋ: ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੁੰਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਓਹ? ਅਕਬਰ। ਹਾਂ। ਇਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਸੀ ਜੋ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਬਦਮਾਸ਼। ਪਾਪੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਜੇ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਨਰਕ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਹੀ ਹੈ! ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਉਹ ਅਲ ਹਿਜਰਾ 1015 ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ 1079 ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਓ। ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਚੌਹਠ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੜਦਾ ਰਹੇਗਾ!

ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਸ ਅੱਗ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣਾ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪਹਿਨਿਆ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸੌਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਦਿਆਲੂ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ?'

‘ਕੀ ਜਵਾਬ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਕੀ ਕਾਸ਼ੀ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ?’ ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ, ‘ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤੀ ਪੰਥ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜੋ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੰਦ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ। ਅਤੇ ਕਬੀਰ। ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੱਲਭ। ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਲਸੀਦਾਸ, ਇੱਕ ਕਵੀ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੰਤਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਭਗਤੀ, ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਰਧਾ ਹੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਕਾਫ਼ਰ ਕਾਫ਼ਰ ਹਨ! ਇਹ ਲੋਕ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਦੇਵਤਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ! ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ! ਕੀ ਇਹ ਨਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਹੈ, ਗਲਾ ਵੱਢ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ? ਓ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਬੀਰ! ਉਹ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਭਗਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਅਤੇ ਰਹੀਮ ਇੱਕੋ ਹੀ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਮ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਬੰਦਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ - ਸਾਨੂੰ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਵੱਢਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਮੁਸਲਿਮ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੋਚੋ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ। ਸੋਚੋ, ਘਟੀਆ ਮੁਸਲਿਮ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖਾਧੀ ਹੈ! ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੰਦਗੀ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ! ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨ

ਕਿਵੇਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਲੈ ਲਓ! ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਲਮਗੀਰ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਹਿਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਲੱਖਾਂ ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਸੋਨੇ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮਾਪ, ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਪਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੌਂ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਹਰ ਗਲੀ ਅਤੇ ਗਲੀ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਤਲਵਾਰਧਾਰੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਘਾਟਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ - ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪਾਬੰਦੀ ਜਿਸਦੀ ਲਿਖਤ ਨੇ ਪੂਰੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਜਿਸਦੇ ਹਥਿਆਰ ਬਣਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੱਕੜ ਕੱਟਣ ਲਈ ਕੁਹਾੜੀ, ਝਾੜੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਤਲਵਾਰ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਚਾਕੂ ਵਰਗੇ ਯੰਤਰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੁਬਾਰਾ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਰਹਿਤ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਦਰ-ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਸੀ। ਕਈ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ 'ਹਰ ਹਰ ਮਹਾਦੇਵ! ਬਾਮ ਬਾਮ ਬੋਲਨਾਥ! ਸ਼ਿਵੋਹਮ! ਸ਼ਿਵੋਹਮ!' ਦੀਆਂ ਨਾਅਰੇ ਲੱਗੀਆਂ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਡਰ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਨਾਅਰੇ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਿਰ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਥੇ ਅਤੇ ਉੱਥੇ, ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਇਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਤੁਰਿਆ, ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸੁਆਹ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਦਾਤਰੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ 'ਹਰ ਹਰ ਮਹਾਦੇਵ' ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਕਦਮ, ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਝਟਕੇ ਨੇ ਇੱਕ ਹੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗਲੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਿਪਾਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਮ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਡਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ 'ਹਾਈ!' ਦੀਆਂ ਦੁਖਦਾਈ ਚੀਕਾਂ ਇਸ ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘੋੜੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸ਼ਾਹੀ ਮੋਹਰ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਮਾਸਕ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗਾਰਡਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ।

'ਸਾਹਿਬ, ਜਦੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ, ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਵਰਜਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਅਜੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?'

‘ਕੀ ਅਸੀਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁੱਤਾ ਕਦੋਂ ਵੱਢੇਗਾ? ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਕਾਫ਼ਰ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ... ਸੁਣੋ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਲਗਭਗ ਛੱਤੀ ਜਾਂ ਸੈਂਤੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਡੇ ਦਇਆਵਾਨ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਤਾ,

ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ - ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਆਲਮਗੀਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ - ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਉਸ ਕੱਟੜ-ਕਾਫ਼ਿਰ ਅਕਬਰ ਦਾ ਘਿਣਾਉਣਾ ਖੂਨ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਬਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਮੰਦਰ ਉੱਗਦੇ ਅਤੇ ਵਧਦੇ-ਫੁੱਲਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਸ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਨਾਮਾ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਰਮਾਨ ਅਲ ਹਿਜਰਾ 1042 ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ, ਛੇਹੱਤਰ ਅਰਧ-ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੈਦਰ ਬੇਗ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਨਾਰਸ ਭੇਜਿਆ। ਪਰ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਦੂਤ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਾਰ ਸਹਾਇਕਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਕੂ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਬੱਚੇ? ਉਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕਮਾਂਡਰ ਅਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਯਕੀਨੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਾਫ਼ਰ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ? ਖੈਰ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਸਬਕ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਇੰਨੇ ਵਿਆਪਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਉਂ ਕੀਤੇ ਹਨ?'

ਮੈਂ ਕਾਸ਼ੀ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਇਸਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹੋਰ ਛੇ ਜਾਂ ਸੱਤ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਸਦੀ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਚੌਰਸ ਸੀ, ਚਾਰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਰ ਮੋਢਾ ਲਗਭਗ 125 ਫੁੱਟ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਚਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਘਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਦਾ ਮਾਪ 10 ਫੁੱਟ ਚੌੜਾ ਅਤੇ 19 ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ ਸੀ, ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੋਈ ਵੀ ਦੂਜੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਘਰ, 8 ਫੁੱਟ ਚੌੜਾ ਅਤੇ 12 ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ, ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਚਾਰ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਸੀ, ਹਰ ਇੱਕ ਦੰਡਪਾਣੀ ਅਤੇ ਦਵਾਰਪਾਲਕਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਚਾਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਪ-ਮੰਦਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਨੰਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਘੇਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੱਧੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਮੰਦਰ 128 ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਚਾਈ 64 ਫੁੱਟ ਸੀ। ਚਾਰ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਟਾਵਰ ਹਰ ਇੱਕ 48 ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਪੰਜ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਸੀ। ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਪਾਸੇ 125 ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ ਅਤੇ 35 ਫੁੱਟ ਚੌੜਾ ਇੱਕ ਮੰਡਪ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਹਿਸਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਭੱਟ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਧੰਨਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ। ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਤੁਰਭੁਜ ਰਸਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਲਈ ਇਸਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰਨਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸੀ ਅਤੇ ਰਸਤਾ ਅਣਗਿਣਤ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੰਦਰ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ

ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗੰਭੀਰ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਮੁਸਲਿਮ ਆਰਕੀਟੈਕਟਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ੁੱਧ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਤੋਪ ਦਾ ਝਟਕਾ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਰਚਾ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੂਰਤੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸਨ। ਆਰਕੀਟੈਕਟਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਨੀਂਹ, ਮੁੱਖ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਢਾਹਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮਸਜਿਦ ਕਿਉਂ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ? ਪੂਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਸਰਦਾਰ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਸੀ, ਚੀਕਿਆ, 'ਮੂਰਤੀ! ਅੰਦਰ ਮੂਰਤੀ! ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਮੂਰਤੀ ਹੈ! ਰੁਕੋ! ਰੁਕੋ!' ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਾਲੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਦਸ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਭੱਜੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਕੀ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਲ ਗਏ ਕਿ ਮੂਰਤੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੋਤਵਾਲ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹੰਗਾਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਕੀ ਉਹ ਲਿੰਗਮ ਮੂਰਤੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਾਂ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਪੁਜਾਰੀ ਉਸੇ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ? ਉਹ ਸਰਾਪੇ ਹੋਏ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚਿਮਟੇ ਅਤੇ ਚਾਕੂਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਦੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਪੌੜੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਛੋਟੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੂਰਤੀ ਇੰਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਨਾ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ। ਅੱਜ ਦੂਜੀ ਵਾਰ। ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਤੜੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੇਅਰਾਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਤਵਾਲ ਵੱਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾਅਵਤ ਖਾਧੀ ਸੀ - ਅੱਜ ਉਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਰਿਆਨੀ ਅਤੇ ਫਲ, ਕਰੀਮ, ਸ਼ਹਿਦ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਦੇਖ ਸਕਾਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹੀ ਬਿਮਾਰ ਭਾਵਨਾ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਤੜੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ।

'ਜਾਓ, ਪਰ ਇਕੱਲੇ ਨਾ ਜਾਓ। ਕੁਝ ਗਾਰਡ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਓ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਚਾਕੂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸੁੱਟ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਟਾਇਲਟ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਵੇਸ਼ਵਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰੋ! ਉਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨਦੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਏਗੀ; ਨਾਲ ਹੀ, ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਪੁੰਨ ਕਮਾਓਗੇ।'

ਹੜ੍ਹ ਘੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜੋ ਤਿਲਕਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ 'ਤੇ ਗਿੱਲੀ ਅਤੇ ਚਿਪਚਿਪੀ ਮਿੱਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਭੜਕੀ ਹੋਈ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ - ਮੈਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਪੇਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੜਕੀ ਹੋਈ ਕੁੱਟਮਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਈ ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕੇ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਦੁਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸਦਾ ਮੇਰੇ ਪੇਟ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਅੰਦੋਲਨ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਣਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਗੋਡੇ ਦੁਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ, ਨਦੀ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਮੀਂਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਲਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਰੰਟ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਭਗ ਉਹੀ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਸਦੀ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇਸ ਤਾਕਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਬੇਰੋਕ, ਬੇਰੋਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਹਾਅ, ਇੱਕ ਕਦੇ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਹਾਅ ਜੋ ਸੁੱਕੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ, ਲੱਕੜਾਂ ਅਤੇ ਗਾਵਾਂ, ਬੱਕਰੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੰਗਾ, ਜਿਸਨੇ ਯੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਅਣਗਿਣਤ ਮੌਤਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸੁਬਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਭੋਜਨ ਦਾ ਇੱਕ ਅਮੁੱਕ ਭੰਡਾਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਅਦਭੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਸਤ੍ਹਾ ਹੇਠ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ... ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਮੁੜ ਉੱਭਰ ਆਈ... ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਗਈ, ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇੱਕ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦੇ ਉਸ ਦੈਂਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਬਦਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਤੱਕ। ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ, ਭਾਵ 'ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ'। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ, ਆਪਣੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਗਲਤ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਧਮਾਕਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਗਲੇ, ਨੱਕ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੋਪਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲਹਿਰ ਦੇ ਵਗਦੀ ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਚਾਨਕ, ਗੰਗਾ ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ।

ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਇੱਕ
ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ ਚਿੱਟੇ, ਮੈਟ ਵਾਲੇ ਵਾਲ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਗੰਦਾ ਕੱਪੜਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਲੰਗੋਟ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਲੰਬੇ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਕੋਲੇ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਗਰਮ ਧੁੱਪ

ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਧਿਆਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੀ; ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ।

‘ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੋਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।’ ਮੈਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ‘ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਂਤ ਬੈਠੇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।’

ਉਹ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, 'ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਟੀਚਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੇਰਾ ਭਲਾ ਕਰੇ।'

ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭੰਬਲਭੂਸੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ... ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਤਬਾਹੀ ਮੇਰਾ ਟੀਚਾ ਸੀ? ਪਰ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਢਾਹੁਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੰਗੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਨਪਸੰਦ ਬੇਗਮ ਦੀਆਂ ਕਿਰਪਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੋਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਝੂਠੀ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲੀ ਵੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਖੈਰ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਹ ਗਲਤ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਮੰਦਰ ਢਾਹੁਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਠੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਹੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੱਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਖੋਜਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਭਾਵਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਤਰਕਪੂਰਨ ਆਧਾਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ।

'ਇਹ ਮੇਰਾ ਟੀਚਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿਰਫ਼ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਸਰਵਉੱਚ ਸ਼ਾਸਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਹੈ।' ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਇਹ ਰੱਬ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ। ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ? ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇੱਕ ਝੂਠਾ ਦੇਵਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਅਜਿਹੇ ਝੂਠੇ ਦੇਵਤੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਟੀਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੂਠੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।' ਮੈਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ਲਗਭਗ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ। 'ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ - ਕਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ!'

'ਬੈਠ ਜਾਓ,' ਸਾਧੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। 'ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ

ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।' ਮੈਂ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਖਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ। ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇ ਹੋ? ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ?' ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, ਲਗਭਗ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਹਾਂ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਰਾਜਾ ਜਗਵੀਰ ਸਿਮਹਾ ਸੀ...ਪਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਸੀ? ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਇੱਕ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾਮ ਦੇ ਬਾਅਦ 'ਬਿਨ' ਲਗਾਉਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਬਿਨ' ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ। ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜਿਆ, 'ਮੈਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਬੇਆਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ।' ਤੂੰ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਤੋਂ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਨਾਨਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਂ ਸਹੀ ਹਾਂ?'

ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਕੰਬ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਵਹਿ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ? ਯਕੀਨਨ, ਉਹ ਇੱਕ ਸਿੱਧ, ਇੱਕ ਰਿਸ਼ੀ, ਇੱਕ ਗਿਆਨਵਾਨ ਗੁਰੂ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕਲਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਸ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਬੈਠਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਏ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਡਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਭਟਕਦਾ ਭਿਖਾਰੀ - ਸਾਧੂ ਹੈ ਜੋ ਚੀਥੜੇ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਘੁੰਮਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਭੀਖ ਮੰਗ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ - ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਅਛੂਤੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਿਸਮ, ਉਚਾਈ, ਬਣਤਰ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਫ਼ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਤੋਂ ਹੋ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਆਏ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੋ ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਨੀਰਸ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਜੀਬ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੈ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਚਮੜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਕੀ ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹੀ ਹੈ?

ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮਰੀਜ਼ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਡਾਕਟਰ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਮਰੀਜ਼ ਇਸ ਅਸਾਧਾਰਨ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਕਾਨੂੰਨ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸੁਰ ਬਹੁਤ ਨਿਮਰ ਸੀ। 'ਮਹਾਰਾਜ, ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ

ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ?'

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗਣੇਸ਼-ਪੂਜਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ-ਪੂਜਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ? ਜਾਂ ਪਾਰਵਤੀ-ਪੂਜਕ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ?'

ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿੱਸਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ... ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ?'

'ਰੱਬ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਗਲਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ
ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਹਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਵਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰਕ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਹਾਂ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਇੱਕ ਈਰਖਾਲੂ ਦੇਵਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਉਸੇ ਈਰਖਾਲੂ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਜੋ ਵੱਖਰਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਇੱਛਾ, ਲੋਭ, ਕ੍ਰੋਧ, ਹੰਕਾਰ, ਲਗਾਵ ਅਤੇ ਲੋਭ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਅਣਉਚਿਤ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਜਿਹੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣਾ... ਕੀ ਇਹ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੈ?'

ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਦੇਖਿਆ, ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵਧਣਾ, ਵਿਕਸਤ ਹੋਣਾ, ਪਰਿਪੱਕ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਹੌਲੀ, ਹੌਲੀ, ਨਿਰੰਤਰ, ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਅਹਿੰਸਾ, ਸੱਚਾਈ, ਗੈਰ-ਲੋਭ, ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਗੈਰ-ਸਵੀਕਾਰ, ਸ਼ੁੱਧਤਾ, ਅਨੰਦ, ਤਪੱਸਿਆ, ਸਵੈ-ਅਧਿਐਨ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ?'

"ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਹੁਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਧੁੰਦਲੇ ਹਨ।"

'ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਹਰ ਪੜਾਅ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਧਾਰਨਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪੱਧਰ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜਿਸ ਦੇਵਤੇ

ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਇੱਕ ਈਰਖਾਲੂ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?'

ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉੱਡ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਦੇਖੋ, ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ੀ, ਸੰਤ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ: ਕੁਝ ਇਸਨੂੰ "ਅਸਮਪ੍ਰਗਣਾਤਾ ਸਮਾਧੀ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਇਸਨੂੰ "ਪ੍ਰਗਣਾ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਕੁਝ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਚ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਸਾਨੂੰ ਝੂਠ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰੋਕਣਾ ਹੈ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ: ਇੱਕ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਜੀਓ। ਵੇਦਾਂਤੀ, ਯੋਗੀ, ਜੈਨ, ਬੋਧੀ... ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ। ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਰਵਉੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਆਖਰੀ ਹੁਕਮ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਖੁਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾਈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਤ, ਜਿਬਰਾਏਲ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਦੀਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਡਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੁਰਾਨ ਸੁਣੇ ਗਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਦੀਸ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕੁਰਾਨ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਹਦੀਸ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਸਹੀ ਹੈ?

'ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਹਾਂ।'

'ਇਹ ਉਹ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜੋ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀ: ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਅਰਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਇੱਕ ਯਹੂਦੀ ਕਬੀਲਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਬਾਨੂ ਕੁਰੈਜ਼ਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਪਾਰੀ ਸਨ। ਉਹ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਉਹ ਡੂੰਘੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਨ ਅਤੇ ਤੌਰਾਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੌਰਾਤ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਨੇਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਈਸਾਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਤਾਬ, ਬਾਈਬਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਰਾਨ ਬਾਈਬਲ ਤੋਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੌਰਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਬੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਤਰੇਗਾ। ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਵਾਂ ਧਰਮ

ਪੂਰੇ ਅਰਬ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਹ ਨਬੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਤੌਰਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਾਨੂ ਕੁਰੈਜ਼ਾ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਨਬੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਸਮਝੌਤੇ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪੈਗੰਬਰੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਹਟਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪੈਗੰਬਰ (ਅੱਲ੍ਹਾ) ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਬਾਨੂ ਕੁਰੈਜ਼ਾ ਦੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਅਰਬ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ (ਅੱਲ੍ਹਾ) ਦੀ ਰਹਿਮ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗੀ। ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਇਆ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਪੈਗੰਬਰ (ਅੱਲ੍ਹਾ) ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੱਤ ਸੌ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਮਰੋੜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਗਏ। ਲਗਭਗ 1,200 ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੈਗੰਬਰ (ਅੱਲ੍ਹਾ) ਨੇ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ: 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਚੁਣਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜੱਜ ਬਣਾਵਾਂਗਾ। ਉਹ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆਖਰੀ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ?' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ। ਹੁਣ, ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਾਦ, ਇੱਕ ਯਹੂਦੀ, ਨੇ ਬਾਨੂ ਕੁਰੈਜ਼ਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਛੇੜੀ ਸੀ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਿਆ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਚਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਅਜੇ ਵੀ ਤਾਜ਼ਾ ਸਨ। ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਦੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਾਦ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਜੋ ਗਧੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪਹੁੰਚੀ। ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ, "ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਇਹ ਲੋਕ ਹੱਕਦਾਰ ਹਨ।" ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿਮ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗੀ। ਸਾਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਸੀ: ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜੇਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ ਵੇਚਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਨੇ ਸ.ਅ.ਵ. ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸ.ਅ.ਵ. ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਦੇਵੇ। ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਰਾਤ, ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ (ਸਲੱਲ੍ਹਾਹੂ ਅਲੈਹਿ ਵਸਲਾਮ) ਵਾਅਦਾ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਨਬੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤੋਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤ ਸੌ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਤ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖਾਈਆਂ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਵੇਰੇ, ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖਾਈ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਖਾਈ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਿਰ ਰਹਿਤ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਕਾਤਲਾਨਾ ਜਨੂੰਨ ਦਿਨ ਭਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਲਾਲਟੈਣਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਸੌ ਸਿਰਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਇੱਕ ਧਾਰਾ ਵਾਂਗ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।

ਰਿਹਾਨਾ, ਇੱਕ ਬਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਔਰਤ, ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਪੈਗੰਬਰ (ਸੱਲਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿੱਲਾਹੁ) ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਖੇਲ ਵਜੋਂ ਰੱਖਿਆ। ਪੈਗੰਬਰ (ਸੱਲਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿੱਲਾਹੁ) ਨੇ ਇਹ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੰਗ ਦੇ ਮਾਲ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵੰਡ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਬਚੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਲਈ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮਾਲ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਨਿਯਮ ਪੈਗੰਬਰ (ਸੱਲਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿੱਲਾਹੁ) ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੁਣੀ ਹੈ?'

ਮੈਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ। ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਡਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ।

'ਤਾਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ?' ਸਾਧੂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜਵਾਬ ਲੈਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਭੜਕਦੀ ਘੂਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, 'ਪੈਗੰਬਰ (ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ

'ਹਰ ਮਨੁੱਖ - ਸੰਤ, ਸਾਧੂ, ਪੈਗੰਬਰ... ਕੋਈ ਵੀ ਪਹਿਰਾਵਾ - ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਹੈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਿਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਹਾਂ? ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੋ ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਗੇ? ਕੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ, ਸੱਚੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੋਣ ਲਈ, ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦਇਆ, ਅਹਿੰਸਾ - ਸੋਚ, ਬਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿੱਚ - ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਹਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।'

'ਮਹਾਰਾਜ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਰਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ
ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਥੋਪਣਾ ਗਲਤ ਹੈ?'

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਯੱਗਨਵਲਕਯ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਨਾਮਕ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ?'

'ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜ।'

'ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਇਤ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ: ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਰਾਜ

ਦੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਵੀ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ, "ਰਘੁਵੰਸ਼ਮ" ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ?'

'ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜ।'

'ਕਵੀ ਰਾਜਾ ਰਘੂ ਨੂੰ ਧਰਮਵਿਜੈਈ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਵੱਲਭਦੇਵ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਧਰਮਵਿਜੈਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਸ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਪਾਇਆ। ਦੂਜਾ ਲੋਭਵਿਜੈਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੋਵੇਂ ਖੋਹ ਲਏ ਪਰ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜੇ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ। ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਖੋਹ ਲਈ ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਅਸੁਰਵਿਜੈਈ ਰਾਜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੌਟਿਲਯ ਦੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ?'

'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਤੋਂ ਅਕਸਰ ਹਵਾਲੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸ਼ਿਵਪਦ ਭੱਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਪਾਠ ਦੇਣਗੇ।'

'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਇਤਾਂ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਬੱਚੇ, ਪਰਿਵਾਰ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਲੁੱਟ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਛੂਤਾ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ, ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸਗੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਜੇਤੂ ਰਾਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਇਤ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਜੇਤੂ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਉਸਨੂੰ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਪਹਿਰਾਵੇ, ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸੰਭਾਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਗ੍ਰਾਂਟ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਜੇਤੂ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਫਰਜ਼ ਵਜੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।'

'ਮਹਾਰਾਜ, ਕੀ ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਥੋਪਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਰਾਇਆ ਹੈ?' ਮੈਂ ਜ਼ਿੱਦ ਕੀਤੀ।

'ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਮਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ ਜੋ ਅਜੇ ਵਿਕਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਤਾਮਸ ਦੀ ਉਪਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁਣ ਜੋ ਆਲਸ, ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਅਤੇ

ਅਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ, ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਮਾਰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਇੱਕ ਚੰਗਿਆੜੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਵੀ। ਫਿਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਭਾਰਤ, ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਯੁੱਧ ਵੇਖੇ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਵੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਥੋਪਿਆ।'

ਮੈਂ ਇਹ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਭਗਵਦ ਗੀਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਸਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਧੁੰਦਲੇਪਣ ਨਾਲ, ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਸਨ - ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਪੌਦਿਆਂ, ਕੀੜਿਆਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਤਮਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਜਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ - ਸਤਵ, ਰਾਜਸ ਅਤੇ ਤਮਸ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਾਧੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੈਲਾਅ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਉਸਦੇ ਰੇਜ਼ਰ ਵਰਗੇ ਸਟੀਕ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨਾਂ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ... ਤਾਂ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਲੁਟੇਰਿਆਂ, ਨਵਾਬਾਂ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਲਈ ਮਾਡਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ? ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਗੱਲਬਾਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ, ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਚਮਕਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?' ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਇਹ ਲੋਕ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੋੜ ਰਹੇ ਹਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ ਵੇਚ ਰਹੇ ਹਨ... ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?

‘ਹਮ...ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਜੋ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਉਹੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ—ਸਾਧੂ, ਸੰਨਿਆਸੀ, ਬੈਰਾਗੀ—। ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹਾਂ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੱਕ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਚੇਲੇ ਸਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸਾਧੂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਠਣਗੇ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਹੀਆ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਇੱਕੋ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।'

'ਕੀ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ? ਸ਼ਿਵਾਜੀ?'

'ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਾਰਤ ਇਸ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।' ਉਸਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਪਿੱਛੇ ਮੋੜ ਲਈ। ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ

ਦੇਖਿਆ, ਤਲਵਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇੱਕਵਚਨ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਹੋ?'

'ਦਿੱਲੀ।'

'ਤੁਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਰੀਅਰ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸੀ?'

'ਹਾਂ।'

‘ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਆਏ ਹੋ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਚਿੰਤਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’ ਇਸ ਵਾਰ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਵਚਨ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਧੂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ।

~

ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੂਝਵਾਨ ਰਿਕਾਰਡ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨੋਟ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ। ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਸਲ ਲਿਖਤ ਤੋਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।

‘ਉਹ ਕੋਤਵਾਲ ਢਾਹੁਣ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਭੇਜਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਏਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੀਵੇਂ ਕਲਰਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹਾਂ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੱਚੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ! ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੈਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਵੇਰਵਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇਵੇਗਾ! ਪਰ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਬੱਚੇ? ਖੂਨੀ ਦਰਬਾਰੀ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇਣਗੇ।’ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ, ‘ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਫਰਜ਼ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਇਨਾਮ ਦੇਵੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਆਤਮ-ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਕਾਫ਼ਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਸੰਦ ਕਰਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਇੱਕ ਗੰਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮੂਰਤੀ- ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਦਾ ਬਚਨ ਸੀ?'

'ਸਿਰਫ ਉਸਦੇ ਬਚਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਵੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਇਸ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਅਲ, ਅਲ-ਲਾਤ, ਮਨਾਤ, ਅਲ-ਉਜ਼ੂ, ਸ਼ਮਸ, ਧੂ, ਸ਼-ਸ਼ਾਰਾ, ਅਤ-ਥੁਰੈਆ, ਖੁ'ਜ਼ੂ, ਵ'ਦ, ਰੁਦਾ, ਜ਼ਦ, ਮਨਾਫ਼, ਯਗੁਤ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਕੋਲ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੂਰਤੀ-ਮੰਦਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਕਲੌਤੇ ਸੱਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਲਈ ਰਸਤਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਵਾਬਾਂ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ

ਹੁਣ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਇਸ ਸਖ਼ਤੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਪੂਰੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖੋ!'

ਇਸਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਗੰਬਰ (ਸੱਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ.

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੰਗਾ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵਹਾਅ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਤੇਜ਼ ਵਹਾਅ ਸੀ ਜੋ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ।

~

ਸਾਨੂੰ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਫਾਰਮਾਨ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਯਾਤਰਾ ਪਰਮਿਟ ਮਿਲ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਪੇਟ ਕੇ ਇੱਕ ਬਾਂਸ ਦੇ ਕਾਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਲੱਕੜ ਦੇ ਕਵਰ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੋਮ ਨਾਲ ਸੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਥੈਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਸਿਲਾਈ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮੋਮ ਨਾਲ ਸੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹਿੰਗੀ ਸ਼ਾਲ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਕੁੜਤਾ ਮਿਲਿਆ। ਕੋਤਵਾਲ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਨਾਯਾਬ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਸੀ ਕਿ ਬਾਂਸ ਦੇ ਕਾਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਕੀ ਹੈ। ਘੱਟ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੋਰੀਅਰ, ਖਾਦਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਇਮਤਿਆਜ਼ ਖਾਨ, ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਭੇਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਰਾਤ ਹਾਈਵੇਅ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ 'ਤੇ ਰੁਕੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗਰਮ-ਗਰਮ-ਅਤੇ ਸੁਆਦੀ-ਰਾਤ ਖਾਧੀ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਮੈਂ ਕੋਰੀਅਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।' ਮੈਨੂੰ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮਹਿਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਮਹਿਲ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ!' ਇਮਤਿਆਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

'ਤੂੰ ਸਵਰਗ ਬਾਰੇ ਕੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ? ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਤਨਖਾਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਾਰਮਾਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਿੱਖੋ!' ਕਾਦਰ ਖਾਨ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਸਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ। ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਚਮੜੀ ਵਾਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿੱਖਿਅਤ ਸੀ। ਇਮਤਿਆਜ਼ ਵੀ ਇੱਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਦਰ ਖਾਨ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੁਰਖੇ ਕਦੋਂ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਨਾਰਸ ਦੀ ਸਾਡੀ ਅੱਗੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਸੱਚਾਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ - ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਫਾਰਸੀ ਜਾਂ ਅਰਬੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਮਿਸ਼ਰਣ, ਜੋ ਕਿ ਫੌਜ ਦੀ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਫੌਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ੁੱਧ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ, ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਪਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅਜਿਹਾ

ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ - ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਨਿਯੰਤਰਣ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਤੱਥ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਇਮਤਿਆਜ਼ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਫਾਰਮਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੰਦਰ ਅਜੇ ਵੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ?'

'ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਸਵਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜਿਹਾਦ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾ ਹੈ... ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜੋ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਲੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ?'

"ਤੂੰ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ," ਇਮਤਿਆਜ਼ ਨੇ ਹੁਣ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

'ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗੀ। ਸਵਰਗ, ਜੰਨਤ, ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਵੱਡੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਬਾਗ਼ ਹਨ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਹਾਵਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਇਹ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੜਦਾ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮਦਾ ਨਹੀਂ। ਰੂਬੀਜ਼ ਦੇ ਬਣੇ ਘੋੜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਰਮ ਗੱਦੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਸ਼ਰਮੀਲੀਆਂ, ਕਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਆਰੀਆਂ... ਉਹ ਸੀਪੀਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵਾਲੇ ਆਂਡੇ ਵਾਂਗ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੱਧੀਆਂ ਬੰਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ, ਗੋਲ ਛਾਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੌਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਕੁਆਰੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਗੀਆਂ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਮਾਣਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਨੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਵਿੱਤਰ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਕਿ ਮੋਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਰਮ ਪਤਲੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਉਹ ਚਿੱਟੇ ਪਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਲਾਲ ਵਾਈਨ ਵਰਗੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਮੜੀ ਸੰਗਮਰਮਰ-ਚਿੱਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਮ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਮਾਹਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੀਨੋਪੌਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਪਾਲਦੇ। ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੱਧੀਆਂ ਕਿਉਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ?

ਇਮਤਿਆਜ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ।

'ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਮੀਲੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਦੀਵੀ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੰਦੀ ਬਦਬੂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਜਵਾਨ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਲਾਸਤਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂ! ਇੱਕ ਹੌਰੀ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ! ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਨਸ਼ੀਲਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ, ਗੋਲ ਛਾਤੀਆਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਝੁਕਦੀਆਂ; ਉਹ ਭਰੀਆਂ, ਪੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਦਾਗ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੈ - ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੀਆਂ

ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਹੱਤਰ ਘੰਟੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਸੋਚੋ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ! ਉਹ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਦੇ ਹੀ ਬੱਤੀ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੱਤੀ ਸਾਲ ਰਹੇਗੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸੌ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਵੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ! ਉਸਨੂੰ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਮਹਿਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੱਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

ਇਮਤਿਆਜ਼ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਠਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਟੰਗ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉੱਠ ਬੈਠਾ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਕੋਰੀਅਰਾਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, 'ਖਦਰ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੋ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਾਮ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹੋ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਧਿਆਇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹੋ।'

'ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਚੇ ਆਤਮ ਜਿੰਨਾ ਵਿਦਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਫੌਜੀ...ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਅਤੇ ਆਇਤਾਂ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਨੰਬਰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹੈ।'

'ਚੰਗਾ।'

~

ਸਾਡੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ, ਸਾਨੂੰ ਹਾਈਵੇਅ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਰੁਕਣਾ ਪਿਆ। ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਸੌ ਲੋਕ - ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ, ਬੁੱਢੇ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ, ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ - ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਭੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਭਾਂਡੇ, ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਕਰਿਆਨੇ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਲਿਪਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਥੈਲਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਸਨ - ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਘੱਟ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਕਾਰਨ ਪਤਲੇ ਸਰੀਰ, ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਸੜੀ ਹੋਈ ਚਮੜੀ ਅਤੇ ਗੰਦੇ ਵਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੇਲ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਪਤ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਟੁਕੜਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਲਾਊਜ਼ਾਂ ਦੇ ਛੇਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਮੜੀ ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਨੰਗਾ ਵਿਸਤਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਧੂੜ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬੱਦਲ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਭੱਜਣ ਵਾਲਾ ਸਮੂਹ ਉਸੇ ਡਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਭੱਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਖਰਕਾਰ ਰੁਕ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਤੇਜ਼, ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਸਾਹ ਲੈ

ਰਹੇ ਸਨ। ਬੱਚੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬੱਚੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਕੋਲ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ 'ਸਲਾਮ ਅਲੀਕੁਮ'। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਕੀ ਹੈ।

‘ਉਹ ਸੂਰਾਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਹਨ! ਗੰਦੇ ਸੂਰ ਟੈਕਸ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਭੱਜ ਰਹੇ ਸਨ! ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਰ ਲਿਆ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ! ਕਮੀਨੇ ਬਚ ਨਿਕਲੇ ਹੁੰਦੇ!’ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਲਗਭਗ ਚੀਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

ਸਮੂਹ ਦੇ ਇੱਕ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ ਅਸੀਂ ਟੈਕਸ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ
ਉਹ ਇਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਟੈਕਸ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ।'

‘ਸੂਅਰ! ਤੈਨੂੰ ਜਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਟੈਕਸ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜਜ਼ੀਆ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਅਪਣਾ ਲਓ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਟੈਕਸ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਫਾਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣਗੇ,’ ਉਸਨੇ ਗਰਜਿਆ।

"ਹਾਂ। ਉਹ ਸਹੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰੋ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ," ਚਾਰ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

ਪਰ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਦੇਵਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੋਗੇ, ਇੱਥੇ!' ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਚੌੜਾ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਘਿਣਾਉਣੀ ਕੜਕਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਥੁੱਕਿਆ, ਉੱਚੀ 'ਚਥੂ' ਕੱਢਿਆ।

ਸਿਪਾਹੀ ਤੁਰੰਤ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਘਿਣਾਉਣੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸਹੀ ਸਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਅਚਾਨਕ, ਅਚਾਨਕ, ਇਮਤਿਆਜ਼ ਬੇਸਹਾਰਾ, ਡਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਝੱਖੜ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਵੱਲ ਖਿਤਿਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਚੀਰਾ ਮਾਰਿਆ ਜਿਸਨੇ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖੂਨ ਫੁਹਾਰੇ ਵਾਂਗ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ 'ਰਾਮ! ਰਾਮ!' ਨਿਕਲਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਸਮੂਹ-ਵਿਲਾਪ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਮੂਹ ਦੁਬਾਰਾ ਬੇਰਹਿਮ ਭੱਜਿਆ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਰਣਨੀਤਕ ਗਠਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜੇ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕੁਝ ਕੁ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬਚ ਗਏ। 'ਸੂਰ! ਸੂਰ! ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਭੱਜਣਗੇ? ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੱਖੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ!' ਬੈਂਡ ਦਾ ਮੁਖੀ ਗਰਜਿਆ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਇਮਤਿਆਜ਼ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਖੂਨੀ ਤਲਵਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਾਦਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਜ਼ੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੀ ਤੂੰ ਪਾਗਲ ਹੈਂ? ਤੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ? ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕੋਰੀਅਰ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ।'

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਸੂਰ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਦੇਵਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੋਗੇ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਥੁੱਕਦਾ ਹੈ? ਕਿਹੜਾ ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਕਾਫ਼ਿਰ ਬਦਮਾਸ਼ 'ਤੇ ਜਿਹਾਦ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਅਜਿਹੇ ਘਟੀਆ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ: ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ?'

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਖੇਡ ਹੋਵੇ, ਅਧਿਕਾਰਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰ
ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕਤਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ, ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਫਿਰ, ਇਮਤਿਆਜ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ - ਇੱਕ ਕਾਫ਼ਰ ਜਿਸਨੇ ਸਾਡੇ ਰੱਬ ਦੀ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ 'ਤੇ, ਕਾਧਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੂਰਤੀ-ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਫਾਰਮਾਨ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੰਦਰ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਸਮੂਹ ਦਾ ਮੁਖੀ ਇਸ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਭੱਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਫਿਰ ਕਾਧਰ ਨੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਥਿਰ, ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਗਤੀ 'ਤੇ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਮਤਿਆਜ਼ ਨੇ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਿਰ ਕਿਵੇਂ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਚੱਕਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਪਾਸਿਓਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਮਤਿਆਜ਼ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਭਰਿਆ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ? ਮੈਂ ਇਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਇਮਤਿਆਜ਼ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦੇਣਗੇ। ਇਮਤਿਆਜ਼ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਿਆ— ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਮਰਿਆ ਪਿਆ, ਉਸਦਾ ਅੱਧਾ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਗਲਾ... ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ: 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਰੱਬ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਨਹੀਂ!' ਮੈਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ ਵੇਚਿਆ ਗਿਆ, ਸੋਹਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੈਕਸ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ... ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਸ਼ਿਆਮਲਾ! ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਰਹਿਮ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਵਜੋਂ ਲੈਣ ਲਈ ਮਨਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਭਾਵੇਂ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ? ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਾਮਲਾ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਮਰਦਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂ, ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਖੁਦ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹੱਸਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਏ ਜੋ ਭੱਜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਫੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਹੈ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ

ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਡੂੰਘਾ ਜਾਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਦੇਣ। ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੱਚੇ ਮਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ, ਫਲ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਤੋੜਦੇ ਅਤੇ ਹਰ ਸਕਿੰਟ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਸਹੀ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਮੀਂਹ, ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਠੰਡ ਦੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੰਪਰਕ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਖੁਰਦਰੇ ਅਤੇ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ... ਜਿਵੇਂ... ਜਿਵੇਂ... ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵਾਂਗ ਜੋ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ।

~

ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਲ ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਈ ਕਿ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਣਾਉਣਾ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਿਸ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਤਰਫੋਂ ਵੀ ਆਮ ਸੀ - ਉਸਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਅਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ,' ਉਸਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ? ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੇਸ਼ਵਰਿਆ ਮੰਦਿਰ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਲਈ ਇੱਕ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ... ਜੋ ਕਿ ਮਥੁਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ! ਅਤੇ ਇਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ। ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਜਾਸੂਸ ਨਵੇਂ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਠੋਸ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਬੱਸ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਦੇਖੋ; ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਧਪੁਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਅਤੇ ਉਦੈਪੁਰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋਚੋ ਕਿ ਉਸ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਲਈ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ! ਨਾਲ ਹੀ ਉਦੈਸਾਗਰ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਕੁਝ... ਨਹੀਂ, ਉਡੀਕ ਕਰੋ... ਉਦੈਪੁਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 172 ਮੰਦਰ, ਚਿਤੂਰ ਵਿੱਚ ਤੀਹਠ ਅਤੇ ਅੰਬਰ ਵਿੱਚ ਛਿਆਹਠ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਲਗਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਮਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਕਾਫਿਰ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ! ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਗੌਰ ਕਰੋ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ: ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ - ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲ - ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

~

ਲੰਬੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ, ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਮਿਆਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ - ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ, ਬਹਿਸ, ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਣ ਕਲਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਅਥਾਹ ਮੌਕਾ ਅਤੇ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਇਸਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵੀਆਈਪੀ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ। ਹਮੇਸ਼ਾ, ਸਿਰਫ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੀ ਇੰਨੇ

ਵੱਡੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਨਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਇੱਥੇ ਆਈ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਉਸਦੀ ਸਟਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ। ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨ ਸੀ, ਨੇ ਇੱਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖੇਡ ਮੈਦਾਨ ਸ਼ਾਮੀਆਨਾ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਦੀਵੀ ਟਕਰਾਅ ਅਤੇ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਆਦਿ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਭਾਸ਼ਣ। ਉਹ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਬੋਲਦਾ, ਗਰਜਦਾ ਅਤੇ ਗਰਜਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਥਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਥਾਈ ਸਟਾਰਡਮ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਇਆ। ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਖੁੰਝਾਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਅੱਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਜਗਾਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੁਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਨਾਚਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਦਿੱਲੀ-ਅਧਾਰਤ ਪ੍ਰੋਗਰੈਸਿਵ ਥੀਏਟਰ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਦ ਕਾਕੇਸ਼ੀਅਨ ਚਾਕ ਸਰਕਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਕਾਸ਼ੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਉੱਥੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਣਗਿਣਤ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਘਾਟ
- ਇਹ ਸਾਰੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਸੀਨੇ ਅਤੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਨਿਚੋੜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਸਿਰਦਰਦੀ ਅਫੀਮ ਖੁਆ ਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ।

‘ਕਾਸ਼ੀ ਇੱਕ ਸੜੀ ਹੋਈ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ।’ ਉਸਨੂੰ ਡਾ. ਰਾਮਸਵਰੂਪ ਯਾਦਵ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਲਾਈਨ ਯਾਦ ਆਈ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ।

'ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਾਪੇ ਕਿੰਨੇ ਮੂਰਖ ਸਨ,' ਉਸਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ।

~

‘ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ। ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਇੱਥੇ ਹਨ। ਸੂਟ 2। ਉਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸ ਬਲਾਕ,’ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪੁੱਛੇ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸ ਬਲਾਕ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ, ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਲਾਸਰੂਮ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਛੁੱਟੀ ਹੋਵੇ।

ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸ ਬਲਾਕ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਕਾਰਵਾਈ ਵੇਖੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਸਰੋਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਚੇਅਰਪਰਸਨ, ਆਪਣੇ ਲਾਲ ਕੁੜਤੇ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦਾਰ ਸਨ। ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੰਜੇਪਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਨਕਲਾਬੀ ਚਮਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਹਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀ ਰਾਹੀਂ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਸੀ।

ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਸੈਸ਼ਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜੇਕਰ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਇੱਕ ਜਾਣੀ- ਪਛਾਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੇ ਆਯੋਜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਹੈ?'

ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਾ ਰਿਸੋਰਸ ਪਰਸਨ, ਸੁਆਹ ਰੰਗ ਦੀ ਹਾਫ-ਕਮੀਜ਼ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਉੱਠਿਆ।

‘ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿਆਂਗਾ,’ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਦੂਜਾ ਆਦਮੀ ਬੈਠ ਗਿਆ।

'ਜਵਾਬ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਰਵਾੜੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਫੰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ, ਢੁਕਵੇਂ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਤਮ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਕੇਂਦਰ - ਕਾਸ਼ੀ - ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ ਕਿ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਬਿਰਲਾ ਨੇ ਇਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਢੁਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਖੌਤੀ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ - ਜੋ ਕਿ ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ, ਬਦਬੂਦਾਰ ਕੂੜੇ ਦਾ ਢੇਰ ਹੈ - ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'

'ਪਰ ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਪਣੇ ਵਿਗਿਆਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਮੈਡੀਕਲ ਵਿਭਾਗਾਂ ਲਈ ਵੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ,' ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਜ਼ਿੱਦ ਕੀਤੀ।

'ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਉਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ - ਅਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ - ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ।'

ਹਾਲ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਹਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ।

‘ਹਾਂ।’ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

'ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਮੁਸਲਿਮ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਬਦਬੂ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦੇ? ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਅਗਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੈ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ?'

ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਪਣੀਆਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨੌਜਵਾਨ ਵੱਲ ਬੋਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨਕਰਤਾ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ, 'ਹਾਹਾਹਾਹਾ! ਸਾਡੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਦੀ ਹੈ! ਦੇਖੋ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਮੁੰਡਾ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸੜਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਸ਼ਪੂਰਨ ਉਂਗਲਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਮਾਸੂਮ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ, ਸਾਡੇ ਗਰੀਬ ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ! ਪਰ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਵਰਗੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਹਨ...ਓਹ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ

ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ RSS ਪਿਛੋਕੜ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਉਤਸੁਕ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ। ਆਓ, ਸਾਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸੋ! ਕੀ RSS ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ? ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਬਚਾਅ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਸਰੋਤ ਜਾਂ ਕੱਟੜਵਾਦ ਲਈ ਝੁਕਾਅ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਿਸਟਮ ਜੋ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦਾ ਕੱਟੜਵਾਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਦੀਵੀ, ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਸੱਚ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ!

ਇਸ ਵਾਰ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਵਗਦਾ ਪਸੀਨਾ ਉਸਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਾਰ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ।

ਲਕਸ਼ਮੀ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਝੂਠੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਠੋਸ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ-ਜ਼ਬਾਨੀ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਹੁਣ, ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ। ਪਰ ਜੋ ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

~

ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਵਾਜਾ ਜਹਾਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਗਲਪ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ। ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਢਾਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਠੱਤੀ ਸਾਲ ਹੋਰ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਖਵਾਜਾ ਜਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਖਵਾਜਾ ਜਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਅਜੀਬ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇਣਾ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਇਹ ਦਿਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ... ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਪੂਰੇ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਰੱਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸੁੱਕਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਪਰ ਉੱਥੇ ਵੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਰਕ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ, ਆਦਿ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਲਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਚਾਨਕਤਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਤਬੱਸੁਮ…ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਦੇਵੀ…ਨੂੰ ਕੁਝ ਤਰਕਪੂਰਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦੋ ਦਿਨ ਤੜਫਾਇਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਤਿਆਂ ਨਾਲ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਕੇ ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਜੋਖਮ ਅਣਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਗੁਆਂਢੀ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਸ਼ਿਫਟ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।
ਉਸ ਕੋਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਕਾਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮੋਹ ਇੱਕ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਨੋਟਸ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਖੋਜ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਲੱਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਨੋਟਸ ਬਣਾਏ: ਮੁਹੰਮਦ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਭਾਰਤ... ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭੱਜ ਗਏ
ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ
ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਨਹੀਂ ਢਾਹਿਆ
ਸਿਰਫ਼ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ। ਉਸਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਉਦਾਸ ਸੀ। ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ
ਭਗਤਾਰ ਖ਼ਲਜੀ ਨੇ ਨਾਲੰਦਾ ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-
ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਉੱਘਾ ਕੇਂਦਰ। ਭਕਤਿਆਰ
ਖ਼ਲਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਦਿਅਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਕੇਂਦਰ। ਉਹ ਹੁਣ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚੋਣ ਲਈ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਡਰਾਉਣੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ
ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜਤਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਰਹੀ
ਅਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ
ਅਣਥੱਕ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ

ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਭਾਵੁਕ ਵੰਸ਼ਜ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ?
ਅੱਜ ਮੂਲ ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਮੰਦਰ, ਘਾਟ ਅਤੇ
ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜੋ ਕਬਰਸਤਾਨ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ।
ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਪਵਾਦ ਦੇ, ਹਰ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਾ, ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਸੈਨਾਪਤੀ
ਦੁਆਰਾ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਘਾਟਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ ਲੜਾਈ ਲੜੀ
ਮੁਸਲਮਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਚਾਲ। ਪਰ ਫਿਰ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ - ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਾਜਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ
ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ
ਮੰਦਰ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਨਾਰਸ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮਰਾਠਿਆਂ
ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸੰਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ
ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਅਸਲ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਾਲ
ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ। ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਰਸਤਾ - ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ 'ਕਾਸ਼ੀ ਬੇਨਤੀ' ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਭ ਮਰਾਠਾ ਪੇਸ਼ਵਾ, ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਪਹਿਲਾ, ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਓ। ਪਰ ਫਿਰ ਬਾਲਾਜੀ ਬਾਜੀ ਰਾਓ (1740-61) ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੂਰਾ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ
ਕਾਸ਼ੀ ਉਸਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। 1742 ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ
ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ। ਨਵਾਬ ਸਫਦਰਜੰਗ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਬਨਾਰਸ ਵੱਲ ਭੱਜੇ। ਉਹ
ਉੱਥੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਬਾਲਾਜੀ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਆਪਣੇ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੇ ਸਾਹਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ, ਉਹ ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਓ। ਡਰੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਾਲਾਜੀ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਕੋਲ ਇੱਕ ਵਫ਼ਦ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਾ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਨੌਂ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੁਸਲਿਮ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ
ਮੂਲਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਹਿੰਦੂ ਰਖਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਮੰਦਰ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਖੇ
ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹੀ ਧਮਕੀ, ਉਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ
ਬਾਲਾਜੀ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨੂੰ ਡਰਾਇਆ। ਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਣਦੇ ਸਨ—ਅਤੇ ਸਨ
ਸੰਭਾਲਿਆ ਗਿਆ—ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮ ਪਰੰਪਰਾ ਜੋ
ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਨਿਕਲੇ
ਕਾਇਰ ਬਣੋ। ਇਸ ਕਾਇਰਤਾ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕੀ ਸੀ? ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ,
ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ - ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ
ਅੰਦਰੂਨੀ ਡਰਪੋਕਤਾ।
23 ਫਰਵਰੀ 1759 ਨੂੰ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ
ਅਨੰਤ, ਬਾਲਾਜੀ ਬਾਜੀ ਰਾਓ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਇੱਕ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ
ਸ਼ੁਜਾ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲੇ। ਬਨਾਰਸ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ,
ਉਸ ਤੋਂ ਅਯੁੱਧਿਆ ਅਤੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਸੀ।
(1757 ਵਿੱਚ) ਅਯੁੱਧਿਆ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਉਸਨੂੰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਉੱਤੇ। ਜੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਗੜੇ ਦੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਮੰਨ ਲਓ।
ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਦੇ। [ਯਾਦੀ, ਆਦਿ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਦਰੇ, ਪੰਨੇ 166]'।
ਪਰ ਸ਼ੁਜਾ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਮਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗਣਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਬਾਹਰੋਂ, ਉਹ ਅਯੁੱਧਿਆ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ
ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਾਪਸ ਕਰਨਾ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਪਿੱਠ ਵਿੱਚ ਛੁਰਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ।
ਅਕਬਰ ਦੇ ਅਪਵਾਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਹਰ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜੇ ਨੇ ਲਗਾਇਆ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਟੈਕਸ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਦਰਾਂ ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵਾਬਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਹੀ ਦਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ। ਪਰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ
ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। ਉਹ ਕਾਸ਼ੀ, ਅਯੁੱਧਿਆ ਅਤੇ
ਇਲਾਹਾਬਾਦ—ਪ੍ਰਯਾਗ—ਤਾਂ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਰਦ ਦੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਣ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾਵਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਜੰਗਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵੀ
ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਹਾੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਦਾ ਕੀਤੇ, ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ
ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਸ਼ਹਿਰ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼, ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਗਏ ਸਨ
ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ। ਨਾਨਾ
ਫੜਨਵੀਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ
ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਣਗੇ।
ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਉਸ ਕੋਲ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ
ਮਰਾਠਾ-ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਬੰਧ।
ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ 1669 ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਸਾਲ
ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ, ਲਗਭਗ 1775 ਤੱਕ ਜਦੋਂ ਅਹਿਲਿਆਬਾਈ ਹੋਲਕਰ
ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜੋ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਢਾਂਚਾ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ:
ਇਹ ਢਾਂਚਾ,
ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ। 1857 ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵਿਦਰੋਹ ਦੌਰਾਨ, ਮੁਸਲਮਾਨ
ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹਰੀ ਝੰਡੀ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਅਹਲਿਆਬਾਈ ਨੇ
ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਦਮ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।
ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ
ਉਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਪਣਾਈ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਖ਼ ਸਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
—

ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ,
ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੋਲ। ਪ੍ਰਭੂ ਵੈਲੇਨਟੀਆ, 1803: '...ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੰਦੂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ [ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ] ਉੱਚੇ ਮੀਨਾਰ, ਇਹ ਕਾਮਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ,
ਸਰਕਾਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਅਸਲ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਟਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਇਹ ਬੇਰਹਿਮ ਅੱਖ ਦਾ ਦਰਦ।' (ਜਾਰਜ ਵਿਸਕਾਉਂਟ ਵੈਲੇਨਟੀਆ,
ਭਾਰਤ, ਸੀਲੋਨ, ਲਾਲ ਸਾਗਰ, ਅਬੀਸੀਨੀਆ, ਅਤੇ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ
ਮਿਸਰ, ਭਾਗ 1, ਲੰਡਨ, 1811, ਪੰਨੇ 90)। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ
ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ
ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ
ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਘਿਣਾਉਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ ਜੋ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰਦੇਸੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ, ਪੱਖਪਾਤੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣਾ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਸਦੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਕਾਸ਼ੀ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨੋਟਸ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਸ਼ੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਦੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਥੇ, ਕਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ। ਕਿਤਾਬਾਂ, ਯੂਰਪੀਅਨ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਯਾਤਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਖੋਜ ਪੱਤਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਰਸਾਲੇ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ... ਉਸਨੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਾਇਕ

ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਸਰਲਾ ਪੰਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮੰਗਿਆ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਉਹ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗੀ। ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ, ਉਸਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

14

ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਮੇਰੀ ਫੇਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਜ਼ੈਨਾਨਾ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਗੁਲਾਮ ਵਜੋਂ ਮੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤਨਖਾਹ ਕਮਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਆਪਣਾ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਅੱਧੀ ਤਨਖਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਇੱਕ ਵੀ ਦਿਨ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੇਖਣ ਦੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਬਨਾਰਸ ਜਾਣ ਦੇ ਸੁਭਾਗ 'ਤੇ ਵਧਾਈ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵੱਢਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਬਿਤਾਏ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕਲੇ ਹੱਥੀਂ ਲੱਖਾਂ ਭਿਆਨਕ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਸਿਰ ਇੱਕ ਹੀ ਝਟਕੇ ਵਿੱਚ ਵੱਢਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬੇਕਾਰ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਨਵੀਂ ਮਿਲੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਰ ਵਾਰ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਚਾਹਾਂ ਘੋੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਤਬੱਸੁਮ ਦਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਤਬੱਸੁਮ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੱਚੀ, ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਨੀ ਨਾਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸੁਆਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਉਸਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਬਰਾਹਿਮ ਲਈ ਇੱਕ ਖਾਸ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਵਾਂਗੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲ ਕੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜ ਕੇ

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਸ਼ਿਆਮਲਾ, ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਕਿਤੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

'ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ?'

'ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?'

'ਪਰ...ਪਰ...ਕੀ ਤੂੰ ਖੁਸਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈਂ?' ਉਹ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੱਟਿਆ, ਇਹ ਸਮਝਦਿਆਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਤੀਬਰ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਕਾਹਲੀ ਵਾਲੇ ਪਲ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਅਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਅਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਅਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਝੱਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਤਰਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਇਕੱਠੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡੁੱਬ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ। ਮੈਂ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਸੀ, ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਦੋ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਰੀਰਕ ਅਨੰਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਪਰ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਇਹ ਤਿਆਗਣਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਕਿਉਂ? ਕੁਝ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੁੰਦਲੀ ਯਾਦ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਮਿਲਿਆ - ਮੈਂ ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ... ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਇੱਕ ਚਾਲ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸਾਜ਼ਿਸ਼। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਧਰਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇਟਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਫਲਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਭੇਜਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਟੋਕਰੀ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁੰਡਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅੰਦਰ ਫਿੱਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਬਚ ਗਿਆ! ਉਸਦੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਤੇਜ਼ ਘੋੜਸਵਾਰ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਹਲਕੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾਣਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਆਪਣੇ ਗੁਆਚੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸਾਧੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ: ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਸਹੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵਾਂਗ ਤਾਜ ਪਹਿਨਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਚਲਾਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਭੇਜੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਰਾਠਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿਲ ਤੱਕ ਵੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਭੱਜ

ਗਿਆ: ਆਗਰਾ ਤੋਂ ਮਥੁਰਾ ਵੱਲ। ਮਥੁਰਾ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਮੁੱਛਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰ ਮੁੰਨਵਾਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਨਿਆਸੀ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ। ਉਸਨੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਪ੍ਰਯਾਗ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉੱਥੋਂ ਉਹ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਰਾਠਾ ਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਪੱਚੀ ਦਿਨ ਲੱਗੇ। ਰਾਤੋ-ਰਾਤ, ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਨਾਇਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪਾਤਰ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਰਣਨੀਤੀ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਖ਼ਬਰ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ। ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਤੋਂ ਛੱਤਰਸਾਲ ਸ਼ਿਵਾਜੀ
ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਛੱਤਰਸਾਲ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਚੰਪਕਰਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੁਗਲ ਤਖਤ ਲਈ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਛੱਤਰਸਾਲ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੂੰ ਆਗਰਾ ਆਉਣ ਲਈ ਘੇਰਿਆ ਸੀ। ਛੱਤਰਸਾਲ ਨੇ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਗਏ। ਇਹ ਇੱਕ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਬਣਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਟੀਚਾ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਹਿੰਮਤ ਦੇ ਇਸ ਕੱਚੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਛੱਤਰਸਾਲ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮਰਾਠਾ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਯੋਧੇ ਹਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਵਾਪਸ ਜਾਓ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰਾ ਪੂਰਾ ਸਮਰਥਨ ਹੈ।' ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੱਤਰਸਾਲ ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਜਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਥੁਰਾ ਵਿਖੇ ਕੇਸ਼ਵਰਿਆ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਬੁੰਦੇਲਾਂ ਦੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਹਾਇਕ ਅਬ-ਉਲ-ਫਜ਼ਲ - ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸਨੇ ਆਈਨ-ਏ-ਅਕਬਰੀ ਅਤੇ ਅਕਬਰਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ - ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਲੀਮ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਲੀਮ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅਬ-ਉਲ-ਫਜ਼ਲ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਬੁੰਦੇਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸਲੀਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਨੂੰ ਮਥੁਰਾ ਵਿਖੇ ਉਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕੇਸ਼ਵਰਿਆ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਿੱਥੇ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਸੀ। ਬੁੰਡਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੰਦਰ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਮੰਦਰ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ, ਮੂਰਤੀਆਂ

ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਏ ਬੁੰਡਲਾਂ ਨੇ ਛੱਤਰਸਾਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁਣ ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਲਈ ਫੌਜਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਮਦੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਮੇਰਾ ਸਰੋਤ ਸਨ। ਉਹ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਛੱਤਰਸਾਲ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਛੱਤਰਸਾਲ ਇੱਕ ਕੁੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਸਦੀਵੀ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਕੁਝ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਆਇਆ। ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪਲ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬੇਅੰਤ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੋਈ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਵਰਗੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਟੱਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਚ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਆਪਣਾ ਸਾਮਰਾਜ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਤਾਕਤ ਤੱਕ ਵਧਦਾ ਰਿਹਾ? ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਰਦਾਨਗੀ ਕੀ ਹੈ? ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜਨ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਯੋਗਤਾ? ਮੈਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਯਾਦ ਆਏ ਜੋ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਭਿਆਨਕ ਯੋਧੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ।

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ: ਇੱਕ ਖੁਸਰਾ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਰੀਰਕ ਤੰਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਸੁਆਦੀ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਈ। ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮੈਂ ਕਿਸਮਤ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੋ ਦਿਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਤਾਏ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਕੁੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਲੱਤ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਡਰਦਾ-ਡਰਦਾ ਆਪਣੀ ਪੂਛ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂ ਮੈਂ ਕਿੰਨੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਲਈ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਆਜ਼ਾਦੀ। ਮੈਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਉਦਾਹਰਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ, ਦਾੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਮੁੰਨ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭਗਵਾ ਚੋਲਾ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜੇ - ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਅਸਲ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ - ਮੇਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸੁੰਨਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸਲਾਮ ਛੱਡਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਮੌਤ ਸਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਬੁਰਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਆਸਾਨ ਤਰੀਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਛੱਤਰਸਾਲ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਮਰਾਠਾ ਦੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ: ਸੁਰੱਖਿਆ ਜੋ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ - ਛੱਤਰਸਾਲ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਜੋ ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਵੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਸ਼ਿਆਮਲਾ ਤਬੱਸੁਮ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਬਰਾਹਿਮ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਘੱਟੋ-

ਘੱਟ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਦੇਵਗੜ੍ਹ ਰਾਜਵੰਸ਼ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਮੰਦਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਜਜ਼ੀਆ-ਜਬਰ-ਜ਼ਬਰ-ਜ਼ਨਾਹ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਕਿਸਮਤ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੌਕਰਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ। ਮੈਂ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ। ਚਿੰਤਾ। ਸ਼ੱਕ ਜੋ ਹਰ ਪਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਨਾਲ, ਡਰ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਲਈ ਅਯੋਗ ਹਾਂ। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਉਸਨੇ ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੁੰਦਾ! ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮਦਾ। ਇਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਪਸੀਨਾ ਵਹਾਇਆ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਇੱਕ ਦੁਖਦਾਈ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ, ਉਸਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਅਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਈ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਮੈਂ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਲੰਬੇ, ਅਜੀਬ ਪਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ?'

'ਛੇ ਮਹੀਨੇ। ਕੀ ਇਹ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਹੋ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਹੀ ਕਿਹਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਦੱਸਾਂ? ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਤਨੀਆਂ ਹਨ... ਉਹ ਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਸਕੇ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਵੇ। ਜਾਂ ਰਖੇਲਾਂ, ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ। ਇਹ ਉਹ ਮਾਹੌਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੱਗਿਆ। ਖੈਰ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਅਜੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ?'

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ।

"ਕੀ ਤੂੰ ਉਸ ਦਿੱਖ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ?" ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

‘ਹੁਣ ਇਹ ਸਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ।’ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ, ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਅਤੇ ਛੱਤਰਸਾਲ, ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ।

'ਮੈਂ ਆਗਰਾ ਜਾਣ ਲਈ ਉਦੈਪੁਰੀ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲਵਾਂਗਾ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਸਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਆਗਰਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲਾਪਤਾ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਬੁੰਡੇਲਜ਼ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਔਖੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ

ਰਹਿ ਸਕੀਏ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਸਕੀਏ। ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ, ਜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ, ਮਰਨ ਲਈ।'

ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ। ਫਿਰ, 'ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਦੱਸਣਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਗੀਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਰਕਮ ਅਦਾ ਕਰੇਗੀ। ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਗੁਆ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਿਲਸ਼ਾਦ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਸਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਬੇਗਮ ਤਾਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ।'

15

ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧ ਗਏ ਸਨ, ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਲ ਦੋਵਾਂ ਪੱਖੋਂ, ਅਤੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਾਨ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਸਨ ਜੋ ਰਣਨੀਤਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਝਾਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਸੰਘਣੇ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੰਜੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਨਾਂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਜਲਦੀ ਗੰਜਾ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ? ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਸੀ - ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਗੰਜੇਪਣ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਹੱਸਿਆ।

ਉਸਦਾ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣਾ ਤੈਅ ਸੀ। ਉਹ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਇਕਾਨਮੀ ਕਲਾਸ ਚੈੱਕ-ਇਨ ਕਾਊਂਟਰ 'ਤੇ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੇ ਬਿਜ਼ਨਸ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਲਾਈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਚੈੱਕ-ਇਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ, ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੈਲੋ ਲਕਸ਼ਮੀ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲਈ ਫ਼ੋਨ ਲਾਈਨ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚ ਸਕਦੇ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਉਸੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।' ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਚਮਕ ਨਾਲ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕਾਨਮੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕਾਨਮੀ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਬਿਜ਼ਨਸ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'

'ਬਸ ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?'

'ਆਹ! ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵਧੀਆ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ!'

'ਬਿਲਕੁਲ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਟਿਕਟ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਅਪਗ੍ਰੇਡ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਪੈਣਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਏਅਰਲਾਈਨ ਵਾਲੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।'

'ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਉਡਾਣ ਨੂੰ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਵਾਂਗਾ।'

ਇਕਾਨਮੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਫਲਾਈਟ ਦੇ ਉਡਾਣ ਭਰਨ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਲੀ। 'ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਏ?'

ਉਸਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਜੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੰਦਰ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਬਚੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਸੌਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਨਹੀਂ... ਪਰ...'

'ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੰਕਾਰ ਹੈ...ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਸਵੈ-ਚਿੱਤਰ।' ਉਹ ਉਸਨੂੰ
ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕੀ, ਇੱਕ ਦ੍ਰਿੜ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਈ।

ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ
ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਜਿੱਤ ਜਾਵੇਗੀ। ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਸਾਰੇ ਕੌਣ ਆਏ ਸਨ? ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕਾਫ਼ੀ ਭੀੜ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਖਰਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ - "ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਲਈ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ" ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ...'

'ਤੁਸੀਂ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਦਿੱਤੇ। ਤੁਸੀਂ ਰਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਕੀਤਾ... ਖੈਰ, ਇਸਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ। ਉਸਨੇ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਿਆ, ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੇ ਖਾਧੇ ਹੋਏ ਕੇਲੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਫਰਸ਼ ਪੂੰਝਿਆ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ।'

'ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਿਸਨੇ ਦੱਸੀ? ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ?'

'ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜੈਰਾਮ ਯਾਦ ਹੈ? ਤੁਹਾਡੀ ਭੈਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਗੰਤ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਉਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਮਿਲੇ, ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੂਜੀ ਵੱਲ ਲੈ ਗਈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਬੱਸ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਮਦਰਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੈਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੰਗਲੌਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੈਰਾਮ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੈਰਾਮ ਉਸਨੂੰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦਿਗੰਤ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਧੋਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾੜੀਆਂ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਵੀ ਦਿੱਤੇ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਹੋਰ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਪਰਿਵਾਰਕ ਚੱਕਰ ਹਨ। ਯਾਦ ਹੈ, ਜੈਰਾਮ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਮਦਰਾਸ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਰਾਤ ਦਿਗੰਤ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਖਦਾਈ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾਈ। ਦਿਗੰਤ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਨਰਸਾਪੁਰਾ

ਆਏ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, "ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਈ। ਉਹ ਇੱਕ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਅਬੂ ਧਾਬੀ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਦਿਨ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ..."

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਅੱਧੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਭਾਵ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਪਿੱਠ ਵਿੱਚ ਛੁਰਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ? ਉਸਨੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਾਂਗੀ? ਉਸਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਸਸਤੀ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਜ਼ਾਲਮ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਫਿਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸੁਹਿਰਦ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰੇ। ਕਦੇ ਵੀ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, '...ਅਸੀਂ ਦਾਦੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਮੰਦਰ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਲਵਾਂਗੇ। ਹੁਣ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਰੰਮਤ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਦਿਗੰਤ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਵੈਸ਼ਨੋ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਿਰੂਪਤੀ ਵੀ। ਉਹ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਤਲਹਟੀ ਤੱਕ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਕਾਰ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ...'

ਤਿਰੂਪਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤਿਰੂਪਤੀ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਇੱਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਦੇਵਤਾ ਸੀ; ਕਿ ਉਸ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਮੱਧ, ਹੇਠਲੇ-ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।'

ਜਿਸ ਦਾ ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, '...ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਰਕਸ ਨੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਫੀਮ ਵਜੋਂ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।'

ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕੀ, 'ਅਤੇ ਰੂਸ ਇਸ ਅਫੀਮ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਜੰਗ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਚੀਨ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੇ ਅਜਿਹੇ ਅਫੀਮ-ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਸਾਹਸਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਸਹੀ ਹਾਂ?'

ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਔਰਤ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸਦੇ ਮਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਝਟਕਾ ਹੁੰਦਾ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿਉਂ ਛੁਪਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ? ਜਾਂ ਇਹ ਸਿੱਧੀ ਕੂਟਨੀਤੀ ਸੀ? ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ

ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ ਪਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਝਿੜਕ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਾਲ ਬਟਨ ਦਬਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਏਅਰ ਹੋਸਟੇਸ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਿਜ਼ਨਸ-ਕਲਾਸ ਪਾਸ ਦਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਜਿਨ।' ਉਹ ਲਕਸ਼ਮੀ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। 'ਤੁਸੀਂ?'

'ਨਹੀਂ ਧੰਨਵਾਦ, ਸਰ।'

~

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉੱਘੇ ਲੋਕਾਂ - ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ - ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਲੋਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਟੀਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਤ ਸਨ। ਰਜ਼ੀਆ ਇਕਲੌਤੀ ਅਪਵਾਦ ਸੀ। ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਟੀਵੀ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਸੈਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ: 'ਮੈਡਮ, ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋ?' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਈ। ਉਹ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਸੀ ਜੋ ਸੁਹਿਰਦ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਸਕੱਤਰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੱਦਾ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਲਈ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੋਟਲ ਜਨਪਥ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਰ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਪੰਜ-ਸਿਤਾਰਾ ਹੋਟਲ ਅਸ਼ੋਕ ਲੈ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਹੋਟਲ ਜਨਪਥ ਲਈ ਟੈਕਸੀ ਲਈ।

ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਤਰੀ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੱਦੇ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਦਿਆਲੂ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ, ਆਮ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੁੜਤਾ, ਪਜਾਮਾ ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਟੋਪੀ ਵਾਲਾ ਉਹ ਟ੍ਰੇਡਮਾਰਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ-ਵਰਦੀ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨੀ ਸੀ - ਇਹ ਸਾਰੇ ਖਾਦੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਟੈਰੀ-ਕਾਟ ਮਿਕਸਡ ਖਾਦੀ ਨਾਲ ਸਿਲਾਈ ਇੱਕ ਸਫਾਰੀ ਸੂਟ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਸਨੇ ਸਟੇਜ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ।

'ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਹੋ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚਾਈ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਕੌਮ ਦਾ ਕੋਈ ਭਵਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਜਾਤ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜੋ ਇਸ ਮਹਾਨ

ਕੌਮ ਨੂੰ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬੁਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ - ਸਿੱਖਿਆ, ਕਲਾ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ, ਸਾਹਿਤ, ਖੋਜ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ - ਵਿੱਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜੋ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਮੰਗਣ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੂਰਵਗਾਮੀ ਹੈ
- ਸਰਕਾਰ ਅਸਲ ਫੈਸਲਾ ਲਵੇਗੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ, ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉੱਘੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਗੇ।'

ਦਰਸ਼ਕ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਇਹ ਕੋਈ ਆਮ ਮੰਤਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਲਾਕ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਉੱਠੇ। ਉਹ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਏ, ਮੰਤਰੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋੜ 'ਤੇ ਹੈ।

'ਭਾਰਤ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ-ਅਯਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜੰਤਾ ਅਤੇ ਏਲੋਰਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਜਿੰਨੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਦੇਖਣ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਜੇਨਗਰ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਵੀ, ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਬਨਾਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ! ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਦਾਅਵੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਜਿਸਨੇ ਸਾਡੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਭਾਗੀਦਾਰ ਦੀ ਭਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ - ਅਤੇ ਟੀਚਾ - ਇਸ ਖਤਰੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਖਾਸ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਅਤੇ ਪੈਟਰਨ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੀਡੀਆ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਇਸ ਗੰਭੀਰ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ? ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੈਮੀਨਾਰ ਹੋਣਗੇ। ਹੁਣ ਲਈ, ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਆਮ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਾਣਯੋਗ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ, ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸੀਨੀਅਰ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅੱਗੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਝੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ...' ਪੈਂਤਾਲੀ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਸੰਦ ਸਨ।

‘ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਲਈ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਦੀ ਚੋਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠ ਦਾ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਹੈ?’ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਅਸਲ ਕਾਰਵਾਈ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਬੈਠੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਸਕੁਟ, ਚਾਹ ਅਤੇ ਕੌਫੀ ਦਿੱਤੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਘਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ।

'ਇੱਕ ਖੇਤਰ, ਇੱਕ ਖੇਤਰ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਜਾਊ ਖੇਤਰ ਜਿੱਥੇ ਬੁਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੇ ਵੰਡ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ: ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਟੀਚਾ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਨਮਜਾਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸਦਭਾਵਨਾਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਬੇਸ਼ਰਮ ਝੂਠ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ - ਸਾਡੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਇਹਨਾਂ ਝੂਠਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੱਸਣਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਮਾਡਲ ਇਤਿਹਾਸ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕੋਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ...'

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ, ਤਾਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਘਿਣਾਉਣੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਝੂਠੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਹ ਖੂੰਜੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

'...ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ, ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਗਜ਼ਨੀ ਬਾਰੇ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਵਿਗਾੜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ...'

ਉਹ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲ ਗਏ, 'ਜਨਾਬ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬਨਾਰਸ ਦੇਖਿਆ ਹੈ?'

ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਰੁੱਖਾ ਬੰਨ੍ਹ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਰਗੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। 'ਹੂੰ?' ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?'

‘ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਮਸਜਿਦ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੁਦ ਇਸਨੂੰ ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਮਸਜਿਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੰਦਰ ਵਰਗਾ ਢਾਂਚਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਿੰਦੂ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਕਿਸਨੇ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਬਣਾਇਆ? ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣਾ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਿਆਨਵਾਪੀ ਮਸਜਿਦਾਂ

ਬਾਰੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।’ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

‘ਚਲੋ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ: ਕਿਤੇ ਖਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ? ਕੀ ਸਬੂਤ ਹਨ? ਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਦਾਅਵੇ ਕਰਨਾ ਗੈਰ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ?' ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ।

‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਕੀ ਮੁਸਤਦ ਖਾਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇਨਾਇਤੁੱਲਾ ਖਾਨ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਨਾਇਤੁੱਲਾ ਖਾਨ ਦਾ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਰਾਟ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਲਈ, ਸਾਕੀ ਮੁਸਤਦ ਖਾਨ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ, ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਅਤੇ ਪੁਰਾਲੇਖ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਮਾਸਿਰ-ਏ-ਆਲਮਗਿਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਹਰ ਲਾਈਨ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸਬੂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਹੈ। ਉਹੀ ਕਿਤਾਬ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ 1669 ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਆਲਮਗੀਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਢਾਹੁਣ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਗਲਾ ਅਧਿਆਇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 1670 ਵਿੱਚ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਥੁਰਾ ਵਿੱਚ ਕੇਸ਼ਵਰਾਇਆ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਇਕੱਠ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕੇਸ਼ਵਰਿਆ ਮੰਦਰ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦਰਸ਼ਕ ਤੁਰੰਤ ਚੁੱਪ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ।

'ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਦਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਟੀਚਾ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਪੂਰਾ ਸਮਰਥਨ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਤੁਸੀਂ ਝੂਠ ਦੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਮਾਜ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ। ਹਰ ਸਾਲ ਪੱਚੀ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵਾਰਾਣਸੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਲਈ, ਵਾਰਾਣਸੀ ਉਹ ਅੰਤਮ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਬੰਦਰਗਾਹ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਥਾਨ। ਇਹੀ ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸਵੀਰ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਉਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਵਸਤੂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ, ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਮਸਜਿਦ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੰਦਰ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ - ਇਹ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ, ਇਹ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਪਰਤਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਚਚੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੋਹਭੰਗ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੌੜੀ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ? ਤੁਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਸਕਦੇ

ਹੋ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਟੂਰ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾਂ ਅਯੁੱਧਿਆ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਸਾਨੂੰ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਮੰਦਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦਲੀਲ ਦੇਵੋਗੇ ਕਿ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦਲੀਲ ਦੇਵੋਗੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ - ਬੋਧੀ, ਜੈਨ, ਵੈਸ਼ਨਵ ਅਤੇ ਸ਼ੈਵ - ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਪਾਠ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇੱਕ ਭਟਕਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਮਹਿਮਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ, ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼, ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੋਕ 'ਤੇ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਜਜ਼ੀਆ, ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਵਪਾਰ... ਇਹ ਉਸ ਸੰਸਥਾਪਕ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਜੋਂ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਹਿਸ਼ੀ ਕੰਮ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਜਦੋਂ ਇਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਮਨੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਨੂੰਨਸਾਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸੱਚੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜੋ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜਾਂ ਮੌਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੱਚ ਇੱਕ ਹੈ ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਇਹ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਟੀਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਵੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੱਗਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਈ ਨੋਟਸ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮਿਹਨਤੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਦੀ ਤਾਕਤ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਲਗਭਗ ਰੱਟ ਕੇ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਭਾਗੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਕੱਢਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅੱਧੀ ਲੜਾਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਹ ਸੈਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਘਬਰਾ ਗਈ। ਪਰ ਜੇ ਉਸਨੇ ਇਸ ਘਬਰਾਹਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ, ਹੋਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਫੜੀ ਰੱਖਿਆ। ਅਮੀਰ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੋੜੀਆਂ, ਫਿਰ ਹੋਰ

ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ ਹਿੱਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਡਿੱਗ ਗਈ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਪਈ ਫਾਈਲ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਲਈ।

'ਆਪਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੇਗਮ ਰਜ਼ੀਆ ਦੀ ਰਾਏ 'ਤੇ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਜਾਂ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹਨ,' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਗੋਲ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।

ਲਕਸ਼ਮੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਬੜੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੀ ਮਨਮੋਹਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਰਤੀਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਗੋਲ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਿਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਦਸ ਲੋਕ। ਦਸ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ। ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸਨ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਮੁਸਲਿਮ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬੋਲਿਆ। 'ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹਾਂ ਜੋ ਅੱਧੇ ਪੱਕੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੀ।'

ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪਲ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਿੱਧਾ ਨਿੱਜੀ ਹਮਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਵਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਮੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ: ਕਿ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ, ਜਾਇਜ਼ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਿੱਜੀ ਹਮਲੇ ਕਰਨਾ ਮਾੜੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਡਮ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਫਾਰਸੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮਾਸਿਰ-ਏ-ਆਲਮਗੀਰੀ, ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।'

'ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।'

ਸਾਰੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਭਰਿਆ ਹਾਸਾ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ।

'ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਫਿਰਕੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ,' ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ, 'ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਅਨੁਵਾਦਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੱਥਾਂ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਮਿਆਰ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ।'

"ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਯੂਨਾਨੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?" ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

'ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ?'

'[[[?' [[[[[[[[[[[

[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, '[['[[, [[[? [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[' [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, '[[[' [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, '[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[- [[[[[[[[[[[[[[['[['[[-[[[[[[[, [[, [[['[[[?'

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[? [[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[?'

[[, '[[[

ਸੀ - ਉਸਨੇ ਗਿਆਰਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ।’ ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਗੋਲ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਟਿਕਾਈ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਾ ਭਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ‘ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੂਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ ਸੀ? ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਬ ਵਿੱਚ ਕਈ ਔਰਤ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਔਰਤ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਸ ਕੋਲ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਚੈਂਪੀਅਨ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦੇ? ਕੋਈ ਵੀ ਇਸਲਾਮੀ ਹਮਲੇ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਪਏ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗੱਲ ਕਰਦਾ? ਹਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਚੁੱਪ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਾਬੁਲ, ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਤੁਰਾਨ ਦੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਗੁਲਾਮ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸੈਕਸ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਨਤੀਜਾ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਵਾਧੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਈ? ਕੋਈ ਇਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਅਜੇ ਵੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਸਾਡੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਡੱਡੂਆਂ ਵਾਂਗ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੀਕਦੇ ਹਨ, ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਕੀ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਣਦੇ ਹਨ? ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਯੂਰਪ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਵਧਿਆ - ਮਸ਼ੀਨੀ ਜਹਾਜ਼, ਤੇਜ਼ ਯਾਤਰਾ, ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਮੁਹਿੰਮਾਂ, ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਕਾਢ ਜਿਸਨੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ... ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਉੱਥੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜੇ ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ, ਮੂਲ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ, ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੁੱਟਣ, ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਲੰਦਾ, ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਅਤੇ ਓਦੰਤਪੁਰੀ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖਿਆ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪਛੜੇਪਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲ ਜਵਾਬ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਇੱਕ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਫੌਜੀ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਚੂਸਣ ਲਈ ਕੌਣ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ? ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਕਬਰ - ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਰਾਟ - ਨੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਜਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਜ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੈਣੋ ਅਤੇ ਭੈਣੋ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ? ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?' ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ, ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਚੁੱਪ। ਆਮਿਰ ਫਾਈਲ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ।

ਉਹ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਚੁੱਪ। 'ਮੈਂ ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ: ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਹੋਰ ਧਰਮ ਜਾਂ ਧਰਮ ਗੀਤ, ਨਾਚ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਰੋਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਕਿਹੜਾ ਹੋਰ ਧਰਮ ਜਾਂ ਧਰਮ ਕਲਾ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਦੇ ਭਰਾ ਵਜੋਂ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ੀ, ਇੱਕ ਰਿਸ਼ੀ ਵਜੋਂ ਪੂਜਦਾ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ

ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਔਖੀ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰਜਾਗਰਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਕਲਾਕਾਰ ਇਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਦੂਜਾ ਧਰਮ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਵੈ-ਧੋਖਾ, ਇਸ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀ ਹੈ?' ਉਹ ਹੁਣ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਚੁੱਪ।

ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ-ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਤੋਂ ਉੱਠੇ। ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਬੋਲੇ: 'ਅਸੀਂ ਦੇਰ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੈਂਤਾਲੀ ਮਿੰਟ ਲੇਟ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਜ਼ੀਆ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੋਰ ਭਾਗੀਦਾਰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਬੋਲਣਗੇ।'

ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਆਮਿਰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਟਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਨੇੜੇ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਇੱਕ ਬੁਲਾਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣਾ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਪਾੜਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੀਜਿਆ ਗਿਆ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਬੀਜ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਲਿਆ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਬੁਲਾਰੇ ਵਜੋਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਣਿਆ।

'ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ। ਪਰ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸਰਾਪੇ ਜਾਂਦੇ।'

'ਜੇਕਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਦੇਸੀ ਹਮਲਾਵਰ ਸਨ, ਤਾਂ ਆਰੀਅਨ ਵੀ ਸਨ।'

'ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ, ਖੱਤਰੀ ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਵੈਸ਼ ਉਸਦੀਆਂ ਪੱਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ।'

'ਇਸਲਾਮੀ ਮੂਰਤੀਵਾਦ ਨੇ ਉੱਚ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀਆਂ ਅੱਗਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।'

ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਟੋਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਝੂਠ! ਸਾਰੇ ਝੂਠ! ਸਾਰੇ ਝੂਠ! ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਟੱਲ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਉੱਚ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਜ਼ੀਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅਕਬਰ ਤੋਂ ਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਅੱਜ ਦੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਗਡੀਆ ਲੋਹਾਰ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਇਸ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਮੂਲ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਖੋਜ ਦਾ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਸਮੂਹ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਖੋਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਰੀਅਨ ਪਰਦੇਸੀ ਹਮਲਾਵਰ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾ ਸਕਣ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਆਰੀਅਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਾਵਿੜ ਸਭਿਅਤਾ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ।'

'ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਟੋਕਣਾ ਮਾੜਾ ਸਲੂਕ ਹੈ,' ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, 'ਮੈਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕੇ ਜੋ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ!'

ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਚੀ, ਸੌੜੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ, 'ਮੈਡਮ ਰਜ਼ੀਆ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕੋਗੇ? ਆਪਣੇ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਨਾ ਬਣਾਓ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਫੈਸਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ।'

ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੱਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਣੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿਛਲੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਹਾਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਦੇਖਿਆ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਸੀ, ਵਿਰੋਧੀ ਲਾਈਨ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਪੂਰਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਚਲਾਇਆ ਸੀ - ਇਸਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤੱਕ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਲਿਖਣ ਤੱਕ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੰਗਲੌਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਰਜ਼ੀਆ ਇਨਕਲਾਬੀ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਬਰ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ... ਹੁਣ ਇੱਕ ਕੱਟੜ ਸ਼ਰੀਆ ਪਤੀ... ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਚੰਗਾ ਹੈ... ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਡਾਣ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਸ਼ਾਇਦ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?

~

ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੰਤਰਾਲੇ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ 'ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੌਣ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ੋਨ 'ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਨੇ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਜੇ ਕਦੇ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ

ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਨਿਕਾਹ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸੌਂਪੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਜਵਾਬ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬੇਆਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਦੇ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ - ਉਹ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ, ਆਪਣੀਆਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੰਗਲੌਰ ਤੋਂ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੜਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਫ਼ੋਨ ਗੱਲਬਾਤ ਯਾਦ ਆਈ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, 'ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕੀਤਾ ਹੈ।' ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ,' ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਹੰਕਾਰੀ ਔਰਤ। ਜਾਂ ਇਹ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਸੀ? ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਮਾਣ...ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਘੇਰੇਗੀ...ਇਸਨੂੰ ਟਾਟੋਲੋਜੀ ਵਜੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਓਹ! ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਵੀ ਰਹੀ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਰੰਗ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਦਿੱਗਜਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਦੀ ਹੋਈ - ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੀਆਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਹਸਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਸਲੇਟੀ, ਸੁਆਹ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਟੁਫਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੋਇਆ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਚਿੱਟੇ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਪਾਵਰਹਾਊਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਕਰੀਅਰ ਦੌਰਾਨ ਬਹਿਸਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਸੀ, ਦੋ ਰਵਾਇਤੀ ਹਿੰਦੂ ਪੰਡਿਤ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਲੰਮਾ ਤਿਲਕ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ - ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਬੇਵੱਸ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਵਾਂ... ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਵੱਸ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ... ਉਸਦੀ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਨਜ਼ਰ... ਲਾਹਨਤ! ਇਹ ਸਭ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਹਨ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ, ਸਿਨੇਮੈਟਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਇਸਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ? ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਅਸਮਰੱਥ ਕਿਉਂ ਸੀ? ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਕਿਉਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਲਈ ਉਸ ਫਾਈਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ? ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਣਾ ਹਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਇਹ ਸਧਾਰਨ ਤੱਥ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ? ਮੈਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਸ਼ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਵਾਲ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੁਣੌਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ... ਇਹ ਉਸਦੀ ਬੇਰੋਕ ਭਾਸ਼ਣ ਕਲਾ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਰੋਕ ਦਿੰਦਾ। ਵਾਹ! ਕਿੰਨਾ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਪਲ!

ਉਹ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕੀ। ਉਸਨੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਦੂਜੇ ਬੁਲਾਰੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰੀ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਵਾਂਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਿੱਧੇ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸਦੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਉਸ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਚਲਾਕ ਚੇਅਰਪਰਸਨ

ਉਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖੇਗੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਹਾਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਹਾਜ਼ਰੀ ਸ਼ੀਟ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਦਸਤਖਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਆਪਣਾ ਯਾਤਰਾ ਭੱਤਾ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਭੱਤਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਣ ਲੈਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਉੱਠਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਾਰੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨੀਂਦ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਦੇ ਉੱਠਿਆ, ਹਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਰੈਸਟ ਰੂਮ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਮਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਟੈਕਸੀ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੋਟਲ ਜਨਪਥ।' ਉਸਨੇ ਚੌੜੀ, ਨਿਰਵਿਘਨ ਸੜਕ 'ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਦਰੱਖਤ ਚੱਲਦੀ ਕਾਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ। ਬਹਿਸ ਅਤੇ ਤਰਕ ਵਿੱਚ ਅਜਿੱਤ। ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ... ਉਸਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਣਥੱਕ ਘੰਟੇ ਬਿਤਾਏ... ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਹਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਰਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਕੰਨੜ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਵਾਨਗੀ। ਅਤੇ ਨਿਡਰ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਸਨੂੰ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਜੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੰਦਾ... ਉਹ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੀ... ਉਸਦੇ ਲਿਖੇ ਸਕ੍ਰੀਨਪਲੇ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਸੀ! ਜ਼ੁਬੈਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇੱਕ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਉਰਦੂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘਾਟ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੁਰਕੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਢੱਕਣ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ - ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਉਸਦਾ ਵਿਚਾਰ। ਜਨਾਬ ਸੱਤਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਿਵਾਜੀਨਗਰ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਫਲਾਂ ਦਾ ਸਟਾਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਗਰੀਬ ਸਨ ਪਰ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਬੁਰਕੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਥ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਸਾਦਾ... ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਦਸ ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ ਅਹਾਤੇ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਘਰ। ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਘਰ, "ਕਿਸਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਿਲੇ। ਦਬਾਅ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ। ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ। 'ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਤੁਹਾਡੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ... ਚਮਕਦਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਚਾਂਦੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਮੇਲ ਹੋਵੇਗੀ।' ਇਕੱਲਤਾ ਅਸਹਿ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ... ਕੀ ਇਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ? ਮੈਂ ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਚਰ ਸਕਦਾ ਸੀ... ਉਪਲਬਧ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਗੱਲ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ? ਇੱਕ ਔਰਤ ਜੋ ਮੇਰੇ ਘਰ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰੇ? ਇੱਕ ਪੱਕੀ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਜੋ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਗਾਏਗੀ? ਮੈਂ ਆਖਰਕਾਰ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ, ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ... ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ-ਸਕੂਲ-ਅਧਿਆਪਕ ਮਨ ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਕੁੜੀ ਸੀ - ਬਹੁਤ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਰਸੋਈਏ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੇਣਦਾਰ। ਮੈਂ ਹਰ ਰਾਤ ਦਾਵਤ ਕੀਤੀ... ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ, ਉਸੇ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਰ, ਪੰਜ ਸਾਲ ਭੁੱਖਮਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। ਫਿਰ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ! ਮੈਂ ਦਾਦਾ ਬਣਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ, ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਨਜ਼ੀਰ ਬੱਤੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੈ! ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਿੱਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਔਰਤ ਵਰਗੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਹੋਈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਨਿਯੋਜਨ ਪਾਪ ਸੀ। ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਬੱਚੇ ਸਨ; ਪੰਜ ਜਣੇਪੇ ਦੌਰਾਨ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਰੱਖਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਮੰਨ ਗਈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸੀ? ਕੀ ਜ਼ੁਬੈਦਾ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਜਨਾਬ ਸੱਤਾਰ ਨੂੰ ਵਿਚੋਲੇ ਵਜੋਂ ਭੇਜਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਹੈ? ਫਿਰ ਇਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਕਰਿਆਨੇ, ਅੰਡੇ, ਮਾਸ, ਚਿਕਨ, ਤੇਲ, ਮੱਖਣ... ਹੋਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਅਸੀਮਿਤ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਡਰਪੋਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸਿਆ - ਦਰਅਸਲ ਮੈਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ - ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ, ਮੇਰੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਲਈ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਗਏ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਸੀ ਪਰ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਿਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਉਹ ਤਰਸ ਸੀ... ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਲਈ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਉਸਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਵਤ ਕਿੰਨੀ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸੀ: ਗੋਬਰ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਚੰਦਨ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਡੱਬਾ ਕਰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ, ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਪਤਨੀ ਇੱਕ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਸਾਥੀ ਸੀ। ਉਹ ਜੋ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਦੋਸਤੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਉਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੀ। ਰਜ਼ੀਆ! ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਯਾਦ ਕੀਤਾ... ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ... ਉਹ ਪਿੰਡ ਕੀ ਸੀ? ਕੁਨੀਗਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। 'ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੋ। ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਰਹੋ। ਜ਼ੁਬੈਦਾ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਾਂਗੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਾਂਗੇ। ਬਸ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਮੈਂ।' ਪਰ ਨਹੀਂ। ਰਜ਼ੀਆ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮਾਣ। ਲਾਹਣਤ! ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਪੁਣੇ ਦੇ ਫਰਗੂਸਨ ਵਿਖੇ ਉਸ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਬਿਤਾਏ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ, ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੰਬੀਆਂ, ਮਿੱਠੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹੋ। ਉਸਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਇਹ ਸਭ ਕਿਵੇਂ ਤੋੜ ਦੇਵੇਗੀ: 'ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਆਮਿਰ, ਮੈਂ ਬਿਹਤਰ ਸੰਵਾਦ ਲਿਖੇ ਹਨ।' ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਅਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ... ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚਿਆ, ਬ੍ਰੇਕ ਲਗਾਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੰਗਲੌਰ ਵੱਲ ਅਤੇ ਕੁਨੀਗਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਯੂ-ਟਰਨ ਲਿਆ।

‘ਹੋਟਲ ਜਨਪਥ, ਸਾਹਿਬ,’ ਦੂਰੋਂ ਡਰਾਈਵਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਏਅਰ ਕੰਡੀਸ਼ਨਿੰਗ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸੀ ਪਰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਬੇਰਹਿਮ ਵਿੰਨ੍ਹਣਾ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛੁਰੇ ਵਾਂਗ ਸਨ। ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਵੇਲੇ ਛੁਰਾ ਮਾਰਨਾ। ਬੇਰਹਿਮ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਸੀ, ਅਜੇ ਵੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੁਤੰਤਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ... ਪਰ ਪਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦਿਖਾਉਣਾ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ? ਹਾਹਾ! ਇਹ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ। ਖੂਨੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦਿਖਾਵਾਂਗੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਹੰਕਾਰੀ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। 'ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਦਾ ਭੇਜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ। ਬਾਕੀ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹਿਮਾਨ ਸੂਚੀ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।'

ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲਾਈਟ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ। ਉਸਨੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਘੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਤ 8 ਵਜੇ। ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬਾਰ ਅਤੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦਾ ਮਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਖ਼ਤ ਦਿਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਦਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ ਪੈੱਗ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਯਾਦ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਵੇਟਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ, ਸਕਾਚ ਆਰਡਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਮੀਨੂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਬਰ ਤਰਲ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਆਦੀ ਚਿਕਨ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਸਕਾਚ ਆਰਡਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਪੂਰੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਿੱਲ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉੱਠਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਉਛਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਖੂਨੀ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੱਦੇ ਇੱਥੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਾਂਗਾ। ਉਹ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਕਾਊਂਟਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ। ਉਹ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਈ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕਮਰਾ ਨੰਬਰ ਦੱਸੋ?'

'ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਕੁਰੇਸ਼ੀ। ਉਹ ਕਮਰਾ 314 ਹੋਵੇਗਾ।'

ਉਸਨੇ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨਿਸਟ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲਿਫਟ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਹ ਕਮਰੇ 215 ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ।

ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ।

ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸੰਘਣੇ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਕੰਡਾ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗਿਆ ਸੀ।
ਇੱਕ ਵੀ ਕੰਡਾ ਕਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਹਰੀ ਅਤੇ ਭਗਵਾ ਸਾੜੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਐਨਕਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਮੋਟਾਈ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ।

'ਇਹ ਮੈਂ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ।'

'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ।'

"ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸੋਫੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਗਈ, ਉਸਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ।"

ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੰਨਾ ਸੌਖਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਝਿਜਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੇਖਿਆ।

‘ਮੈਂ ਰਿਸੈਪਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਕੁਇਰਿਸ਼ੀ ਕਮਰੇ 314 ਵਿੱਚ ਸੀ!’ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ।

‘ਕੀ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੋਫੇ ਵੱਲ ਲਗਭਗ ਹਿੱਲਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸੁਰ ਨਿਰਪੱਖ ਸੀ।

‘ਹੇਹੇਹੇਹ...ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਕਮਰਾ ਨੰਬਰ ਜਾਂ ਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਪਨਾਮ ਇੱਕ
ਸੱਚਮੁੱਚ ਦਾਨ ਹੁੰਦਾ! ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਖਰੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹਾਹਾਹਾਹਾਹਾ!’ ਉਸਨੇ ਅੱਖ ਮਾਰੀ। ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਾਹ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਈ। ਆਮਿਰ ਹੁਣ ਡਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਲਈ।

'ਇਸ ਕਮਰੇ ਦਾ ਖਰਚਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ?' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਭਰੀ, 'ਵੈਸੇ ਵੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅੱਜ ਰਾਤ।'

'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ?'

'ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂ? ਅਸੀਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਹਾਂ।'

'ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹੱਕ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਠੀਕ ਹੈ?'

'ਠੀਕ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਦੱਸੋ। ਮੈਂ ਜ਼ੁਬੈਦਾ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਹੁਣੇ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਸਿਰਫ਼ ਤੁਸੀਂ। ਹਮੇਸ਼ਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ,' ਉਹ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਦਮ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹ ਘਿਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਡਰਾਉਣਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਮੀਰ। ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਾਪਸ ਜਾਓ। ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।' ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

'ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ - ਤੁਸੀਂ ਅਣਗਿਣਤ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਫਿਲਮਾਏ ਹਨ - ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਲਈ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।'

'ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈਂ ਪਰ, ਚਲੋ! ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬੀਬੀ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇਂਗੀ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਦੇ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਸਿਰਫ਼ ਤੂੰ। ਤੂੰ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਇੱਥੋਂ... ਫ਼ੋਨ... ਫ਼ੋਨ... ਹੁਣ। ਮੈਂ ਜ਼ੁਬੈਦਾ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।'

'ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸੈਕਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਰਜਿਸਟਰਡ ਹਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਘੁਸਪੈਠ ਕੀਤੀ ਹੈ।'

'ਕੀ ਬਕਵਾਸ ਹੈ! ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰਾ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ!'

"ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤਲਾਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਲਾਕ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।"

'ਹਾਂ? ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇਣ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ?'

'ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਮੈਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਲਾਕ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰੇ ਇੰਨੀ ਪਾਬੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤਾ ਹਲਫ਼ਨਾਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਾਂਗਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਲਾਮ ਤਿਆਗਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਅਮੀਰ, ਮੈਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹ ਫੈਸਲਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ ਜੋ ਆਪਣਾ ਮੌਜੂਦਾ ਧਰਮ ਛੱਡਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਬਦਬੂ ਮਾਰਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਭ ਦੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਬਾਰੇ ਚੀਕਾਂਗਾ - ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਸਵਾਲ ਕਰਾਂਗਾ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੋਚੋ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਛਵੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰੇਗਾ।'

‘ਕੀ...ਕੀ? ਇਹ ਫਿਰ ਕਹੋ।’ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਜਦੋਂ
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾਏ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਖਾਲੀਪਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਉਹੀ ਉਦਾਸ ਖਾਲੀਪਣ ਜੋ ਦੁਪਹਿਰ ਭਰ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਘੂਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਤੁਰਿਆ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ, ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, ‘ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ। ਕੀ ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਨਾਂ ਇਕੱਲਾ ਹਾਂ?’

ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਨਰਮ ਹੋਈ ਪਰ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ ਉਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਿਉਂ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੋਵੇ? ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ? ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਕੀ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?'

'ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਜਾਂ ਡਾਕਟਰੇਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੌਣ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਧੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਬਣੇ?'

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਤਰਸ ਆਇਆ। ਕੀ ਇਹ ਉਸਦਾ ਡਰਿੰਕ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਜਾਂ ਕੀ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਭ ਕੁਝ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ? ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ? ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਨਰਮ ਅਤੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਜ਼ੁਬੈਦਾ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ? ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਕੂਲ ਭੇਜੋ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਕਾਲਜ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਪਸੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਬਰ ਕੋਚਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ। ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਬਰਾਬਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।'

'ਠੀਕ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸੱਤਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਤੀਬਰ ਕੋਚਿੰਗ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਜਿਸਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

'ਹਮ।'

ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਬੁਰਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ: ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਕਿਸੇ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵਧਣ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਣ ਸਕਣ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਹਰ ਔਰਤ ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰੇਗੀ: ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਵਿਆਹੁਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ। ਉਹ ਬੇਆਰਾਮ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇਗੀ। ਰੱਬ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਰਦ ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਦੇਵੀ ਹਨ ਜੋ

ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੇਵੀ ਚਾਮੁੰਡੇਸ਼ਵਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ? ਦੇਵਤੇ ਦੈਂਤ ਮਹਿਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਸਨ। ਉਹ ਦੁਰਗਾ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿਸਨੇ ਚਾਮੁੰਡੇਸ਼ਵਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਅਰਬ ਕਈ ਮਾਦਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਪੈਗੰਬਰ (ਸ.ਅ.ਵ.) ਨੇ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮਾਦਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮਰਦ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤ ਪੁੱਛੇਗੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਾਦਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਕਿਉਂ ਲਗਾਈ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਜਿਸਦਾ ਮਨ ਅੱਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਢਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ - ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ - ਇੱਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਐਮੇਚਿਓਰ ਵੂਮੈਨ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਇਹ ਸੀਤਾ ਦੇ ਅਗਨੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸੰਗ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰਾਮ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੀਤਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਉਸਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਦਾ ਔਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਠ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸੱਤ ਔਰਤਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਔਰਤ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਚੀਕੀ, 'ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਬਦਲੋ।' ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁੰਹ ਫੜਨ ਲਈ ਕਹੋ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚਾਰ ਵਾਰ ਥੱਪੜ ਮਾਰੋ!' ਮੈਂ ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਮੂਨਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਧਿਆ ਹੈ - ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਜੋ ਕੁੰਤੀ, ਅਹਲਿਆ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ, ਸੀਤਾ ਅਤੇ ਮੰਦੋਦਰੀ ਬਾਰੇ ਰਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲੇਖਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਹੈ ਨਾ?

ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ 'ਹਮ' ਨਾਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਇੱਕ ਸ਼ੁੱਧ ਜੈਵਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਨਨ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਉਹ ਪੁੱਛਣਗੇ, ਕੀ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦਾ ਭੇਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ? ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੁੱਛਣਗੇ, ਕਿਸਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ? ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਜਵਾਬ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਰਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਔਰਤ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਅਧਿਐਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਵੇਦਾਂਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਮਕ ਅੰਤਮ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਹਕੀਕਤ ਨਾ ਤਾਂ ਮਰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਔਰਤ। ਇਹ ਲਿੰਗ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸਦਾ ਹਵਾਲਾ ਨਿਊਟਰ ਲਿੰਗ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਇੱਕ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਆਦਿਮ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਊਰਜਾ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਊਰਜਾ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਸੰਕਲਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦਾ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਰੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ ਉਹ ਲਿੰਗ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਭਾਸ਼ਾ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਪੂਜਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇਵੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਨਰ - ਇਸ ਦੇਵੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ

ਕਿ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਚਾਈਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਰ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਿੰਗ ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਲਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਥੀ-ਧਰਮਵਾਦੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ? ਅਮੀਰ?'

ਫਿਰ ਚੁੱਪ। ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਂਦ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਕਾਰਨ ਮੂਰਖਤਾ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਲੇਖ-ਲੰਬਾਈ ਵਾਲਾ ਮੋਨੋਲੋਗ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੂਝਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਉਸ 'ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉਦਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਭਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਮੀਰ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਸੌਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਠੀ, ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਮੋਢੇ ਫੜ ਲਏ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ।

"ਅਮੀਰ! ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੀਂਦ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਆ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਚੱਲਦਾ ਹਾਂ।"

ਉਹ ਕੁਝ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ।

'ਤੁਹਾਡਾ ਕਮਰਾ ਨੰਬਰ, ਆਮਿਰ!'

'ਮਮਮਮ।'

ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਪੈਂਟ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ, ਚਾਬੀ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਕਮਰਾ ਨੰਬਰ - 215 ਪੜ੍ਹਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਉਸਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਹਰੇਕ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਗਲਿਆਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਫਰਸ਼ ਦੇ ਘੰਟੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

"ਆਓ। ਇਸ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਚੱਲੋ। ਇਹ ਚਾਬੀ ਲੈ ਜਾਓ।"

'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ।'

ਉਹ ਖੜ੍ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਦੋਵੇਂ ਲਿਫਟ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਗਏ।

~

ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਅਮੀਰ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਬੋਲੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੀਆਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੱਬੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਦਿਲਾਸਾ ਮੰਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਉਮੀਦ ਸੀ? ਉਹ ਉਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਕੁੜੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਮੰਥਨ ਫਿਰ ਉੱਭਰ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਇਕਬਾਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਬਿਨਾਂ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। ਇਸ

xx xxx xx xx xxxxxx xxxx xx xx xx xxxxx xxx xxx xx xx xxxx xx xxx 'xx xxxxx xxxx xx xxxx xxxx xx: 'xxx xxxxx xxxx xxxxxxx xxx xxxxxx xxxx xxxxxx xxx xxxxxxx' xx xxxxxx xxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxxx xx xxxx xxx xxx xx, xxx xx xxxxxx xxx xx xxxx xx xx xxxxxx xxxx xx xxxxxx xxx xxxx xx xxxxxxxxx xxxx xxxxxx xx xxxxx xxxx xx xx xxxx xxx xxx xxxxx 'xx xxxxxx, xxxxx xxx xxxx xxx xx, xxxxx xxxxxx xxxx xx xxxx xxx xx xx xxx xxxx xxxx xxx xx xxx xx xxx xx, xxx xx, xxx xxxx, xxxxxx xxxxx xxx xxxxxx xx xxx xxxxxxxx xxx xxx xxxx xxxx xxxx xx xxx xxx xx xxx xxx xxx xxxx xxxxx xxxx xx xxx xxx xx xx xxx xxxx xxxx xxx xxx xx xxx xxxx xxx

xx xxxx, xxxxx, xxxxx xxx, xxxxxx xxxx xxx xxxxx xxx xx xxxxx xxx 'xx xxx xx xxx xxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxx xxxxx, xxx xxx 'xx xxx xx xxxx, xxxx xxx xxxx xxx xx xxxx 'xx xxx xxxx xxxx xx xxxx xxxx xxxxxxxx xxx 'xx xx xxxxxx xx xxxxx xxx xxx xxx xxxxx xxx xxx xx xxxx xx xxx 'xx xxx xxx xxx xx xxxxxxxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxxx xx xx xxxxxx xxx xxx xxxx xxx xx? xx xxxxx xxxx xx xxxx xxx xx xxxxxxxx xxx xxxx xxx xxxx xxx xx xxx xxxx xx xxxx xxxx xxx xxx xxxxxx xx xxxxx xxxx xxxxx xx xx xx xxxxxxx xxxxxxx xx xxxxx xxxxxx xxxx xxxxxx xx? xx xx xxx xxx xxxxx xx? xx xxxxx xx xx xx xxx xxxx xxx xxxx xxxx: xxxxxxxx xxx xxxxxxx xxxxx xx xxx xxxxx xxx xxxxx xxxx xxxx xxx xxx xxxx xxxx xxx-xxxxxxx xxxxxx xxxx xxxxx, xxxxx xxxxxxx xxxxx, xxx xxxx xxxxxxx xx? xxxx xxxxx xxx xxxxxxx xxxx xx xxx xxxxx xx xxx

xx xxxx xxxx xxxxx xxx xxx xxx xxxx xxxxxxx xxx xxxxx xx xx xxxxxxx xxxx xxxx xxx xx, xxx xxxxx xxxx xx xxxx xxxx xxxxx xxxx xxx xxx xxx xxxxx, xxxxx xxxx xxxx xxx xxxxx xxx xxx-xxxxx xx xxxxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xx xxxx xxxx xxx xxxx xxxxx xxx xxx xxxxxx, xxxx xxxxx, xxxxxxxxx, xxxxxxx xx xxxxx xxx xxx xxxx xxx xxxx xxxxxx xxxxxxx xxx xxxxxx xx xxxxxx xxx xxxxx xxx xx xxx xxx xx xxxxx xxxx xx xxxx xxx xxx xxxxxx xxxx xxx xxxxxx xxxx xxxx xxxxx xxx xx xxx xxxx xxx xxxxx xxxx xxx xxxxx xxxxxx

'xxxxxx xxxx xxx xx. xxxxxxx xx, xxxx, xxxxxx xxxxx, xxxxxxxx xxxxxxxxxxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxxx xx xx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxxx xxxxx xxxxx xxxx xxxx xxxxx xxxx xxxxx xxxx xxx'

'xxx xxxxx xxxxx xxxx xxx xxxx xxxx xxxxx?' xxxx xxxx xxxxx xxxx xxxx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxxx

‘xx xxx xxxxx xxxx xxxx xxxx xx xx xxxxxx xxxxx xx xxxx xx xxxx xxxxx xxx xxxxxx xx xxxxx xx?’ xx xxxx xx xxxxx 'xx xxx xxxx xxxx xxxx xxx xxxxxx xxx xxxx xxxx xxxxx xxxxx, xxxxx xxxxxxx, xxxx xxxx xxxxx 'xx xxx xxxxxx xxxxxxx, xx xxxx xxx xxxxx xxxxx xxxx xxxx, xxxx xxxx xxxxxx xxx xxxxx xxxx xxx xxxxx, xxxxxx xxx xxxx xxxx xxxx xxxx xxx xxx, ‘xxx xxxx

ਆਪ ਨੂੰ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈਂ।’

'ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ?'

'ਕੋਈ ਵੀ ਜੋ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਹੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਕਹੀਆਂ ਸਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਂ ਸਹੀ ਹਾਂ? ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਉਸਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮੂਰਖਤਾਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਰੌਲਾ ਸੁਣਿਆ - ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰ, ਜੋ ਕਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ, ਆ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੜੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਕੱਤਰ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਸਕੱਤਰ ਦਿਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਾਲ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਡਾ. ਰਾਜਵਰਧਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੋਲ ਗਏ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, 'ਬਸ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ, ਸਰ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ...' ਉਹ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਨੀਵੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੱਥ ਵਿਗਿਆਨ ਮੇਰਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਇਹ ਪੈਸੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਹੁਣ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਥੇਲੀ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋ...' ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਸਨੂੰ ਉੱਪਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਐਨਕਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਠੀਕ ਕੀਤਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਹਥੇਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਹੱਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਵੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸਨਮਾਨ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਦਮ ਦੂਰ ਹੋ। ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ! ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਭਾਰਤ ਰਤਨ। ਠੀਕ ਹੈ, ਸਰ?' ਡਾ. ਰਾਜਵਰਧਨ ਨੇ ਹੁਣ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਚਮਕ ਉੱਠਿਆ।

"ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਦੇ ਹੋ? ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ...ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਹਥੇਲੀ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਜੋਤਿਸ਼, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਹਥੇਲੀ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹੋ?"

ਡਾ. ਰਾਜਵਰਧਨ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵੱਖ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਤੰਬਾਕੂ ਦੇ ਰਸ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਟਪਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ - ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ 'ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ' ਕਰੇਗਾ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ।

'ਮੈਡਮ, ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੱਥ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'

'ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਤੋਂ ਉਮੀਦਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਜੋਤਿਸ਼ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਓ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹੀ ਸੀ। ਵਧਾਈਆਂ! ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਹੋ।'

ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ "ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ" ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਮਰਥਕ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰਾ ਯੂ-ਟਰਨ ਲਿਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੰਤਰੀ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ, ਇਕੱਠ ਦੀ ਆਮ ਸਹਿਮਤੀ ਕੀ ਹੈ... ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ। ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੁਣਨ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤ ਜੋ...ਉਮਮ...ਏਜੰਡੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਛੋਕੜ, ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ।'

ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਇਕੱਠ ਹਾਂ-ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ
ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸਮੂਹ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਯਾਦ ਆਈਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬੇਸਮਝ ਵਿਗਾੜ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਸੀ, ਉਹ ਨਿਯਮਤ ਅੰਤਰਾਲਾਂ 'ਤੇ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਸੀ। '... ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਢਲੇ ਸਰੋਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ! ਮੁਸਲਿਮ ਦਰਬਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਜੋ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕੌੜੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਅਸੀਂ ਉਹ ਸੱਚੇ ਸਬਕ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਸਕਾਂਗੇ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ... ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਨੂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਲਤੀਆਂ ਲਈ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਦਲਿਤਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਨਾ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਉਹੀ ਮੌਕਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ? ਸੁਧਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਨਾਲ ਜੋ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਸਲ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ।

ਇਸ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਕਲੀਨ-ਸ਼ੇਵ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, 'ਆਓ ਮੰਨ ਲਈਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕੀ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਮੁਸਲਿਮ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੀੜਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣਾ ਸਹੀ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਭੜਕਾਉਣ ਲਈ? ਕੀ ਇਸ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ?'

'ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਜਾਂ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ, ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸਾਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਅਤੇ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਵਜੋਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਬਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਰੰਗੇ ਬਿਨਾਂ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ - ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ। ਅੱਜ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਇਸਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ... ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੋਰੀਆ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪਛਤਾਵਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਰਮਨੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭਿਆਨਕ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੈ - ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਵੱਖਰੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਚੰਗੇ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਚੰਗੇ ਲੋਕੋ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਹਿੰਮਤ ਵਿਕਸਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਅਹਿਸਾਸ
- ਇਹੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕੌੜੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਹਿਸਾਸ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਉਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਉਹੀ ਗਲਤੀਆਂ ਦੁਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਸੱਚ ਦੀ ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਫਲ ਹੋਵੋਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਨੇ ਮਨੂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਹੈ?

ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਦੇ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਵਰਗੇ ਇੰਟਰਜੇਕਸ਼ਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਵੀ ਓਨੇ ਹੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਨ: 'ਆਪਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ। ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦਿਓ।' ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਜੇਕਰ ਉਸਦੀ ਧੀ ਨਜ਼ੀਰ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।

~

ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਚਰਚਾ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ - ਖਾਸ ਇਤਿਹਾਸ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਇਤਿਹਾਸ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਛਾਪਣ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅਗਲੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਡਾ. ਰਾਜਵਰਧਨ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਮਿਲਿਆ।

ਮੈਡਮ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸਲਾਮ,

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਫਿਰ ਤੋਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੋਗੇ

ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 24, 25 ਅਤੇ 26 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ, ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਹੈ

ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂਆਂ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ

ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੋ।

ਦਿਲੋਂ ਤੁਹਾਡਾ,

ਡਾ. ਰਾਜਵਰਧਨ

ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਸਲ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆਈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਕੀ ਇਹੀ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਦਰਸ਼ ਵਾਕ ਸੱਤਿਆਮੇਵ ਜਯਤੇ ਸੀ - ਸੱਚ ਦੀ ਹੀ ਜਿੱਤ?

~

ਉਹ ਪੂਰੇ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਤਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਦੂਜੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਇਆ ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਬੇਤਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਕਲਪ ਡਾ. ਰਾਜਵਰਧਨ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ। ਇੱਕ ਲਿਖਤੀ ਰਿਕਾਰਡ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਵਿਕਲਪ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਾਰਡ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਦਾ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਵੀ ਫੋਨ ਲਾਈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਾਅਦੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ। ਉਹ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਕੁਨੀਗਲ ਵਿੱਚ ਉਤਰੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਬੂਥ ਤੋਂ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ। ਚਾਰ ਰਿੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਆਇਆ।

‘ਰਜ਼ੀਆ ਜੀ! ਵਧਾਈਆਂ! ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਰਾਹ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ!’ ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

'ਮੈਂ...ਗਲਤ...ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਹੋ?'

'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਲਈ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਰਹੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਘਿਣਾਉਣਾ ਤੰਬਾਕੂ ਥੁੱਕ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵਾਂਗੀ।' ਉਸਨੇ ਰਿਸੀਵਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਜਾਤੀਵਾਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ... ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਉਹ ਫਿਰਕੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬਣੋ... ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਫਿਰਕੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ... ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਫਿਰਕੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਇੱਕ ਕੱਟੜ ਨਹੀਂ ਸੀ... ਉਹ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸੀ... ਜਾਂ... ਖੈਰ, ਇਸ

ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹੀ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ। ਉਸ 'ਤੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਨਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਲੇਖਾਂ, ਪੇਪਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨਗੇ... ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ, ਪਰ ਯੋਗ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸ਼ਾਸਕ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਣਗੀਆਂ। ਦੋ ਸਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰੋ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ।' ਉਸਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਓਹ! ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਕਿਵੇਂ ਤਬਾਹ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਇਸ ਲਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ। ਹੁਣ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਿਰਫ਼ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਈ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਬਨਾਰਸ ਤੱਕ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਤਾਇਨਾਤ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੇ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਹੋ?'

"ਮੈਂ ਸੁਣ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।"

'ਓਹ! ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਲਾਈਨ ਕੱਟ ਗਈ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਹੋ। ਹੇ ਹੇ...'

'ਠੀਕ ਹੈ।'

'ਠੀਕ ਹੈ। ਤਾਂ ਇੱਕ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਲਾਪਤਾ
ਰਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਚ-ਦਰਜੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਟੈਪ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਿਲਾਇਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਜੀਵਨ-ਆਕਾਰ ਦੀ ਗਣੇਸ਼ ਮੂਰਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਢਿੱਲੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਧੱਕਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਖਿਤਿਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਖਿਸਕ ਗਈ ਅਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਜੋ ਇੱਕ ਭੂਮੀਗਤ ਰਸਤੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਗਏ ਅਤੇ ਉੱਥੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਪਤਾ ਰਾਣੀ ਮਿਲੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਭੂਮੀਗਤ ਰਸਤਾ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਲਿੰਗਮ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਲੱਭੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇ।

'ਇੱਕ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਿਸਨੇ ਤਪੱਸਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਈ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਹੰਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਮੁੱਖ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲਿੰਗਮ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ

ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੜਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਗਰੀ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਸਜਾਏਗੀ...'

ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। 'ਹਾਂ, ਉਸਨੇ ਉਸ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਕੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਮੰਦਰ ਦੀ ਅਪਵਿੱਤਰ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ? ਮਥੁਰਾ ਦੇ ਕੇਸ਼ਵਰਿਆ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹੋਈ? ਉਹ ਉਦੈਪੁਰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਬਾਰੇ ਕਿਹੜੀ ਕਲਪਨਾ ਲਿਖਣਗੇ? ਅਤੇ ਉਦੈਪੁਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੌ ਬਹੱਤਰ ਮੰਦਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਅਤੇ ਚਿਤੌੜ ਵਿੱਚ ਸੱਠ ਮੰਦਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਅਤੇ ਅੰਬਰ ਵਿੱਚ ਛਿਆਹਠ ਮੰਦਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਉਹ ਮਾਸੀਰ-ਏ-ਆਲਮਗਿਰੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ਜੋ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ?'

'ਓਹ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਬੇਅੰਤ ਸਰਕਾਰੀ ਫੰਡਿੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੰਸਕਰਣ ਥੋਪਣ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਲਪਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਪਜਾਊ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਘੁੰਮਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

'ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਕਵਾਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?'

'ਰਜ਼ੀਆ ਜੀ, ਇਹ ਮਨਘੜਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਰਕਲ ਦੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ... ਲਗਭਗ ਅਚਾਨਕ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਨ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ 'ਤੇ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੱਚਾਈਆਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।' ਉਹ ਹੱਸਿਆ। 'ਸਕਾਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੈਡਮ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਰੇ ਉਸ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਾਂ।'

16

ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨੀ ਅਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਰਸੀਲੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਨੇ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਹੋਰ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਪਾਦਕੀ, ਰਾਏ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ, ਸਿੰਡੀਕੇਟਿਡ ਕਾਲਮ ਅਤੇ

ਸੰਪਾਦਕ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਉਹੀ ਪਰਹੇਜ਼ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਹੁਣ ਆਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਦੇ ਹਿੱਸਾ ਰਹੀ ਸੀ: ਫੁੱਟ ਪਾਓ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਮੂਹ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਮੂਹ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਹੀ ਝੂਠਾਂ ਦਾ ਤੋਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਉੱਚੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਜਿਹੇ ਝੂਠਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਕੋਈ ਅਰਥਪੂਰਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਤਲੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਚਿੰਤਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕ ਬੁੱਧੀ ਇੱਕ ਪਾਗਲ ਵਾਇਰਸ ਨਾਲ ਸੰਕਰਮਿਤ ਸੀ।

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਕੰਘੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ ਘਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਟੁਕੜੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਛਪਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਵੀ ਲੇਖ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕੀ ਜੋ ਇੱਕ ਬਦਲਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਉਹ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਫੇਰੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਸਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵੀ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਬੰਗਲੌਰ ਗਈ, ਇਸਨੂੰ ਟਾਈਪ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਾਪੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੰਨੜ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨੂੰ ਭੇਜੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ 'ਦਲੇਰੀ ਪੱਤਰਕਾਰੀ' ਲਈ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬੀਤ ਗਏ, ਫਿਰ ਦੋ, ਫਿਰ ਤਿੰਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਚਾਰ। ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਲਾਈਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਅਸਮਰੱਥਾ 'ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ 'ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਮੰਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਉਲਟ ਰਾਏ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ' ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰਡ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜਿਆ।

ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ।

ਉਹ ਬੰਗਲੌਰ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਐਡੀਟਰ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਆਨੰਦਨ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੋਕ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਆ ਗਈ।

'ਓਹ?' ਉਸਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ...ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸਬ-ਐਡੀਟਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ।'

"ਠੀਕ ਹੈ। ਚਲੋ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇ ਸਕਦੀ," ਉਸਨੇ ਠੰਡੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

'ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਬਾਹਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।'

"ਠੀਕ ਹੈ ਫਿਰ। ਮੇਰੇ ਲੇਖ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਲਓ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਪੜ੍ਹੋ। ਮੈਂ ਉਡੀਕ ਕਰਾਂਗੀ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਇੱਥੇ, ਇਹ ਲਓ," ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਬੈਗ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਝੁੰਡ ਰੱਖਿਆ।"

ਉਸਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਆਈ ਇੱਕ ਪਲ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਮੈਂ...ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ।

‘ਠੀਕ ਹੈ ਫਿਰ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੋਂ ਮਿਲਾਂਗਾ... ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਆਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਛਪਿਆ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਜਾਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਟੁਕੜੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਠੋਸ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਹਲਕੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਓ।’

'ਇਹ ਨੀਤੀਗਤ ਫੈਸਲੇ ਹਨ, ਮੈਡਮ। ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਨਾ ਪੁੱਛੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜਵਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੌੜੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲਾਇਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਛੱਤ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤੀਆਂ, ਬੇਵੱਸੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ।

"ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿਓ," ਉਸਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

'ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਰਡ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਇੱਕ ਕਵਰ ਲੈਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀ। ਉੱਥੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਫਿਰ ਉਹ ਕੰਨੜ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਗਈ। ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਹਾਵਤ ਵਾਲੀ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਲੇਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਮੌਖਿਕ ਦੌਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਹੋ... ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਫਿਰ ਕੀ ਹੈ? ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ... ਬੰਗਲੌਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਲਾ ਜਗਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੰਨੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ! ਪੰਜ ਸਾਲ। ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ। ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ। ਨਵੇਂ ਸਿਤਾਰੇ। ਓ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ... ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਟਾਰ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ... ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਮੋਨੋਸਿਲੇਬਲ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਲਬਾਤ ਅਚਾਨਕ ਨਿੱਜੀ ਹੋ ਗਈ।

'ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ, ਤੈਨੂੰ ਅਤੇ ਆਮਿਰ ਨੂੰ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇੱਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਤੇਰੇ ਲਈ ਬੁਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਬੁਰਕਾਧਾਰੀ ਕੁੜੀ ਕਿਉਂ? ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ... ਜਿਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਖੈਰ, ਜੇ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਲ ਕੌਣ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਹੈ?'

"ਕੀ ਵੂਮੈਨਜ਼ ਲਿਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੇਫੜੇ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ? ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਬਹੁ-ਵਿਆਹ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ?" ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ। ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ। ਰਚਨਾਤਮਕ ਬੋਲਾਪਣ। ਅਤੇ ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਆਏ ਹੋ?' ਉਸਨੇ ਰੁਕ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਲਗਭਗ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਪਰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਆਏ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਲੇਖ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ। ਕੀ ਮੈਂ ਸਹੀ ਹਾਂ? ਇਹ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਭੜਕ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਫਰਨੀਚਰ ਤੋੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਟਾਫ ਅਤੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀਆਂ ਵੈਨਾਂ 'ਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਚਿਸ ਦੀ ਤੀਲੀ ਬਾਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਰਕ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਕਤਲ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁਆ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ: ਇੱਕ ਸੰਪਾਦਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੇਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਜੋਖਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਇਹ ਲੱਖਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਹੋ: ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗਰੰਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਹਰ ਸੰਪਾਦਕ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਸੋਚੇਗਾ।

ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ? ਖੋਜ, ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ
ਆਜ਼ਾਦੀ... ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਡਰ। ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਵਿਚਾਰ।

ਉਹ ਉਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਖਰੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਵਾਧੂ ਸਮੱਗਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ? ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਦਲਾਅ ਨਹੀਂ ਲਿਆਏਗਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਪਾਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

~

ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਨਾਵਲ ਨਾਲੋਂ ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਟਾਈਪ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੱਚੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੀਡਬੈਕ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਸੀ: ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਚਨਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹੰਗਾਮਾ ਕਰਨਗੇ। ਉਹ ਸਾਡੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਾੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਾਂ

ਸਰਕਾਰ ਇਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲਿਖੋ। ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

'ਕਾਗਜ਼, ਛਪਾਈ ਅਤੇ ਬਾਈਡਿੰਗ ਦਾ ਖਰਚਾ ਮੈਂ ਦਿਆਂਗਾ। ਜੇ ਇਹ ਵਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।'

ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਨਕਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੱਦੀ ਸਨ।

ਉਹ ਗਰਮ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਹਨਤੀ ਕਲਾਕਾਰ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਲੇਖਕ ਹਾਂ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬੇਅਰਥ ਅੱਤਵਾਦ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਉਸ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗਈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰੇਟ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ। ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਪੀਆਂ ਛਾਪਣ ਲਈ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਹੋਣਗੇ। ਰਕਮ ਵਿੱਚ ਬਾਈਡਿੰਗ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ਗੀ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ।

ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਨੇ ਸਮਾਂ-ਸਾਰਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸਮੀਖਿਆ ਕਾਪੀ ਭੇਜੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਵਰਿੰਗ ਲੈਟਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੀਡਬੈਕ ਲਈ ਸਨਮਾਨਤ ਕਾਪੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਸੌ ਕਾਪੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਕੋਈ ਫੀਡਬੈਕ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਿਤਾਬ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਇਸ ਚੁੱਪ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੌਧਿਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ 'ਤੇ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਏ।

ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਆਇਆ। ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੰਨੜ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਪੂਰਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ।

ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਜੋ ਕੌਮ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ

ਜਦੋਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੌਮ ਦੀ 1947 ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਜੋ

ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਕਾਰਨ ਇੱਥੇ ਵਾਪਸ ਰਹੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਣੇ

ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਿਰਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭੜਕਾਉਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਭੜਕਾਹਟ ਇੰਨੀ ਗੰਭੀਰ ਹੈ

ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੁਝ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਸਕਦਾ ਹੈ
ਸਾਡੇ ਮਾਸੂਮ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਰੀਰਕ ਹਿੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ ਦੇ ਪੀੜਤ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਬਸ ਬਦਬੂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਇਸਦੀ ਲੇਖਕਾ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਉਰਫ਼ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਦੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ। ਇਹ
ਇਸਲਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਤਰਕਹੀਣ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਛਿੱਟਾ, ਪੰਨੇ ਦਰ ਪੰਨੇ, ਜਦੋਂ ਪੂਰਾ
ਦੁਨੀਆਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਇਸਲਾਮ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸ਼ਾਂਤੀ' ਹੈ। ਪਰ
ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅੱਤਵਾਦੀ ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ
ਸਾਡੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ। ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਭਿਆਨਕ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ
ਉਹ ਟੀਚਾ ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ: ਚਿੱਟਾ ਧੋਣਾ
ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਨੂ
ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਾਪਿਤ।
ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਲੇਖਕ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਹੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।
ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆੜ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ
ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਕਿਤਾਬ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਸਾਹਿਤਕ ਦਿਖਾਵਾ ਹੈ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ
ਫਿਰਕੂ ਨਫ਼ਰਤ ਭੜਕਾਉਣ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸੰਭਾਵਨਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ
ਕਿਤਾਬ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ
ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭੈੜੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਲਈ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੋਵੇਗਾ।
— ਇੱਕ ਸਮੀਖਿਅਕ
ਸਮੀਖਿਅਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੋ-ਬਿੱਟ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ ਸਮੀਖਿਆ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਗੱਲ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਉਹ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਅਸਲ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਚਿੰਤਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਜੇ ਇਸ 'ਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ

ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਐਤਵਾਰ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਬੰਗਲੌਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਵਲ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸਮੀਖਿਆ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮੀਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਲਾਟ, ਵਿਸ਼ੇ, ਤਕਨੀਕ ਜਾਂ ਗੱਦ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਬੂਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਲੇਖਕ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਭਿਆਨਕ ਗਦ-ਗਦ ਹਮਲੇ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਧਾਰਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਸਤੀ, ਗਲੀ-ਪੱਧਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੈਂਫਲਿਟਰਿੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਖਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਜੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਨਾ ਆਈ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਈਨਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਮੀਖਿਆ ਲਿਖਦੀ।

ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਫੁੱਟਨੋਟ ਸਨ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਚੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪੂਰਕ ਵਜੋਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ।

~

ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਜੀਪ ਨੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬ੍ਰੇਕ ਮਾਰੀ। ਇੱਕ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਅਤੇ ਪੰਜ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਟਰੱਕ ਜੀਪ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਟਰ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦਸ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਉਤਰ ਗਏ।

ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਉਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਅਨੁਭਵ ਸੀ।

ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਉਸ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੂੰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਉਰਫ਼ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਹੈਂ?'

ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

'ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਹਨ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰੋ।'

ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੇ ਕਾਂਸਟੇਬਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਭੱਜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਾਣਬੀਣ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭੀ ਜਿੱਥੇ ਇਸਨੂੰ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨਾਲ ਛੁਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਅਟਾਰੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਸਤਰੇ ਅਤੇ ਸਿਰਹਾਣਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖਿਆ।

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬੰਡਲ ਵੇਖੇ। ਵੀਹ ਦੇ ਬੰਡਲ ਵਿੱਚ ਛੇ ਸੌ ਕਾਪੀਆਂ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਬੰਡਲ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਟਿੱਕਰ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਨਾਵਲ ਦਾ ਨਾਮ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਕਾਂਸਟੇਬਲਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰ ਸਬ-ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ, ਕਮਰੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਓ!' ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਸਾਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀਆਂ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਛੇ ਜਾਂ ਸੱਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਫੜ ਲਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋਣ।

‘ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਬੰਦ ਕਰੋ!’ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ‘ਇੱਕ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਬਤੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ। ਦੂਜਾ, ਹੁਕਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜਾਣ। ਇਹ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਓ।’

"ਮੈਡਮ, ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕਰਨਾ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਹੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਰਜ਼ੀ ਦਾਇਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ," ਉਸਨੇ ਠੰਡੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਵਿੱਚ, ਕਾਂਸਟੇਬਲ ਨੇ ਉਸਦਾ ਮੋਢਾ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ।"

ਕੁਝ ਹੀ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਖਿੰਡੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ।

ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਸਿਪਾਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਸਰਸਵਤੀ, ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਦੇਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਛੂਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹੋਗੇ। ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਓ, ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ?

ਪਹਿਲਾਂ ਜੀਪ ਚਲੀ ਗਈ, ਫਿਰ ਟਰੱਕ। ਸਭ ਕੁਝ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ - ਇਤਿਹਾਸ, ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਮੁੱਢਲੇ ਸਰੋਤ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਹਵਾਲਾ ਸਮੱਗਰੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕੁਝ ਦਹਾਕੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣਾ-ਫਿਰਨਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ, ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਾਬ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਸਨੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡਰਾਉਣਾ ਵਿਚਾਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਲ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।

ਉਸ ਰਾਤ ਉਹ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਬੇਵੱਸੀ, ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਡਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਉਸ

ਨਾਇਕ ਵਰਗੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ - ਉਸਦੇ ਅੰਡਕੋਸ਼ ਟੁੱਟ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ, ਸੋਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਇਸ ਦਮਨ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਇਸ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕੁੱਕੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ।

~

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ, ਨਹਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਅਲ ਦੀ ਚਟਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਗੀ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ। ਕੌਫੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕਟੋਰਾ ਦਹੀਂ ਪੀਤਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੋਈ ਨੀਂਦ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ।

ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ।

'ਅੰਮਾ, ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਭਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੌਂ ਰਹੇ ਹੋ ਪਰ ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਗਾਵਾਂ। ਉਹ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਕਾਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਆਮਿਰ ਪੋਰਟੀਕੋ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਉਤਸੁਕ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, 'ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ... ਕੀ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ?'

'ਅੰਦਰ ਆਓ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕੁਰਸੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਬੈਠਿਆ। ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਮਰੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੱਜਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਕੀਲ ਲਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਅਗਾਊਂ ਜ਼ਮਾਨਤ ਲਵਾਂਗੇ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜ਼ਮਾਨਤ ਮਿਲਣ ਵਿੱਚ ਦਿਨ, ਹਫ਼ਤੇ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਲੱਗ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੜਨ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗਾ ਸਕਣ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਣਗੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਣਗੇ... ਆਦਿ। ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕੱਪੜੇ ਪੈਕ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਆਮ ਕੁਨੀਗਲ-ਬੰਗਲੌਰ ਹਾਈਵੇਅ ਨਹੀਂ ਲਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮਗਦੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੰਗਲੌਰ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਰਹੋ... ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਕਦੇ ਵੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੋ। ਮੈਂ ਅਗਾਊਂ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਂਗਾ।

ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਟਾਇਲਟੀਆਂ ਪੈਕ ਕੀਤੀਆਂ, ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਗਈ ਅਤੇ ਲਕਸ਼ਮੰਮਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਤੁਮਕੁਰ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛੇ - ਭਾਵੇਂ ਪੁਲਿਸ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛੇ - ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਜੇ ਉਹ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਲਈ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੈ।'

ਉਹ ਮੂਹਰਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਆਮਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਕਾਰ ਨਰਸਾਪੁਰਾ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸੱਜੇ ਮੁੜੋ। ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਮੀਲ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਾਂਗੇ - ਦੋਦਾਘਾਟਾ। ਉੱਥੋਂ ਖੱਬੇ ਮੁੜੋ। ਉੱਥੋਂ ਬੰਗਲੌਰ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮੁੱਖ ਸੜਕਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ।'

ਉਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਫਿਰ ਕੀ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਏਗਾ। ਮੈਂ ਸੱਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਰਾਹੀਂ ਲੜਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਮੌਤ ਤੱਕ ਵਰਤ ਰੱਖਾਂਗਾ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਡਰਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਦੋਦਾਘਾਟਾ ਵਿਖੇ ਜਦੋਂ ਅਮੀਰ ਖੱਬੇ ਮੁੜਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਆਇਆ? ਨਾਟਕੀ... ਅਚਾਨਕ... ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ? ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਿਲੀਆਂ।

'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ... ਬਹੁਤ ਮਾੜੀਆਂ ਸੜਕਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਚਲੋ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸੜਕ 'ਤੇ ਚੱਲੀਏ। ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਰੁਕਾਂਗੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚਾਹੀਏ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ।'

ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ, ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ।

ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮੀਲ ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਡਰਾਈਵਿੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਾਰ ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਝਾੜੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਝਾੜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਰ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇੰਜਣ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਫਿਰ ਅਮੀਰ ਬੋਲਿਆ।

'ਉਸ ਰਾਤ ਤੁਹਾਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ... ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ... ਮੈਂ...' ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, 'ਸਵੇਰੇ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਗੱਲਬਾਤ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਮੈਨੂੰ

ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਆਇਆ। ਤੁਸੀਂ... ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹੀ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ- ਜਿਵੇਂ ਸੈਮੀਨਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹਿੰਮਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਕੀਤਾ! ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿਦਵਤਾ! ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਾਂ ਜੇਕਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਕਹੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਬੂਤ ਠੋਸ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ...ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਫਿਰ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।'

ਉਸਨੇ ਸਿੱਧੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।

'ਨਹੀਂ। ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ... ਫਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮਝਦਾਰੀ। ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਧਨ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ... ਇਹ ਹਰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਔਰਤ 'ਤੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਪੂਜਾ ਲਈ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦੂਜੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੈੱਟ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਰ ਫਿਲਮ ਤੋਂ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਨਵੀਂ ਕਾਰ ਖਰੀਦੀ। ਖੈਰ, ਮੈਂ ਉਸ ਰਾਤ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਹੋ। ਮੈਂ ਬੰਗਲੌਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਦੇ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਵਗੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਮੌਸਮ ਸੰਪੂਰਨ ਸੀ।

"ਆਓ ਆਪਾਂ ਉਸ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਬੈਠੀਏ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਜਾਗਣ ਤੋਂ
ਬਾਅਦ ਪੂਰਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਵੈਂਕਟ ਰਾਓ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?'

'ਉਹ ਫ਼ਿਲਮ ਪੱਤਰਕਾਰ?'

'ਹਾਂ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਸਪਲੀਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਛਾਪਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇਖੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈਰਾਨ, ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਮੀਖਿਆ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ।'

"ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੰਨੜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੇਪਰ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪੇਪਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।"

‘ਕੀ ਉਹ ਗੋਬਰ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਵੀ ਸਮੀਖਿਆ ਹੈ? ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਗਲ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਹਾਇਕ, ਮੋਹਨ ਕੁਮਾਰ, ਜੋ ਕੰਨੜ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਵੈ-ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੱਟੜ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਹੈ, ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ।’ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਰ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ... ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ... ਮੈਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਦੁਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ - ਉਹ ਸਾਰੇ ਫੁੱਟਨੋਟ, ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੱਥ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਤਾਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

‘ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਟੀਵੀ ‘ਤੇ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। “ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਟਕਥਾ ਲੇਖਕ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਦੇ ਨਾਵਲ ਨੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਈ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸੜਕਾਂ ‘ਤੇ ਉਤਰ ਆਏ ਹਨ। ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਐਮਜੀ ਰੋਡ ‘ਤੇ ਹਲਕੀ ਦੰਗੇ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਹੈ। ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਬੱਸਾਂ ‘ਤੇ ਪੱਥਰਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਕੁਝ ਮਾਮਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਨਾਵਲ ‘ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀਆਂ ਤਾਜ਼ਾ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।”

‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਡੀਆਈਜੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਭਾਰ ਪਾਇਆ।’ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪੂਰੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸਮੇਤ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਦੰਗੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫ਼ੋਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਟੀਵੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ

ਮੁੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਰਾਤ ਯਾਦ ਆਈ... ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਲੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮਨ ਹੋਇਆ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਖਰੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਸਮਝ ਦੀ ਇੱਕ ਚਮਕ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਉਹ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਕਾਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮੈਂ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੀਖਿਆ ਕਿਸਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ?'

'ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਦੱਸੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੱਸਾਂਗਾ।'

'ਕੀ ਇਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?'

'ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਖੁਦ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਕੋਲ ਤਿਆਰ ਮੋਹਰਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਇਸਦੇ ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਾਂਗ ਵਧਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਖੁਦ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਚਲਾਕ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਧੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਜ਼ੀਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਫਸਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ।'

ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਹੌਲੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਯਾਦ ਹਨ ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਯਾਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਬੋਨਸ ਹੋਵੇਗਾ।'

'ਕਿਉਂ?'

'ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕੈਟਾਲਾਗ ਬਣਾਓ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਾਇਰ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡਾ ਕੇਸ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰੇਗਾ। ਇੱਕ ਬੇਦਾਅਵਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋ ਜੋ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੈਟਾਲਾਗ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਭਾਵਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬਾਂ ਰਿਲੀਜ਼ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਨਾਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।'

ਉਹ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਬੰਗਲੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਆਮਿਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਨੰਜੁੰਡੱਪਾ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਯਾਦਾਂ ਤੋਂ ਕੈਟਾਲਾਗ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

1. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]. [illegible],

[illegible] I, II [illegible] III, 1927, rpt., [illegible]: [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

1949.

2. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]. [illegible],

[illegible] I [illegible] II, 1902, rpt., [illegible]: [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

1939.

3. [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

1961, rpt., [illegible] [illegible] [illegible], 1991.

4. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]. [illegible], [illegible]. I [illegible] II,

1910, [illegible], 1989, 1993, 1996.

5. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible], 2 [illegible],

1921, [illegible], 1989, 1997.

6. [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible], 8 [illegible] ([illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible])

7. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible])

ਐਸ. ਰਾਜਾਰਾਮ ਐਂਡ ਦ ਟਰੂਥ), ਬੰਗਲੌਰ: ਨਈਮਿਸ਼ਾ
ਰਿਸਰਚ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ।
8. ਡੇਵਿਡ ਫਰਾਲੀ ਐਸ.ਵੀ. ਸ਼ੇਸ਼ਗਿਰੀ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ: ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ
ਰਾਓ ਅਤੇ ਨਵਰਤਨ ਐਸ. ਰਾਜਾਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਬਚਾਅ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼, ਬੰਗਲੌਰ: ਨਈਮਿਸ਼ਾ
ਰਿਸਰਚ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ।
9. ਹਰਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਜਜ਼ੀਆ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ, ਨਵਾਂ
ਦਿੱਲੀ: ਵਾਇਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 1990।
10. ਇਸਲਾਮੀ ਤਿੱਕੜੀ ਲੜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਭਾਗ.
I; ਅਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹਦੀਸ, ਭਾਗ II; ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਕੁਰਾਨ: ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਅਤੇ ਸਮਝਣਯੋਗ, ਭਾਗ III; ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਕੁਰਾਨ, ਭਾਗ IV; ਮੁਹੰਮਦ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ, ਭਾਗ V, ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ; ਮੁਹੰਮਦ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਅਤੇ ਈਸਾਈ, ਭਾਗ VI, ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ; ਮੁਹੰਮਦ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਭਾਗ VII, ਦ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨਲ ਡੌਕਟਰੀਨ;
ਮੁਹੰਮਦ, ਅੱਲ੍ਹਾ, ਅਤੇ
ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਭਾਗ VIII, ਦ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨਲ ਡੌਕਟਰੀਨ, ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਦ
ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਸੀਐਸਪੀਆਈ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ।
11. ਈਸ਼ਵਰ ਸ਼ਰਨ ਸੇਂਟ ਥਾਮਸ ਦੀ ਮਿੱਥ ਅਤੇ ਦ
ਮਾਇਲਾਪੁਰ ਸ਼ਿਵ ਮੰਦਿਰ, ਵਾਇਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 1991।
12. ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਇਤਿਹਾਸ, 1930,
ਆਰਪੀਟੀਐਸ, ਓਰੀਐਂਟ ਲੋਂਗਮੈਨ, 1954, 1962,
1979; ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ, 1919, rpts, ਓਰੀਐਂਟ ਲੌਂਗਮੈਨ, 1973, 1992, 1997; ਜੈਪੁਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, 1939–40;। ਭਾਰਤ ਦਾ ਫੌਜੀ
ਇਤਿਹਾਸ, 1960, rpt, ਓਰੀਐਂਟ ਲੋਂਗਮੈਨ।
13. ਜੇਮਜ਼ ਟੌਡ ਦ ਐਨਲਸ ਐਂਡ ਐਂਟੀਕੁਇਟੀਜ਼ ਆਫ਼
ਰਾਜਸਥਾਨ, 2 ਭਾਗ, 1829, ਲੰਡਨ: ਰੂਟਲੇਜ ਕੇਗਨ ਪਾਲ ਲਿਮਟਿਡ, ਆਰਪੀਟੀ, ਰੂਪਾ

ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ, 1997।
14. ਜੌਨ ਐੱਫ. ਰਿਚਰਡਸ ਭਾਰਤ ਦਾ ਨਵਾਂ ਕੈਂਬਰਿਜ ਇਤਿਹਾਸ: ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ, ਕੈਂਬਰਿਜ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ:
ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਬੁੱਕਸ, 1993।
15. ਕੋਇਨਰਾਡ ਐਲਸਟ ਅਯੁੱਧਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ: ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ; ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਕਾਰਾਤਮਕਤਾ: ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣਾ; ਪੈਗੰਬਰਵਾਦ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ; ਰਾਮ ਜਨਮਭੂਮੀ ਬਨਾਮ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ: ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੇਸ ਸਟੱਡੀ
ਟਕਰਾਅ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼; ਭਗਵਾ ਸਵਾਸਤਿਕ (ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ) (ਫਾਸ਼ੀਵਾਦ) ਭਾਗ 1 ਅਤੇ 2, ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼; ਡਾ. ਬੀ.ਆਰ.
ਅੰਬੇਡਕਰ, ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਆਰੀਅਨ; ਆਦਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ: ਅਗਸਤਯ ਤੋਂ
ਅੰਬੇਡਕਰ ਤੱਕ।
16. ਕੇ.ਐਮ. ਪਾਨੀਕਰ ਮਾਲਾਬਾਰ ਅਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ, 1929,
ਆਰਪੀਟੀ, ਵਾਇਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, 1997।
17. ਕੇ.ਐਸ. ਲਾਲ ਮੁਗਲ ਹਰਮ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ:
ਆਦਿਤਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ; ਮੱਧਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਗੁਲਾਮ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਆਦਿਤਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ; ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ: ਉਹ ਕੌਣ ਹਨ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼; ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਆਦਿਤਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ; ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ: ਆਦਿਤਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ।
18. ਮਾਸਿਰ-ਇ-ਆਲਮਗੀਰੀ ਸਾਕੀ ਮੁਸਤਦ ਖਾਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟ੍ਰ.
ਜਾਦੂਨਾਥ ਸਰਕਾਰ, 1947, ਆਰਪੀਟੀ, ਕਲਕੱਤਾ:
ਰਾਇਲ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੋਸਾਇਟੀ ਆਫ਼ ਬੰਗਾਲ,
1986.
19. ਨਵਰਤਨ ਐਸ ਰਾਜਾਰਾਮ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ (ਆਰੀਅਨ)
ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼
ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ), ਵਾਇਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ; ਭਾਰਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਗਾੜ
ਇਤਿਹਾਸ, ਬੰਗਲੌਰ: ਨਈਮਿਸ਼ਾ ਰਿਸਰਚ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ; ਏ ਹਿੰਦੂ ਵਿਊ ਆਫ਼ ਦ ਵਰਲਡ: ਐਸੇਜ਼ ਇਨ ਦ

ਬੌਧਿਕ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼; ਧੋਖੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ (ਅਯੁੱਧਿਆ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਤ ਸਾਗਰ ਪੋਥੀਆਂ), ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼; ਹਿੰਦੂਤਵ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ, ਬੰਗਲੌਰ: ਨਈਮਿਸ਼ਾ ਰਿਸਰਚ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ; ਆਰੀਅਨ ਹਮਲਾ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਿੱਥ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਵਿਜਿਲ (ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਰਾਏ ਮੰਚ), ਮਦਰਾਸ।
20. ਨਵਰਤਨ ਐਸ. ਰਾਜਾਰਾਮ, ਡੇਵਿਡ ਵੈਦਿਕ ਆਰੀਅਨਜ਼ ਐਂਡ ਦ ਓਰਿਜਿਨਜ਼ ਐਂਡ ਆਫ਼ ਫਰਾਲੀ ਸੱਭਿਅਤਾ (ਇੱਕ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ)
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ), ਕਲੌਸ ਕੇ. ਕਲੋਸਟਰਮੇਅਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਖਬੰਧ।
21. ਆਰ.ਸੀ. ਮਜੂਮਦਾਰ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ
ਲੋਕ, 11 ਭਾਗ, ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆ ਭਵਨ।
22. ਸੈਮੂਅਲ ਪੀ. ਹੰਟਿੰਗਟਨ ਸੱਭਿਅਤਾਵਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਅਤੇ
ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਰੀਮੇਕਿੰਗ, ਪੈਂਗੁਇਨ।
23. ਸੁਹਾਸ ਮਜੂਮਦਾਰ ਜਿਹਾਦ (ਇਸਲਾਮੀ ਸਿਧਾਂਤ)
ਸਥਾਈ ਯੁੱਧ), ਵਾਇਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ।
24. ਸਵਪਨ ਦਾਸਗੁਪਤਾ, ਰਾਮਾ ਜੋਇਸ, ਦਿ ਅਯੁੱਧਿਆ ਰੈਫਰੈਂਸ, ਸੁਪਰੀਮ ਅਰੁਣ ਜੇਤਲੀ, ਐਸ.ਪੀ. ਗੁਪਤਾ, ਅਦਾਲਤੀ ਫੈਸਲਾ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ। ਕੋਇਨਰਾਡ ਐਲਸਟ, ਅਰੁਣ ਸ਼ੌਰੀ
25. ਸ਼੍ਰੀਕਾਂਤ ਜੀ. ਤਾਲਾਗੇਰੀ ਆਰੀਅਨ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼; ਆਰੀਅਨ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ: ਏ
ਪੁਨਰ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਐਸ.ਆਰ. ਰਾਓ ਦੁਆਰਾ ਮੁਖਬੰਧ।
ਦਿੱਲੀ: ਆਦਿਤਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ।
26. ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਗੋਇਲ ਹਿੰਦੂ-ਈਸਾਈ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
ਐਨਕਾਊਂਟਰ (ਈ. 304–1996) ਵਾਇਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ।
ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ—ਕੀ ਹੋਇਆ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਭਾਗ 1, ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਰਵੇਖਣ; ਇਸਲਾਮਿਕ ਸਬੂਤ, ਭਾਗ 11; ਦ ਕਲਕੱਤਾ ਕੁਰਾਨ ਪਟੀਸ਼ਨ, ਵੌਇਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਬਣਿਆ (ਪੋਸਟਸਕ੍ਰਿਪਟ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ), ਵੌਇਸ

ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ; ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ (ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਬਨਾਮ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ), ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼; ਨਹਿਰੂਵਾਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਭਾਗ 1, ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ ਪ੍ਰਤੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ; ਕੈਥੋਲਿਕ ਆਸ਼ਰਮ: ਸੰਨਿਆਸੀ ਜਾਂ ਧੋਖੇਬਾਜ਼?, ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼; ਪੋਪਸੀ: ਇਸਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ; ਸਟਾਲਿਨਵਾਦੀ 'ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ' ਨੇ ਵੱਡਾ ਝੂਠ ਫੈਲਾਇਆ; ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਗਾੜ; ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਹੇਠ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ; ਮੁਸਲਿਮ ਵੱਖਵਾਦ: ਕਾਰਨ ਅਤੇ
ਨਤੀਜੇ; ਸੂਡੋ-ਸੈਕੂਲਰਿਜ਼ਮ:
ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰੋਧ; ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ; ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹਾਦਰ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰੋਧ
ਹਮਲਾਵਰ (ਈ. 636–1206); ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ: ਅਰਥਾਂ
ਦੀ ਹੇਰਾਫੇਰੀ; ਭਾਰਤ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ: ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਬਾਹੀ
ਦਾ ਨਵਾਂ ਨਾਮ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਯਸ਼ਪਾਲ ਸ਼ਰਮਾ।
27. ਸਟੈਨਲੀ ਲੇਨ-ਪੂਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਪਤਨ
ਸਾਮਰਾਜ, 1890, ਆਰਪੀਟੀ, 1930, 1990।
28. ਵ੍ਹੀਲਰ ਥੈਕਸਟਨ, ਸੰਪਾਦਨ, ਅਨੁਵਾਦ, ਦ ਜਹਾਂਗੀਰਨਾਮਾ: ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ਼
ਐਨੋਟੇਟਡ ਜਹਾਂਗੀਰ, ਨਿਊਯਾਰਕ: ਆਕਸਫੋਰਡ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ।
29. ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਰੋਜਰਸ, ਅਨੁਵਾਦਕ, ਹੈਨਰੀ ਦ ਤੁਜ਼ੁਕ-ਇ-ਜਹਾਂਗੀਰੀ: ਦ ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਬੇਵਰਿਜ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ, 2 ਭਾਗ, 1909–14।
30. ਗੁਲ ਬਦਨ ਬੇਗਮ ਦ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਹੁਮਾਯੂੰ (ਹੁਮਾਯੂੰ
ਨਾਮਾ), ਅਨੁਵਾਦਕ ਐਨੇਟ ਐਸ. ਬੇਵਰਿਜ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ, ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, 1902.
31. ਵਿਲੀਅਮ ਇਰਵਿਨ ਭਾਰਤੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਫੌਜ: ਇਸਦੀ
ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ।
ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਲਿਆਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ।
ਆਪਣੀ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਸਨੇ ਲਿਖਣੇ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। 32. ਅਨਵਰ ਸ਼ੇਖ ਇਸਲਾਮ: ਅਰਬ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ;

[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]: [illegible] [illegible], [illegible], 1999[illegible]

33. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible]

[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible]; [illegible] [illegible]: [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible]; [illegible] [illegible]: [illegible]; [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible]; [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]: [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

34. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

35. [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] 36. [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] 37. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]:

[illegible] [illegible]

38. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

[illegible] [illegible]

39. [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] 40. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible]

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible], 1894, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]

[illegible]

41. [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],

1905, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible],

1985.

42. [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], 1983, rpt 1986, 1988[illegible]

LXI

ਬੇਨੀ ਕੁਰੇਜ਼ਾ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ;
44. ਡੀ.ਐਸ. ਮਾਰਗੋਲੀਉਥ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਉਭਾਰ, 'ਪ੍ਰਚਾਰ', ਅਧਿਆਇ IV, 'ਵਿਨਾਸ਼'
ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ, ਅਧਿਆਇ IX। ਇਹ
ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ
ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫ਼ਰਤ
ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਯਹੂਦੀ; ਪੌਲੁਸ
ਜੌਹਨਸਨ, ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦ ਜਿਊਜ਼, ਹਾਰਪਰ ਪੇਰੇਨੀਅਲ, ਪੰਨੇ 166–7, 175।
45. ਵੀ.ਐਸ. ਨਾਇਪਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਪਰੇ: ਇਸਲਾਮੀ ਸੈਰ-ਸਪਾਟਾ
ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਵਾਈਕਿੰਗ।
46. ਰਾਮ ਸਵਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ: ਨਾਮ
ਦੇਵਤੇ, ਡੇਵਿਡ ਫਰਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, 1980; ਧਿਆਨ, ਯੋਗ, ਦੇਵਤੇ, ਧਰਮ; ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ; ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?; ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ; ਪੋਪ ਜੌਨ ਪਾਲ 11 ਪੂਰਬੀ ਧਰਮਾਂ 'ਤੇ; ਯੋਗਾ: ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ-
ਬੋਧੀ ਰਿਜੋਇੰਡਰ
47. ਰਾਬਰਟ ਸਿਵੇਲ ਇੱਕ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਮਰਾਜ (ਵਿਜੇਨਗਰ),
ਏਸ਼ੀਅਨ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਸਰਵਿਸਿਜ਼, ਨਿਊ
ਦਿੱਲੀ-ਚੇਨਈ।
48. ਐਚ.ਡੀ. ਸ਼ਰਮਾ ਦਿ ਰੀਅਲ ਟੀਪੂ, ਟੀ.ਆਰ. ਪ੍ਰਧਾਨਾ ਡਾ ਗੁਰੂਦੱਤ ਮੂਲ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ
ਟੀਪੂ—ਨਿਜਾ ਸਵਰੂਪ, ਬੰਗਲੌਰ: ਸਾਹਿਤ ਸਿੰਧੂ, 2003. ਦ
ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਚੀ ਹੈ
ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।
49. ਸ਼੍ਰੀਰਾਮ ਸਾਠੇ ਆਰੀਅਨ: ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ? ਮੈਸੂਰ: ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਕਲਨ ਸਮਿਤੀ,

1971; ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ: ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ
ਸੰਕਲਨਾ ਸਮਿਤੀ; ਆਰੀਅਨਜ਼ ਬਾਰੇ ਤੱਥ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ; ਯੂਰਪੀਅਨ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ: ਦੀ ਮਾਂ ਗਲਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ।
50. ਚੌਕਸੀ: ਇੱਕ ਜਨਤਕ ਰਾਏ ਕਸ਼ਮੀਰ: ਉੱਘੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ,
ਚੇਨਈ ਫੋਰਮ।
51. ਐਨ.ਆਰ. ਵਰਦ ਪਾਂਡੇ ਨਹਿਰੂ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਨੇਮਿਸਿਸ,
ਬੰਗਲੌਰ: ਸਾਹਿਤ ਸਿੰਧੂ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ।
52. ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਟ੍ਰ. ਐਸ ਅਬਦੁਲ ਗੱਫਾਰ ਕੰਨੜ ਵਿੱਚ,
ਮੰਗਲੌਰ: ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ। ਦ
ਸੂਰਾ ਨੰਬਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ
ਇਹ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ
ਐਵਰੀਮੈਨਜ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕੁਰਾਨ।
ਸਾਧੂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਦੇ ਅਧਿਆਇ 13 ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਿਆਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸੰਦਰਭ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਸਨ।
53. ਕਾਸ਼ੀ ਵਾਰਾਣਸੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ: ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ।
54. ਯਾਗਨਵਲਕਯ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਪੰਨਾ 1–343, ਦਿੱਲੀ: ਨਾਗ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, 1985।
55. ਰਘੁਵੰਸ਼ਮ ਪੰਨਾ 4-43. ਵੱਲਭਦੇਵ ਦਾ ਰਘੁਵਮਸ਼ਮ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ 'ਧਰਮਵਿਜਯ'। ਵੱਲਭਦੇਵ ਸੀ
ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ।
56. ਐਚ.ਡੀ. ਵੇਲੰਕਰ, ਐਡ. ਰਘੂਵੰਸ਼ਮ, ਬੰਬਈ: ਨਿਰਣਾਸਾਗਰ ਪ੍ਰੈਸ, 1948, ਪੀ. 93.

57. ਐਨ.ਐਸ. ਵੇਨਕਟਨਾਥਚਾਰੀਆ ਕੌਟਿਲਿਆਰਥਸ਼ਾਸਟ੍ਰਮ, ਮੈਸੂਰ: ਓਰੀਐਂਟਲ ਰਿਸਰਚ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ। ਵੇਖੋ

ਅਧਿਆਇ **5,** ਧਾਰਾ **176,** ਭਾਗ **13,** ਅਤੇ

ਅਧਿਆਇ 19, ਭਾਗ 7, ਭਾਗ 121।
58. ਕੇ.ਐਸ. ਨਾਰਾਇਣਚਾਰੀਆ ਕੌਟਿਲਯ ਦੀ ਅੱਜ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ, ਮੈਸੂਰ: ਕੌਟਿਲਿਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਨੈਸ਼ਨਲ ਅਧਿਐਨ।
ਸ਼੍ਰੀ ਐਸ. ਗੁਰੂਮੂਰਤੀ ਨੇ ਇੱਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਜੋ ਯੂਨਾਨੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਯੁੱਧ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਯੁੱਧ ਨੈਤਿਕਤਾ। ਇਹ ਮੁਖਬੰਧ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਸਬੂਤ, ਜੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਵਿੱਚ ਸਾਧੂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ
ਨਾਵਲ ਦਾ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਅਧਿਆਇ।
59. ਵੀ.ਐਸ. ਨਾਇਪਾਲ 'ਚਚਨਾਮਾ ਅਰਬ ਜਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਲਿਖਣਾ, ਇੱਕ "ਸੁਹਾਵਣੀ ਕਹਾਣੀ"
"ਜਿੱਤ", ਸਿੰਧ ਦੀ ਜਿੱਤ। ਪਰ
ਇਹ ਇੱਕ ਖੂਨੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਹਿੱਸੇ ਜੋ
ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਵੋ ਪਰੀ ਹਨ
ਕਹਾਣੀਆਂ...ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋਣਵਾਂ ਹੈ
ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਕੀਕਤ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ
ਮੁਹੰਮਦ, ਕਾਲਾਪਨ ਹੈ, ਗੁਲਾਮੀ ਹੈ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੈ: ਗੁਲਾਮੀ।
ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਹੋਇਆ?
ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ?
ਵਾਪਸ ਭੇਜੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਬਾਰੇ

ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਖਲੀਫ਼ਾ? ਕੀ?
ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਜੋ
ਕਰਾਚੀ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣਾ? ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਢੁਕਵਾਂ ਜਵਾਬ: ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਅਸਲ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਜਾਂ ਢੱਕਣ ਲਈ। ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ: ਇੱਕ ਇਸਲਾਮੀ
ਜਰਨੀ, 1981। 'ਕੀ ਜੇਹਾਦ ਦਾ ਸੱਦਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ? ਖਾਸ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ
ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਹੈ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ
ਕਿਹੜਾ ਜਿਹਾਦ ਐਲਾਨਿਆ ਅਤੇ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
(ਡਾ. ਜੌਹਨ ਗੈਰਾਂਗ, ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ,
(ਜੇਨੇਵਾ, 22 ਮਾਰਚ 1999) ਵਿੱਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ
ਜਿਹਾਦ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ: ਇਸਲਾਮੀ ਪਵਿੱਤਰ
ਜੰਗ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ, ਐਡ. ਐਂਡਰਿਊ ਬੋਸਟਮ, ਇਬਨ ਦੁਆਰਾ ਮੁਖਬੰਧ ਵਾਰਾਕ, ਨਿਊਯਾਰਕ: ਪ੍ਰੋਮੇਥਸ ਬੁੱਕਸ।
ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਸੂਚੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣਾ ਪੈੱਨ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣਾ ਪੈੱਨ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਯਾਦਾਂ ਤੋਂ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਯੋਗੀ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਇੱਕ ਉੱਚ ਅਵਸਥਾ ਹੈ,
ਤਰਕ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਇੱਕ ਅਤਿ-ਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮਨ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਉੱਚ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ, ਫਿਰ ਇਹ ਗਿਆਨ, ਤਰਕ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਗਿਆਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ
ਤਰਕ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਆਮ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਪਰੇ,
ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ

ਵਿਗਿਆਨ; ਉਹ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਇਸ 'ਤੇ ਠੋਕਰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ 'ਤੇ ਠੋਕਰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ
ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣ ਵਜੋਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂ ਇੱਕ
ਪ੍ਰੇਰਨਾ, ਜਾਂ ਅਲੌਕਿਕ ਗਿਆਨ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਦੇਸ਼, ਪਰ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਦੂਤ ਰਾਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ,
ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੇਵ ਦੁਆਰਾ, ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ। ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗਿਆਨ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ
ਕੁਦਰਤ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ
ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ
ਅਸਲ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਦਮੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸਨ, ਠੋਕਰ ਖਾ ਗਏ
ਇਸ ਅਤਿ-ਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਉੱਤੇ।
ਯੋਗੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਠੋਕਰ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੇ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,
ਅਤੇ, ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹੋਣ
ਉਹ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਲੌਕਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਠੋਕਰ ਖਾਧਾ ਸੀ
ਇਸਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ
ਭਰਮ। ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੂਤ ਜਿਬਰਾਏਲ ਆਇਆ ਸੀ
ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਵਰਗੀ ਘੋੜੇ, ਹਰਕ, ਤੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ ਅਤੇ
ਉਹ ਸਵਰਗ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ
ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੱਚਾਈਆਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ
ਸੱਚਾਈਆਂ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਰਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਓਗੇ? ਉਹ ਆਦਮੀ

ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਪ੍ਰੇਰਨਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਠੋਕਰ ਖਾ ਗਈ ਸੀ
ਉਹ ਇੱਕ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ, ਅਤੇ
ਉਸ ਵੱਡੀ ਬੁਰਾਈ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ ਜੋ ਉਸਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ!
ਉਸਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ, ਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ
ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨਾਥ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ!
ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਦੇਖਦੇ
ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ
ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਹੋਰ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਉਹ ਸਨ
ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਪੈਗੰਬਰ ਅਲੌਕਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਆਪਣੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਸਿਰਫ
ਕੁਝ ਸੱਚਾਈਆਂ, ਪਰ ਕੁਝ ਕੱਟੜਤਾ ਵੀ, ਕੁਝ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜੋ
ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੇ ਜਿੰਨੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਓਨੀ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤਾ।
ਜਿਸ ਅਸੰਗਤੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਨ ਕੱਢੋ, ਅਸੀਂ
ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਰਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ,
ਨਿਯਮਤ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ
ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਵਿਗਿਆਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਰਾਚੇਤਨ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੋ।
ਸਾਨੂੰ ਤਰਕ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣੀ ਪਵੇਗੀ, ਸਾਨੂੰ ਤਰਕ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤਰਕ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤਰਕ ਖੁਦ ਸਾਨੂੰ ਦਿਖਾਏਗਾ
ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਰਸਤਾ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਦੇ ਹੋ, 'ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹਾਂ,'

ਅਤੇ ਫਿਰ ਤਰਕਹੀਣ ਗੱਲ ਕਰੋ, ਇਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰੋ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਰਾਜ— ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਤਰਕ, ਅਤੇ ਅਤਿ-ਚੇਤਨਾ, ਜਾਂ ਅਚੇਤ,
ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਅਤਿ-ਚੇਤੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ - ਇੱਕੋ ਮਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ।
ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਬਾਕੀ। ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤਰਕ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਤਰਕ
ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਚੇਤਨਾ; ਇਸ ਲਈ, ਇੱਕ ਵੀ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ
ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਤਰਕ ਦਾ ਖੰਡਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਨ ਨਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋ, 'ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ
ਨਸ਼ਟ ਕਰੋ ਪਰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ,' ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਰਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ
ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। (ਸਵਾਮੀ ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਦੀਆਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਅਦਵੈਤ ਆਸ਼ਰਮ, ਮਾਇਆਵਤੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ, 14 ਵਾਂ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਭਾਗ I,
1972, ਪੰਨੇ 183–5)।
ਉਸਨੇ ਕਲਮ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਸੂਚੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ: ਇਹ ਉਸਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਯਾਦ ਆਉਣਗੇ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ।

ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ

ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭੈਣ-ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨੂੰ ਧੰਨਵਾਦ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ। ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹੀ, ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਆਚਰਣਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੰਗਲੌਰ ਸਥਿਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਿਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾਈਆਂ। ਇਸ ਮਦਦ ਲਈ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਰਹਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਸਾਬਕਾ ਸਹਿਯੋਗੀ, ਡਾ. ਸਿੱਦੀਕੀ, ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਆਚਰਣਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਇਆ। ਸ਼ਿਮੋਗਾ ਤੋਂ ਡਾ. ਇਬਰਾਹਿਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਈ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਸਮਝਾਈਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਮਾਨਸਿਕ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੀ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰਿਣੀ ਹਾਂ। ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਵੇਰਵੇ ਮੇਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਹਨ।

ਹੰਪੀ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਖਾਸ ਸਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਡਾ. ਐਮ. ਚਿਦਾਨੰਦ ਮੂਰਤੀ ਨੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਲਿਖਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਸ਼ਤਾਵਧਾਨੀ ਡਾ. ਆਰ. ਗਣੇਸ਼ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਧਰਮ, ਭਾਰਤੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਹਵਾਲੇ ਕੱਢੇ, ਸਗੋਂ ਨਾਵਲ ਦੀ ਖਰੜੇ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਐਨ. ਬਾਲਸੁਬਰਾਮਨੀਅਮ, ਡਾ. ਐਸ. ਰਾਮਾਸਵਾਮੀ, ਬੀ. ਐਸ. ਚੰਦਰਸ਼ੇਖਰ ਅਤੇ ਡਾ. ਤੁਲਸੀਰਾਮਚੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਖਰੜੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤੀ ਫੀਡਬੈਕ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਡਾ. ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰੂਦੱਤ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਡਾ. ਐਚ. ਐਸ. ਗੋਪਾਲ ਰਾਓ ਨੇ ਕੁਝ ਦੁਰਲੱਭ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲੱਭੀਆਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਫੋਟੋਕਾਪੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨੋਟ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਘੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਛਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਐਮ. ਰਾਮਾ ਜੋਇਸ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਮੁੱਖ ਜੱਜ, ਝਾਰਖੰਡ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਰਾਜਪਾਲ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ 'ਤੇ ਕਈ ਵਿਦਵਤਾਪੂਰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ; ਹਰਨਹੱਲੀ ਰਾਮਾਸਵਾਮੀ, ਸੀਨੀਅਰ ਵਕੀਲ, ਸਾਬਕਾ ਕਾਨੂੰਨ ਮੰਤਰੀ, ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਰਿਕਾਰਡ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ; ਅਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਹਰਨਹੱਲੀ, ਉੱਘੇ ਵਕੀਲ।

'Because my questions made Amir uncomfortable, he pronounced talaq just like that on the wife who had abandoned everything for him, because his religion gives him that privilege. Where do I now stand, sir? Do you have any solutions for me?'

Lakshmi, a rebellious, free-spirited and intelligent film-maker, breaks ties with her staunchly Gandhian father to marry Amir, the man she loves. She even agrees reluctantly to Amir's request that she convert to Islam, as a formality, and change her name to Razia. However, she is shocked to discover that her husband is not the open-minded, progressive individual he claimed to be. For after marriage, Amir takes his family's side in trying to force her to follow the more rigorous tenets of their faith. This sets her off on a personal journey into India's history to uncover the many layers of religion, caste and creed. Her quest leads her to the many parallels in the narratives between the past and the present and she gradually finds that though much has changed in Indian society over the centuries, much remains the same.

The second historical novel by celebrated Kannada author S.L. Bhyrappa, translated for the first time into English by Sandeep Balakrishna, *Aavarana: The Veil* raises pertinent and searching questions about religion, liberalism and identity, and highlights the importance of unshackling oneself from the bonds of false knowledge.

Also available as an **e-book**

Fiction

RUPA

Cover design: Mugdha Sadhwani
Cover photographs Shutterstock.com

www.rupapublications.com